

História obce Nálepko

Započatá v roku 1290

Wagendrüssel

Merény

Vondrišiel

Z kroniky Jozefa Frenzla

r.1942

(upravený prepis)

Jana Pronská

Predslov

„Národ predstavuje mohutný prúd krvi, ktorý prichádza z minulosti, pulzuje v našich žilách a ďalej bude prúdiť v žilách tých, ktorí prídu po nás...“

Všetko je pomínutelné, šťastie a požehnanie, radosť a žiaľ, statky, majetky, aj telo, len život ostáva a v ňom je zachovaná krv našich predkov. Je to najväčšie bohatstvo, ktoré nám zanechali.

A táto Saská krv, ktorú pred storočiami z nemeckých krajov do týchto Spišských dolín priniesli, vytvorila všetko, čo máme.

Každý kameň, každá halda, zanechané bane, železné a medené hute, hámre a kováčne, sú nemými svedkami pracovitosti a usilovnosti tejto krvi.

Obzri si toto údolie, polia a šťavnaté lúky ovenčené nádhernými ihličnatými lesmi, dívaj sa, čo všetko naši predkovia v potu tváre a ťažkou prácou vytvorili.

Obzri si tmavý les... On je prameňom, studnicou, životom a darom od Tvojich predkov pre Teba a pre Tvojich potomkov.

Chod' dolu do údolia... Obzri si usporiadané domy, kostoly a školy, ktoré postavili naši otcovia.

Táto pôda živila Tvojich predkov storočia, v tejto zemi leží Tvoj rod, otcov a otcových otcov, aj dnes Ti dáva chlieb, bezpečie a domov a raz aj Tvoje deti, a deti ich detí bude živiť a práve preto nám má byť svätou.

Neodhadzujme ju od seba. Neničme ju. Zveľad'ujme ju.

Ctime ju.

Nech nám Pán Boh pomáha!

Obr.1

Poloha

(výpis z monografie obce)

Nálepko leží na $48^{\circ}50'$ severnej zemepisnej šírky a $20^{\circ}30'$ zemepisnej dĺžky, východne od Greenwichského poludníka. Patrí do geomorfologickej oblasti Slovenské rudohorie v celku

Volovské vrchy s nadmorskou výškou nad 500 m n.m.

Poloha na sútoku Železného potoka a Hnilca v rozšírenej časti Hnileckého podolia predurčuje

Nálepko na to, aby sa stalo prirodzeným centrom a spádovou obcou pre viaceré okolité osady a obce. Niektoré z nich sú administratívne k obci Nálepko pripojené. Do katastra

obce patria osady Čierna hora, Zahájnica, Hámre a Delava.

Z geografického hľadiska je zaujímavá poloha obce vzhľadom na významné centrá : Košice.

Spišská Nová Ves, Gelnica a Rožňava, dostupné autom, autobusovou dopravou a vlakovou dopravou v relatívne krátkom čase.

Obr.2

Všeobecný predslov

Kroniky privilegovaného banského mesta Vondrišiel

(upravený text)

Súvisle opísať niekoľko storočí staré dejiny jednej obce, je neobyčajne zodpovedná a ťažká práca, ak niet z čoho vychádzať. Listiny, zdroje, dokumenty, protokoly a náčrty s nákresemi sa z obecného archívu stratili, zhoreli, alebo sú nezvestné. Z cudzích kroník sa musí vybrať veta, z cudzieho archívu listina, zo súkromnej zbierky fotografia.

Je to ako by sa mal z rozpadnutej ruiny vybudovať nový dom bez materiálu, holými rukami. Nemusí sa všetko zhodovať s tým, ako to naozaj bolo.

Keď sa objavia veľké dejinné medzery, je možné a dovolené preklenúť ich pomocou logiky.

Budem sa držať, pokiaľ to pôjde, podkladov z listín.

Nech táto kronika nie je školskou učebnicou alebo prísne bratou vedeckou knihou, no nech je pamätnou knihou občanov Nálepkova – zvaného Wagendrüssel – Merény - Vondrišiel.

Nech je pamätnou knihou pre budúce generácie – pripomienkou toho ako ich predkovia žili, pracovali a túto zem niekoľko storočí udržiavali a zveľadili.

Jozef Frenzl

kronikár

r. 1942

Wagendrüssel

Jeden z najstarších a najdlhšie používaných oficiálnych názvov obce je Wagendrüssel.

V rôznych príbuzných podobenstvách sa objavil už v prvých listinách z roku 1290 ako Vagundriezul. V roku 1352 ale už Wogundrezel, Wogendrzwzel. Z archívnych listín sa dozvedáme, že Univerzitu v Krakove navštevovali v 15. storočí študenti zo Spiša a konkrétne z Wagendurelu /1430/ Wagendrüsselu / 1465/, Wogendrosselu a Wohendressu / 1499 /.

Stará rímsko – katolícka cirkevná matrika a evanjelická cirkevná kronika písala už názov obce ako Wagendrissel. Až v najstaršej prípustnej protokolárnej knihe z roku 1834 je konečne meno obce udávané ako Wagendrüssel.

V roku 1870 v období maďarizácie Horného Uhorska bola obec pomenovaná na Merény.

V roku 1918 vtedajším novým štátom Československým sa obec premenovala na Vondrišiel.

Kde sa teda vzal Wagendrüssel? Názory na vznik názvu obce sa rôznia.

Andreas Kreichl, bývalý vondrišelský lekár napísal, že v osade stál Wagenhaus / voziareň / ku ktorej viedla taká hrbol'atá cesta, že drevené uhlie a vozy, ktoré vozili rudu, boli neobyčajne silne drgané / gedresslt / a z toho dôvodu dostala obec nové meno, ktoré predtým údajne nazývali Schwarzwald / Čierny les /.

S určitosťou môžeme povedať, že na Vondrišelskom území už v 12. a možno aj pred 12. storočím viedli cesty a križovatky ktoré boli známe a často používané. Villa Vagendrussel sa spomína v zakladacej listine, rozhodne sa teda nemohla spájať s voziarňou ani hrkotajúcimi vozmi.

Najdôveryhodnejšie vysvetlenie názvu obce ponúkol **Dr. Július Greb**, jeden z najlepších znalcov svojej krajiny, ľudu a jazyka a svoje tvrdenie odvodil v časopise: "Karpatenland". Meno Wagendrüssel etymologicky od Woge – Welle – Wasser – Gewasser / vlniť – vlna – voda – vodstvo / čo znie v stredonemčine Wag, a v starospisovnej nemčine Wac – Wages. Zatiaľ druhá časť slova drussel od Drossel, Drozza – Druzzi, Druzzel a znamená to priepasť, močiar alebo **ústie vodných tokov**. Je to vysoko pravdepodobné, nakoľko osada Vondrišiel bola založená na sútoku Hnilca a železného potoka. Dokonca aj močiare v povodí rieky Hnilec na Hámorských lúkach mohli dopomôcť k názvu Wagendrüssel.

Obr.3

Nárečie a pôvod

Po Tatárskom vpáde v rokoch 1241- 42 sa Spiš a mnohé iné oblasti vyľudnili. O pôvodných obyvateľoch Keltoch, neskôr Slovanoch sa na Spiši toho dochovalo len veľmi málo a ešte menej v pôvodnom jazyku, ktorý následkom masívnej prísťahovaleckej vlny predstavoval len okrajovú a nevýznamnú súčasť dorozumievania sa v hovorovom i písomnom styku.

Na pozvanie Kráľa Belu IV. začali Spiš kolonizovať slobodní baníci zo Saska a so sebou si priviezli aj svoju reč.

Nemci si svoje prísťahovalecké korene zachovali, ale v priebehu času bola ich materská reč vystavovaná rozličným vplyvom.

Bezprostredný jazykový dotyk s materskou krajinou trval až do reformácie. Vyššie vzdelanie nadobúdali potomkovia zakladateľov až do tejto doby v nemecky hovoriacich krajinách.

V 15. – 16. storočí ich nachádzame v Krakove, počas reformácie vo Wittenbergu, v Halle, v Lipsku, v Jene.

Koncom 18. storočia sa následkom nútenej maďarizácie tento stáročia pestovaný dotyk s materskou krajinou pretrhol. Reformácia sa stala osudnou nielen pre Horný, ale aj pre Dolný Spiš.

Koncom 19. storočia už bol významný podiel obyvateľstva, ktorí hovorili po Slovensky.

Dejiny obce

Starovek

Gelnická dolina je dodnes veľmi málo prebádaná, napr. v Tatranskom múzeu dňa 19. júla 1943 evidujú nasledovné historické predmety:

Bronzový nález:

2 kotúčové špirály / Hanberg/ a ramenným kĺbom

3 kotúčové špirály bez ramenného kĺba

2 ramenné špirály 1/11 cm – 1/12 cm

1 palcát /Kelti / s podstavcom 17 cm

7 šatové ihly 1/11, 1/28, 2/21, 2/20, 1/15 cm

3 malé špirálovité prstencové diely

1 ihlový krycí gombík bez ihly

Okrem toho z doby kamennej:

1 kamenné dláto 6 ½ cm. **nálezisko Vondrišiel**

Venovanie pána Dr. Kreichela.

1 kamenná sekera 14 cm, nálezisko Hnilec – kúpené

1 kamenné dláto 9cm, nálezisko Gelnica

Venovanie pána Adolfa Breuera, Gelnica

1 navíjač nití. nálezisko Gelnica.

Počiatky dejín obce Nálepko sa podobajú takmer všetkým obciam na Spiši. Život praobyvateľov v tomto prostredí nepoznáme detailne, môžeme ho len naznačiť a vychádzať z ojedinelých nálezov z doby kamennej, doby bronzovej a ranného stredoveku. Kraj pod Tatrami bol takmer nepretržite osídlený od mladšej doby kamennej, (5000 rokov pred Kristom) no intenzita osídlenia nebola vo všetkých jeho častiach rovnaká. Hnilecká dolina je pomerne úzka a svahy kopcov sa na mnohých miestach dotýkajú riečiska, čo malo hlavne pri dažďových obdobiach za následok, že sídlisková kultúra bola často odplavovaná a s ňou aj pamiatky po osídlení. Môžeme však konštatovať, že medená ruda mohla prilákať osídlencov do blízkeho okolia Nálepko už v závere doby kamennej a začiatkom doby bronzovej. Z hľadiska archeologického výskumu stredovekého osídlenia Spiša sa zistila hutnícka produkcia Slovanov ešte v pred veľkomoravskom období, Hnileckú dolinu nevynímajúc.

V Hornom Spiši nájdeme na viacerých miestach medzi Mengusovcami a Spišskou Belou predhistorické železe – truskové haldy - hrče z kujného železa. Pochádzajú od Keltov, ktorí žili na Spiši ku koncu Latentnej doby / cca 500 rokov pre Kristom/.

Jedným z Keltských kmeňov boli aj Kotineri, ktorí žili v Horno-hronskom údolí. Ich prítomnosť aj na Gemeri a Spiši dokazujú takzvané Kotinerske peniaze / Keltské peniaze/. Kým iné Keltské kmene opúšťali svoje usadlosti, Kotineri ostali. Niektoré rodiny sa mohli v Gelnickej doline nachádzať ešte v 14. storočí, lebo Spišsko-Novoveská mestská kniha ich v roku 1338 spomína.

Alexander Münnich v kronike písal, že ich jazyk ani Nemci, ani Maďari alebo Slováci nepoznajú, no napriek tomu sú na banské práce prijímaní.

Nemecké osídlenie Dolného Spiša

Prví nemeckí osídlenci Gelnického a Hornádskeho údolia prišli začiatkom 13. stor. z Gemerskej a Turnianskej oblasti a boli v každom prípade baníci. Najstaršie osídlenie na Dolnom Spiši malo byť v Spišských Vlachoch.

Kráľ Béla IV. to potvrdil v r. 1229. Sp. Vlchy boli vyhlásené za slobodné mesto ešte raz v r. 1243.

Gelnica bola nemeckým osadníkmi kolonizovaná až na konci 12. stor., no rozhodne patrila medzi najvýnosnejšie. Noví osídlenci otvorili zlaté, strieborné a medené bane. Bohaté banské požehnanie lákalo stále viac a viac osídlencov, ktorí sa z Gelnice sa rozšírili po celom Hnileckom údolí.

Gelnica sa veľmi rýchlo stala významné banícke mesto, ktoré obsadzovalo priľahlé územie. V roku 1368 pod Gelnicu spadali Krompachy, Žakarovce, Folkmár, Margecany, Kojšov, Prakovce a Švedlár.

Ich výsadnými právami bolo voľné používanie vôd a lesov, povolenie hrdelného súdu, zákaz jarmokov v okolitých osadách. Výsadné práva drevorubačov, uhliarov a baníkov podliehalo správe mestských hraníc.

Smolník, sesterské mesto a neskorší rival Gelnice bol už v roku 1280 spomínaný v súvislosti z dotáciou 100 Mariek z jeho strieborných dolov pre jeden chudobinec.

Smolnícka Huta od r. 1290 do r. 1860 patrila Smolníku.

Stillbach – Tichá Voda bol už spomínaný v listine z r. 1280. V roku 1344 je ešte spomínaný ako "NOVA MONTANA" a v r. 1346 už ako významné banské mesto známe svojimi zlatými baňami.

Margecany sú v r. 1300 vo vlastníctve rodiny Zsigray.

Švedlár pozostávajúci z troch osád: Dolný, Stredný, Horný Schwaidl / aj ako Snaydleres, Schwaedler/, sa počas panovania Karola Roberta v r. 1338 dostal do držby obidvoch sesterských miest Gelnica a Smolník.

Kojšov sa objavil v r. 1284.

Mníšek / Einsiedel /, v najstarších listinách ako Domus Villa, Lecus Heremitaie aj Heremiterii, alebo Heremitam. Ostatné mená sú len preklad od Domus Ermitae. Prvýkrát bol pomenovaný v roku 1255 pri popise hraníc. V roku 1338 pripadol tiež k sesterským mestám Gelnica a Smolník.

Štós, Horný a Dolný Medzev keď aj priamo nepatria do Gelnickej doliny, počítali všetky tri obce k Dolnospišským usadlostiam.

Štós bol až v 15. stor. spomínaný. Dolný Medzev v roku 1376.

Druhý spôsob osídlenia bolo richtárstvo pre kráľa, alebo pre jednotlivé panstvá ako: Gorgey, Zsigray, Berzevicy a Mariássy, ktorí na Spiši vlastnili veľké neobývané majetky.

Po Tatárskom vpáde potrebovali svoje lesy vykľčovať a poverenými richtármi - Šoltýsmi zaľudniť. Títo sem zverbovali prevažne nemeckých osídlencov / v Hornom Spiši aj Slovanov / ako baníkov a drevorubačov.

A práve títo „hostia“ dostali od kráľa nebývalé slobody a privilégia.

Richtár bol nie len osídlenec, ale aj sprostredkovateľ medzi svojimi kolonistami a zemepánmi (šľachtou). Vyberal pozemkovú daň a bol aj dedičným sudcom svojej obce, ktorá bola nezriedka po ňom aj pomenovaná.

Za svoju službu dostal lán zeme, 1/3 peňazí z pokút a určitý diel z pozemkovej dane.

Najznámejší richtári v Gelnickej doline boli Comes Hekkul, praotec rodiny Jekel – Falussy, Kunchman, Henzman, richtár Nikolaus z Dobšinej a na území Mariássyovcov richtár Pecold / Pecoldus /.

Comes Hekkul dostal z Gelnice ako kráľovský dar v roku 1294 územie od Gelnice až po Hornád a založil tam osadlosť Hekkulsderf – Jaklovce. Súčasne dostal aj od Gelnice západné ležiaci neznámy les a usadil tam Nemcov, ktorí žili podľa nemeckých zvyklostí.

Prakovce, Villa Prackenis, aj villa Praxedis boli pomenované podľa cirkevnej ochrannej patrónky. Prvýkrát sa objavili v r. 1368 a boli spomínané ako majetok mesta Gelnice.

Csákyovci však doviezli do čisto nemeckej obce cudzích robotníkov, z ktorej sa stala slovenská a z časti rusínska obec.

Hansdorf – Helcmanovce, jej meno podľa listiny je Villa Henchendi preto Hanzmannsderf. Thomas, Spišský kastelán dostal v roku 1326 povolenie k založeniu tejto osady, ktorú preniesol na richtára Kunchmanna a volala sa určitú dobu Kunchderf. Ku koncu 14. stor. dostala nového richtára menom Henzmann, podľa ktorého sa konečne volala Henzmennsderf.

Na rozsiahlom území Bebeka v Gemeri bol richtárom Nikolaus. Rodina Bebekovcov zo Štítnika v r. 1326 Dobšínú ako " Seheltissei " Šoltýsstvo nechala založiť. Richtár síce prešiel, ale mesto Dobšíná mohlo byť založené až v 14. stor.

Obr.4

Listina z roku 1290

(preklad Terrae Sciepusiensis Spišská Kapitula)

„Comes Joannes, Frater Botyz, Pecoldo de Gölnitz scultetiam in Villa Vagundriczul proinducendis in Nemus populis cum 20 annorum libertate atque libera Ecclesia confert. Anno Domini 1290.“

Kapitola knihy z kostola Sv. Martina zo Spiša hovorí všetkým veriacim v Krista, ktorým prítomné písmo bude ukázané : ‘‘ Sláva Vykupiteľovi a všetkým blahoslaveným. ‘‘

Keď spomienka zabúdaním je vyhasnutá, je dokázané, že skutky časom svedectvom listín sú podopreté. Preto chceme slovami prítomných listín dôjsť k poznaniu: že Comes Johannes, brat Botyza – za seba a za všetkých svojich bratov z jednej strany, z druhej Pecoldus z Gelnice osobne sa zjavili pred nami, pričom ten istý Comes Johannes priznal, že uvedenému Pecoldovi richtárstvo vo Vogendriczul menovanej dedine, ktorá na rieke Hnilec bola založená, so slobodami, ktoré v listine nebohého Comesa Botyza sú obsiahnuté, budú prenesené.

Obsah tohto listu je nasledovný:

My Comes Botyz, Magister Nikolaus, Magister Marcus hovoria všetkým veriacim v Kristu, ktoré písmo budú čítať: ‘‘ Sláva Vykupiteľovi a všetkým blahoslaveným ‘‘.

Terajšia listina bude nami z tohto dôvodu povolená, aby sa nezničilo nami dohodnuté nariadenie. Chceme všetkým dať na vedomie, že našim národom, ktoré v hustom lese, ktorý všeobecne sa volá Malá Gelnica, došli spolu na náš Bohom dlžný pozemok a vernosť,

slobodu sme na 20 rokov, darovali a potvrdili. V 21. roku budú povinní nám pravidelný poplatok / daň/ platiť, tak ako to v Spišskej župe platia a aj ďalej navždy.

Ich práva ale budú, ako je to zvykom, zachované, môžu mať richtára podľa slobody Sasov. Podľa zákona nám prináležia dve tretiny a jedna tretina právoplatnému richtárovi.

Súčasne sme venovali Pecoldusovi navždy dva lány, menovite dva voľné pozemky pre dom, voľný pozemok pre mlyn, voľný pozemok pre kostol a ďalej, že pri výstavbe kostola spolupracujeme. Keď sa ale niekto z nich chce odsťahovať, môže to po predaji svojich stavenísk a dvorov previesť, ako je to zaužívané v krajine. Vždy zostane možnosť sa voľne odsťahovať.

Na pamiatku na túto skutočnosť a k úplnej spoľahlivosti sme povolili list, ktorý bol potvrdený váhou našej pečate.

Dané v Brzotíne v roku Pána 1290.

Ten istý Comes Johann vyhlásil, že vyššie spomínaným ľudom okrem 20 rokov povolil ešte slobodu v trvaní 4 rokov a po uplynutí ktorých zo všetkých užitočností a príjmov v menovanej obci šiesty diel odovzdať richtárovi Pecoldovi preňho, pre jeho deti a pre ich deti. Toto bolo potvrdené v Brzotíne štvrtý deň po sviatku Veľkej noci r.1315.

Na vysvetlenie Frenzl udáva:

Na staré usadlosti vtedajšej šľachty ešte neboli žiadne darovacie listiny vydané, lebo vtedajšia následná kolonizácia potvrdzuje aj vlastníka tejto krajiny. Následkom toho je toto územie, na ktorom bol Vondrišiel kolonizovaný, majetkom Comesa Johannes, jeho bratov a jeho synov Botyza a Johanna a ostatných bratov, ktorí sú predkami rodiny Mariássy.

Územie Vondrišľa bolo teda v roku 1290 nie kráľovským voľným územím ako zvyšok tejto doliny, ale súkromným vlastníctvom Mariássyovcov. Kvôli tejto skutočnosti bol vývoj Vondrišľa osobitný a samostatný oproti ostatným Gelnickým usadlostiam.

Matheas Pajdušák, ktorý písal dejiny Máriašyovcov tvrdí, že vznik Vondrišľa priamo súvisí s cestou do cudziny dvoch Comesových synov Botyza a Nikolausa Marcusa Mariássy, ktorí mali za úlohu priniesť nových osadníkov na svoje územie - prevažne drevorubačov a baníkov, čo sa im aj podarilo. Okrem Sasov, ktorí prevažne osídlili Vondrišľ, z Nového Targu prišli aj pastieri Rusíni, ktorí sa usadili na Závadke, Tepličke a Poráči.

Až potom Mariássy uzavrel zmluvu s kráľom Štefanom V. v r. 1270, podľa ktorej aj v prípade neúspechu uvedeného podnikania, rodina aj naďalej ostáva majiteľom predmetných krajov.

(Poznámka)

Jozef Frenzl na základe konzultácii s Dr. Ludwigom Hritzom, známym historikom uvádza na základe nájdených listín, že v rokoch 1290 už musel byť Vondrišľ a Stillbach (Tichý potok) osídlenými usadlostami, nakoľko známy List slobody sa odvoláva ešte na Ladislava Kumána, ktorý neskôr potvrdil kráľ Karol Róbert.

Tento fakt je historický možný, pretože po Pecoldovi, ktorého považujeme za zakladateľa Vondrišľa, nebolo pomenovaná obec tak, ako to bolo zvykom v susedných obciach.

Zároveň uvádza, že už vtedy musel byť Vondrišľ a Stillbach usadlostami hodnými zmienky.

Ďalší vývoj

Novozaložená obec Vondrišel by možno mala úplne iný vývoj, keby nevznikla v najnepokojnejších časoch a k tomu do sporu o územie medzi Mariássym a Bebekom.

Keď v roku 1301 vymreli Arpádovci, v bojoch o trón upadala aj kráľovská moc. Na ochranu svojho panovníka sa už nedalo spoliehať a moc šľachty rástla. Vondrišel ležal priamo na hranici panstiev Bebekovcov a Máriašsyovcov.

Mariašsyovci mali náskok, lebo sa im podaril Vondrišelský pozemok kolonizovať a ten sa stal ich majetkom, čo sa však nepáčilo Bebekovcom.

Obyvatelia obce však boli privilegovaní „hostia“, za žiadnych okolností sa nepovažovali za poddaných alebo nevoľníkov Máriašsyho. Mohli svoje územie voľne predávať, alebo dedit', mohli vykonávať banské práva, čo bolo predtým kráľovským právom, mohli voľne používať les. Až do konca 18. storočia prevádzkovali mlyn a výčapné právo, mali slobodnú voľnú voľbu richtára, ako ostatné privilegované obce a žili podľa nemeckého práva.

Hoci museli platiť Máriašsyovcom zemskú daň a títo považovali túto pôdu za súkromné vlastníctvo, nemohli vlastníť obyvateľstvo, ako napr. na Závadke, či Tepličke, a slobodných obyvateľov Vondrišla museli rešpektovať.

Kvôli týmto osobitým výsadám sa život v obci oproti ostatným osadám Gelnickej doliny líšil. Kým Gelnica, Smolník, Mníšek, Švedlár mali rovnaký vývoj, Vondrišiel práve pre jeho osobitý vzťah k Mariássyovcom sa uberal celkom iným smerom.

Výpisy z listín:

- V roku 1380 menovanie Georga Massenpeka, Comesa z Liptova na Spišského kapitána zapríčinilo, že na príkaz kráľa Žigmunda majetky Markušoviec a Vondrišla majú za úlohu chrániť.
- V roku 1415 Spišská Kapitula hlási Žigmundovi, že majetok Vondrišla medzi stranami podelili.
- V roku 1662 na žiadosť richtára z Vondrišla Bertholda Celdera a prísazného Andreasa Gedeona daruje rodina Mariássy miestnemu mäsiarskemu cechu všetky práva, ktoré levočské mäsiarske cechy vlastnia.

Podobných zmienok je v archíve rodiny Mariássy veľa...

Hranica kráľovského mesta Gelnice bola v r. 1278 pevne stanovená. Podľa zachovaných listín sa rozprestierala až po Ochsenberg / Volovský vrch. /

Vondrišiel v spojení so Stillbachom bol spomínaný prvýkrát až po roku 1290 ako zdvojená osada. Kvôli svojmu bohatstvu – zlato, meď a striebro to bol hodnotnejší diel zdvojenej obce.

Keď sa stal Smolník samostatné kráľovské banské mesto, dostal do správy územie dvoch míľ na večné časy, avšak už v roku 1348 bola na žiadosť Smolničanov kráľom Ludwigmom Veľkým nariadená nová úprava hraníc a pri tom Stillbach – Tichá Voda bolo mestu Smolník priznané.

Týmto nariadením bol Stillbach – Tichá Voda vyňatý zo zväzku s Vondrišlom a tiež z protektorátu Máriássyovcov.

Aká bola v tom čase vážnosť Stillbachu, možno poukázať na nasledovnom:

Keď Johann Piesk, kráľov najvyšší banský majster v jednej vážnej banskej záležitosti vyslovil svoj rozsudok, zvolal všetkých banských majstrov z Gelnice, Smolníka, Telky, Rudy a Stillbachu. Stillbach nemal síce taký veľký vplyv ako Gelnica alebo Smolník, ale patrilo mu rovnoprávne miesto medzi ostatnými. Vondrišiel, hoci tiež banské mesto, medzi pozvanými už nebolo. Týmto kráľovským rozhodnutím stratil nielen časť územia, ale aj na vážnosti i hodnote.

Listina z roku 1358

Hoci kráľovská moc pod Karolom Róbertom a jeho synom, nástupcom – Ľudovítom Veľkým bola stabilizovaná a upevnená, nemohli zabrániť rastu vplyvu oligarchov.

Lúpežní rytieri Bebekovci, ktorí svoje útoky najčastejšie zameriavali na kvitnúce banské mestá, lúpili, rabovali, alebo odvláčali jednotlivcov i celé skupiny ľudí na poddanské práce. Stretu s nimi sa nevyhli ani obyvatelia Vondrišľa.

V roku 1358 dvaja Vondrišelskí bratia Wichlerovci v sprievode Michala Mariássyho sa u kráľa Ľudovíta Veľkého sťažovali, že Bebekovci ich roľníkov odvliekli k poddanskej práci až do Liptova.

Kráľ Ľudovít potvrdil Listinu slobody, ktorú Vondrišelčania dostali od Ladislava IV. /Kumána/, ktorá je z tej istej doby ako ostatné Spišské a Saské listiny, no predsa bola niečím iná, uchovaná v archíve v Spišskej kapitule ako jednoduchý opis.

Dr. Hritz potvrdil, že to **bol rozhodne najhodnotnejší doklad obce**, jediný jestvujúci dokument, potvrdzujúci slobody občanov, ktorý sa zachoval, aj keď len v jednoduchom opise.

„Ludovicus Dei Gratia rex Hungarise etc. Fideli Sue Vire Nicolao Kenth Regni Nostri Palatine et Judici Cumanerum Saluten et Gratiam. Noveris qued Paulus et Danus Filii Jordani Wichler ad nostrea Celsitudinis venientes in praesentiam graviter sunt pusti, qued cum Ladislaus Rex. Praedecesser noster banae memoriae Vilicos et hospites possessionis Wagendrisel in Comitatu Scepusiensi habitae, cim hoc tune Silva densissima, nunc vera, uti dicitur, possessie, ipsormque haerdes et Successeres universos, mediantibus litteris Suis patentibus, quarum tenorem leginus, in coestum et collegium fidelium exercitu cum terra Stillbach de Villa excisa aggregasset: nunc Georgius et Stephanus filii condam Dominici Bubek eosden hospites, tamquam tustices conservarent, et ad metendum fruges im Comitatum Liptoviensem, facandum foenum, ac alia Sevitia rusticalia nom eurata ipsorum libertate, compellerent: wuoniam pro eo videlicet, quad litteram privilegialem Karuli Regis Genitoris Nostri Michaeli filio Marcus de Csepan, pro

ipsis hospitibus eorumgussuccessoribus data confirmationalem, et per iniquitatem temporum a Se alienatam ad ipsosque Bubek deventam, cum valore exhibere non possent. Unde cum Excellentissimus Princips, Dominus Karulus Rex Hungarie Genitor noster charissimus piae memoriae ipsas litteras tempere examinationis universarum litterarum nobilium in praesentia ipsus per eundem Michaellem exhibitas acceptaverit at confirmaverit: ideo fidelitativestrae firmiter mandamus et praecipimus, quantenus de facto inCongregatione vestra generali in Comitatu Scepusiensi per vos maxime celebranda, citatis praedictis Georgier et Stephane Comitibus Liptoviensibus, dicatis verbe nostre et Genitricia nostrae charissimae, presentibus communicatis, ut eosdem hospitates de Wagendrussel et Stillbach in Comitatu nostre Scepusiensi constitutes, in praemisse Gratia et libertate per ipsum Dominum Ladislaum Regen eisdem et Successoribus eorundem concessa conservarent, nec aliquariter molestent, et ad facienda rusticalia compellant, Sed Semper in eadem libertate futuris etiam temporibus conservatos habeant et teneantur. Datum in Wissegrad in Feste Epiphoniae domini Anno 1358.“

Preklad:

„My Ľudovít, z Božej milosti kráľ Uhorský atď. , svojmu vernému pánovi Nikolausovi Konthovi, palatínovi Uhorska a sudcovi Kumánov: „Pozdrav a milosť“. Beriem na vedomie, že synovia Jordána: Paulus a Danus Leonardus Wichlera sa objavili s ťažkou žalobou, že kráľ Ladislav – náš blahoslavený predchodca – v chotári Spišskej župy sa nachádzajúcemu Vondrišlu a Stillbachu, ktoré vtedy mali veľké lesné vlastníctva, alebo ako sa to nazýva – majetok, mali pastierov, hostí prijímali

a v patentnej listine, ktorej obsah sme sami čítali pre nich a pre ich dedičov, takisto všetkým potomkom toto vlastníctvo daroval. Georg a Stephan, synovia Dominika Bubeka / Bebek/ týchto hostí ako sedliakov považoval a ich k žatve, kosbe sena a podobným paholkovým poľnohospodárskym prácam do Liptovskej župy zahnal, nemysliac na ich slobodu, lebo podľa ich názoru Listinu slobody náš nebohý otec Karol Michael, syn Scepanera Markusa pre týchto Hostí a ich potomkom daroval a tá v týchto nepokojných dobách sa dostala do rúk Bebekovcom a stratila sa.

Preto sme nemohli dostatočne preukázať a legitimovať, kvôli čomu aj nebohý Uhorský kráľ Karol, vznešené knieža a náš otec pri všeobecnom preskúmaní šľachtických listov, aj tento list, ktorý Michael prešetril, znova potvrdil. Za to my Vašej vernosti prísnosť nakazujeme a súčasne nariaďujeme: Na všeobecných šľachtických stretnutiach Spišskej župy – ktoré zvláštnou slávnosťou majú byť uskutočnené, spomínaných Liptovských grófov Georga a Štefana predvolali, tam s nimi pred našou milou kráľovskou matkou správu oznámili, že majú nechať na pokoji vo Vondrišli a Stillbachu v našej Spišskej župe kolonizovaných Hostí vyššie uvedených v milosti a slobode, ktorú im a ich potomkom kráľ Ladislav udelil, uvedených hostí na žiadne otrocké a poľné práce nesmú použiť, ale aby títo svoju slobodu aj v budúcich dobách mali a požívali.

Uskutočnené vo Vyšehrade na slávnosti Zjavenia sa Pána

/ v roku 1358, 6. Januára./

15. a 16. storočie

Spišská Nová Ves - Igló, bola jednou z bohatších banských miest, ktorá mala nielen bane, ale spracovávala rudu vo vlastných hutách a tým konkurovala Vondrišlu.

Keď dal kráľ Žigmund do držby 13. spišských miest Poľsku, bola medzi nimi aj Spišská Nová Ves. Jej význam i bohatstvo sa o poznanie znížilo a hranice medzi mestom a Mariássyho majetkom sa posúvali. Moc a vplyv rodiny stále narastali a značne okliešťovali mestské práva.

Na Spiši vládla neistota, mestá boli v zálohe, kráľ Žigmund stále v zahraničí a Poliaci sa starali len o poplatky a zisky, ktoré im to mohlo priniesť. Spišský gróf, ktorý mal udržať poriadok, venoval veľa času aj energie novo usídleným Slovákom.

V tom čase občania Vondrišla, hoci mali železné hute, ale pomerne málo rudy, na pobádanie a tajnej podpore Mariássyho v roku 1428 pod vedením Matheusa Reyscha, Johanna a Abraháma, / ktorí mohli byť majiteľmi hút /, niekoľkokrát napadli Igló, ich robotníkov rozohnali a železnú rudu zo Stangembergu, Bintu, Altenbergu zviezli do svojich vlastných hút.

/Písal o tom v Novoveskej kronike kronikár Münnich: Igló város tor-ténete“ strana 186/.

Od vtedy sa niekoľkokrát zopakovali podobné lúpežné výpravy obyvateľov Vondrišla, o čom je mnoho záznamov v kronikách mesta Igló i v archívoch.

Poznámka: obšírnejšie sa o tom zmiňuje aj Jozef Frenzl, ktorý predpokladá, že sa tak mohlo diať neustálou zmenou hraníc medzi mestom a Mariássyho pozemkami, ktoré patrili k Vondrišlu.

•••

Neistota a bezprávie ešte viac narástli v nepokojných rokoch s vpádom Husitov, ktorých podporil poľský kráľ proti Spišským Sasom. Nemecké mestá, vrátane Spišskej Novej Vsi boli vyrabované a vypálené, obyvatelia odvlčení, bane a hute sčasti zničené.

Pästné právo panovalo všade. Čo Husiti nezničili, to zobrala šľachta, až kým tomu nový kráľ Matej Korvín neurobil koniec. Akonáhle nastal v krajine pokoj a poriadok, vyplienené banské mestá sa začali znovu vzmáhať.

26.decembra 1487 sa v Košiciach zišlo sedem Hornouhorských banských miest, aby vypracovali spoločné práva a spoločnú ochranu.

Gelnica, Smolník, Rudobánya, Jasov, Rožňava, Telkibánya a Spišská Nová Ves.

Gelnické banské právo bolo prijaté všetkými 7 banskými mestami a smerodajné aj pre Vondrišiel.

•••

Iné listinné dáta zo Spišskonovoveského archívu:

- Roku 1507, 8. februára Andreas Grawman, novoveský richtár a odlievač zvonov, protestoval pred Spišskou Kapitulou proti Vondrišelským poddaným Markušovského Štefana Mariássyho, ktorí na novoveskom chotári ležiacom v Glanzi a Stangembergu otvorili bane a tieto ku škode mesta využili.
- Roku 1511, 30. mája Laurenz Vondrišelský farár prosil Novoveskú radu, aby táto od Margaréthy, manželky Johanna Oxa / Vondrišelský richtár/ Anne Fraternität má poslať 2 zlatky, ktoré boli darované na omši.

•••

Nositelia kultúry v 15. a 16. storočí

Kultúrny život v tomto období nebol zanedbateľný ani vo Vondrišli a okolí.

Ročenky Krakovskej univerzity uvádzajú v 15. a 16. storočí mená nasledujúcich študentov:

- v roku 1430 Nikolaus Peter de Wagendrussel,
- 1449 Cristianus Cristine Plantner de Gylnica,
- 1456 Petrus Jacobi de Gylnica,
- 1465 Martine Martini Bluemichen de Wagendrussel
- 1486 Caspar Martini de Gylnica,
- 1490 Georgius Ladislai de Gylnica,
- 1499 Ulricus Laurentius Jodoci de Wagendresuel,

- 1509 Andreas Anthony Vogindresyl.

Začiatkom 16. storočia / 1516 / nájdeme v Novej Vsi pre svoju požehnanú a vysoko učenú prácu známeho farára **Laurentiusa Hildebranta**, narodeného vo Vondrišli. študoval ako ostatní v Krakove. Jeho knižnica je ešte aj dnes uschovaná na rímskokatolíckej fare v Spišskej Novej Vsi. Z jeho zaujímavých marginálnych / okrajových / poznámok je viditeľné ako sa priznával k Lutherovmu učeniu. Bol zakladateľom známeho protokolu „Matricula Molleriana“, v ktorom nájdeme:

„Ordinatum per Honorabilam Dominum Laurentium Hylbrandi de Wagendrussel pre tunc Plebanum in Iglo et seniore Fraternitatis“

Bol to Lutherov súčasník a zomrel v roku 1549.

Po roku 1500 nájdeme v Lapis Refugi – Skalné útočisko, (kláštor) Piora **Jodocusa**, o pôvode ktorého síce veľa nevieme, no dochovalo sa, že mal veľmi priateľský vzťah k Vondrišli. Mohol byť v príbuzenskom vzťahu s rodinou Jodoci alebo priamo Ulricus Laurentinus Jodoci de Wagendrusel, ktorý študoval v r. 1499 v Krakove...

V jubilejnom roku Krista 1500, bol ctihodný pán Jodocus zvolený za predstaveného kláštora. Bol veľmi usilovný v písaní kníh, napísal 2 cirkevné zborníky, dva liturgické knihy v listoch a niekoľko cirkevných kníh. Kostoly dal ozdobiť monštranciami, kalichmi, kadidlami, caselami a inými bohoslužobnými predmetmi.

•••

Doba rozkvetu obce

Vrchol rozkvetu Vondrišľa / r.1500/.

Začiatkom 16. storočia bol Štefan Mariássy posledným a jediným mužským potomkom rodiny. Čakalo sa , že rod vymrie po meči, preto istý Durholtz a Dorbócz Szapoyský, kapitán gelnického zámku si začal prisvojovať práva na základe darovacej zmluvy na rodinný majetok Máriássyovcov a zhabal všetko, čo šlo a bolo možné si prisvojiť.

Štefan sa ale oženil a splodil dvoch synov. Týmto boli Durholtzové plány zmarené a Mariássy sa stal jedným z najodanejších prívržencov Szapolya / Jána Zápoľského/ a za odmenu bol menovaný hradným pánom a vicišpánom v Sárosi a neskôr aj na Spišskom hrade. Kúpou či výmenou získal rozsiahle majetky na Spiši, Gemeri i v Sárosi.

Upevnil svoju moc a zveľadil rodinný majetok v Markušovciach, rodinné sídlo a kostol obohnal múrom, baštami a priekopami.

To sa ale nepáčilo vtedajšiemu mocnému a bohatému mestu Levoča, ktoré bolo prívržencom Ferdinanda. Levočania napadli pod vedením svojho richtára Thomasa Schnaydera v roku 1527 Markušovský hrad, a vyplienili ho.

Kráľ Ferdinand skonfiškoval majetok Štefanovho syna Františka Mariássyho a trvalo takmer dvadsať rokov kým boli rehabilitovaní.

Túto dobu využil istý Bornemissa, ktorý si mestá a obce z majetku rodiny Máriašsovcov, medzi nimi i Vondrišiel, Markušovce a iné, privlastnil a požadoval ročne 1000 florenov, ktoré mu museli odvádzať, no čerpali z toho aj výhody.

Bornemisa bol prívržencom kráľa Ferdinanda, Levočanom však zaplatil výkupné 18000 florenov za Máriašsyho a jeho dcéru si na príkaz kráľa vzal za manželku a legitimizoval tak svoj nárok na rodinné majetky, zatiaľ čo František, po tom, čo ho Levočania vyhnali, niekoľko rokov trpel v zajatí v Prešove a nakoniec ho Michalovčania popravili. (*udáva Frenzl*)

Mladý Máriašsy Paul, Františkov syn, so svojou matkou vyrastal v biede a bez majetku, no neskôr sa mu ho znova podarilo získať a s ním vplyv.

V roku 1550 zažaloval Levočanov pred Uhorským súdom Octavas o 36 000 florenov v zlate i o navrátenie majetkov vrátane Vondrišľa.

Obr. 5

Pomalý zostup zakladateľov banských miest.

V boji pri Moháči /1526/ padol posledný Uhorský kráľ Ľudovít II. Neznamenal len zánik samostatnosti ríše, ale aj zostup Gelnických baní a celého baníctva v Hnileckej doline.

Ich predošlé bohatstvo a blahobyť sa skončil, mestá strácali z roka na rok na význame.

Turci zaplavili a vyrabovali celú krajinu, hoci do Vondrišľa nedošli, no obsadili Rožňavu, odkiaľ v roku 1570 tiahli cez Hrabušice až do Novej Vsi a neobišli ani Smolník.

Krvavé boje medzi Jánom Zápoľským a Ferdinandom Habsburgom mali vplyv aj na rozvoj miest a baníctva.

Banské mestá síce ostali Habsburskému Ferdinandovi verné, šľachta, ktorá tušila bohatú korisť, stala sa Johanitskou – Zápoľskou. Ich hlavnými miestami boli Košice a Muráň. Muránski Johaniti vyplienili Vondrišiel v roku 1536.

Vondrišiel sa stal vyhnaneckým územím, ktoré plienili bez Mariássyho ochrany Bebekovci.

V 16. storočí získali najväčšiu moc a stali sa najobávanejšími lúpežnými rytiermi vtedajšej doby.

Z knihy / Gruss/: Listiny a dáta k dejinám Spišských banských miest: / zošit 1. strana 37 /.

„Zbytočne vyslovil snem kľiatbu nad strašnou rodinou Bebekovcov.“ Keď Juraj Bebek roku 1556 odstúpil od kráľa, a pridal sa na stranu mladšieho Zápoľského, svoje okolie urobil poplatným.

Gelnica odmietla jeho prehnanú žiadosť a odporovala, preto mesto napadol a vyraboval, tak, že v ňom zostalo veľa biedy, sirôt a vdov. / odpis zo žiadosti z roku 1574 /.

Banské mesto Stillbach / Tichá Voda/, bolo prepadnuté, vyrabované a zrovnané so zemou Georgom Bebekom /1556/. Spodná časť Taufbrunnen pri vtedajších hraniciach so Švedlárom bolo všetko, čo po Stillbachu ostalo.

Kde predtým stálo mesto s výsadami, v ktorom sa ťažilo zlato a meď v baniach Pater Noster, Heiliger Geist a iné, vypína sa dnes málo zrubových domov erárskych drevorubačov.

O Stillbachu sa dochovala legenda o hlbokej studni, ktorá mala stáť vedľa starého kostola, a do ktorej občania po napadnutí Bebekom nahádzali všetky poklady a zlato, aby sa pre nich mohli vrátiť, keď hrozba pominie. Bebek však neušetril nikoho a mesto zhorelo do tla.

Kde však stál kostol a kde je tá studňa, nikto nevie hodnoverne doložiť.

„Následky tohto strašného roka boli prenikavé a pravdivo osudné. Mestá boli tak neľudsky pustošené, že mnohí a zvlášť bohatší obyvatelia utiekli do susedných a pokojnejších miest a ochota baničiť zanikala v celej Gelnickej doline.“

Banícke rodiny sa presťahovali do susedných miest, ktoré poskytli istotu a to prevažne do Košíc a do Levoče. Gelnická dolina sa vyľudnila. Na žiadosť a sťažnosť Gelničanov táto situácia a úplný rozpad baní si konečne uvedomili aj na vyšších miestach.

V roku 1566 v Spišskej Novej Vsi bola zriadená komisia aby overila všetky tieto sťažnosti a sľúbila nápravu.

V roku 1573 sa konečne objavil „Maximilianský banský poriadok“, pre ustanovenie banského vlastníctva a baníctva s ním bol zriadený úrad banského majstra, ktorý mal oprávnenie otvoriť či zatvoriť bane, viesť banskú knihu, mal právo rozhodovať o sporných otázkach a vykonávať policajný dozor.

Vondrišelské banské knihy, ktoré sa viedli do roku 1676 - 8, boli v nepokojných dobách Tökölyho povstania spálené spolu s obcou.

Rabujúci Kuruci nešetrili ani relikvie z kostolov. Tie z roku 1678 sa však zachránili a je možné ich vidieť na banskom úrade – Berghauptmannschaft v Spišskej Novej Vsi. (poznámka: *tvrdenie Frenzla z r. 1942*)

Úrad banského majstra vo Vondrišli zastávala rodina Kren a Motznig. Ich okruh pôsobnosti sa nevzťahoval len na Vondrišiel, ale aj na šachty Mariássyovcov v Kotterbachu – Rudňany, v Binte, v Porači, v Závadke, i na Tepličke a Sontagagrunde.

V roku 1785 bol tento úrad premenovaný na Štátnu banskú spoločnosť a v tomto usporiadaní zostal až do roku 1853, kedy boli zavedené nové banské zákony.

Maximilianský banský poriadok však priniesol prvé riadne a záväzné pravidlá, ktoré sa dovtedy riadili chaoticky, živelne a náhodne.

Reformácia.

Národy Európy sa rozdelili na dva veľké tábory, ktoré medzi sebou bojovali kvôli náboženstvu a táto reformácia neobišla ani Vondrišiel so svojou nemecky hovoriacou komunitou.

Veľa Nemcov vtedajšieho Uhorska študovalo vo Wittenbergu a po ukončení štúdia v domove rozširovalo nové učenie. Najprv v Kremnici, potom v nemeckých mestách na Spiši.

V roku 1520 v Levoči pôsobil Andreas Fischer, prvý reformátora na Spiši, ktorý prišiel z Kremnice a v Levoči, v skrytom starom mlyne hlásal nové učenie. Kvôli novému náboženstvu bol z Levoče vykázaný, no usídlil sa v Spišskej Novej Vsi a neskôr v Švedlári, kde v katolíckom kostole hlásal nové učenie.

Hoci bol niekoľkokrát zajatý a uväznený za kacírstvo, väčšinu času bol na úteku, no vždy sa do banského mesta Švedlár vrátil a kázal.

Je pravdepodobné, že pri jednom z návratov na Spiš bol zajatý Bebekom a popravený zhodením z hradieb Krásnej Hôrky.

Podľa historika Grussa Švedlár bol bodom, odkiaľ reformácia sa rozšírila do banských miest.

(poznámka: V 1.pol.16.st. sa prísne katolíckí Habsburgovci snažili zastaviť šírenie reformácie presadením protireformácie a rekatolizácie. Na ich strane bol aj pápež. Rast reformácie sa podarilo zastaviť

Ferdinandovi I. Roku 1548 prijal uhorský snem v Bratislave zákon proti náboženským novotám.

Odpoveďou a obranou na tento zákon bol vznik Confessio Pentapolitana, Confessio Montana – vierovyznania siedmich stredoslovenských banských miest roku 1559 a Confessio Scepusiana – združenia 24 spišských miest – bratstva farárov roku 1569.)

•••

Sotva skončila prvá náboženská vojna / Schmalkaldická 1549 / Augsburským náboženským mierom /1555/ aj vo Vondrišli nachádzame prvých vyznávačov nového učenia, ktoré k nám pravdepodobne prišlo zo Švedlára.

Jeden z najstarších písomných záznamov je od Michala Gottharda - evanjelická kronika, ktorá pochádza z roku 1783.

V úvode tejto kroniky sa Gotthard odvoláva na starý mestský protokol a príručnú knihu, ktoré v tom čase ešte existovali, a z ktorých záznamov čerpal zoznam kňazov vo Vondrišli.

Podľa nich bol v roku 1551 prvým z Wittenbergu do Vondrišla preložený evanjelický učiteľ a kazateľ **Vincencius Kalmár**, ktorý pochádzal zo Szántéa / župa Tolna /, ktorý však na svoj úrad nenastúpil a neskôr v roku 1566 **Philipp / Labos** / ako učiteľ a kazateľ, ktorý z hľadiska budúcej správy verejného učiteľského úradu, môže byť považovaný za prvého evanjelického kňaza vo Vondrišli.

Po ňom podľa evanjelickej cirkevnej kroniky nasledovali:

- **Wildner** od roku 1579 - 1580.
- **Valentius Carll**, 1580 - 1583 narodený v Rožnave, bývalý rektor na šľachtickej škole, ktorú postavil Paul

Mariássy z Markušoviec.

- **Joannes Greiffenzweig** 1583 – 1586 z Levoče, rovnako kazateľ a učiteľ zo šľachtickej školy v Markušovciach.
- **Petrus Turkus** 1587 - 1588, tiež z Levoče, syn chýrneho rektora Daniela Turkusa.
- **Georg Glir**, alebo Eiler 1589
- **Thomas Agrikola** a až do roku 1594,
- **Wolfgang Schënfuss** 1594 - 1596
- **Joannes Serpilius** 1596 - 1600, ktorý pochádzal z Lubice. Jeho otec bol Melanchtons Famulus vo z Wittenbergu, ktorý svoje nemecké meno Guendl zmenil na latinské Serpulinum.
- **Jakobus Mollerus**, 1601 narodený v Kremnici. Svojim talentom a usilovnosťou získal úctu a dôstojnosť. V roku 1607 bol zvolený za Conseniora a Oratora Fraternitátu a v roku 1626 bol poverený Seniorátom, v ktorom roku sa súčasne uskutočnila 24. novembra vo Vondrišli generálna Kongregácia. Tento muž spravoval farský úrad až do roku 1630
- **Philippus Reimannus**, narodený vo Veľkej pri Poprade. Za jeho pôsobenia bol farský kostol / dnes katolícky / v roku 1633 nie len renovovaný a opravený, o čom možno čítať správu v starom kostole na podlahe Sanctuarie, ale bol hneď na to v roku 1635 ozdobený krásnou tabuľou za zadným corpusom.
- **Melchior Bernstein**, do roku 1653, zomrel vo Vondrišli a bol pochovaný priamo v kostole.
- **Jakub Kellner**, od roku 1653 - 1668. Za jeho pôsobenia sa dostavala veža kostola.
- **Bartholomeus Klein** 1668 -1693. Za jeho pôsobenia sa začalo prenasledovanie evanjelikov a on bol nútený odísť do exilu.

- / Farári v exile 1673 - 1682
- Obec bez farárov 1686 - 1688
- Abraham Eccard 1688- 1699
- Samuel Pattany 1705 - 1711
- Johannes Brünn 1711 - 1713
- Obec bez farárov 1713 - 1783

- Po Jozefínskome tolerančnom patente, t. zn. 1783:

- Michael Gotthard 1783 - 1787
- Johann Strompf 1787 - 1792
- Samuel Kaiser 1792 - 1808
- Jakob Krenis 1808 - 1812
- Samuel Huss 1812 - 1822
- Johann Psyniczky Nagy 1822 - 1861
- Ludwig Lam 1861 - 1874
- Karl Ujagh 1874 - 1907
- Eugen Gura 1907 - 1940
- Adalbert Stephany 1940 - 1945

•••

Protokol platby a inventár fary v tom čase:

60 vedier žita, 9 snopov slamy.

V roku 1571 bolo rozhodnuté richtárom a Radou, celou obcou a našim milostivým pánom / poznámka: *zrejme Mariássym/* bolo povolené, že ak má Vondrišiel farára aj učiteľa, musí sa udržať spravodlivosť a chudobných ľudí nezaťažovať väčšími poplatkami, ako to bolo starým zvykom.

Pánom farárom však patrí pri ohláske snúbencov polka vína: Pri vernostnom / Copulation / aj polka vína od domorodých občanov a detí.

Od mŕtvych patrí pánu farárovi aj učiteľovi od jednej celej Vigilie 24 grajciarov. Od jednej polovice Vigilie 12 grajciarov, učiteľovi polovica. Keď sa spieva pri mŕtvom patria učiteľovi 4 grajciare.

Farár je povinný dať učiteľovi v nedeľu a na sviatky raz jedlo, nie preto, že on mu pracuje v lete na poli, alebo v stodole, ale je povinný mu to dať a on nie je povinný mu to odpracovať. Farár je povinný dať učiteľovi tretí diel ofery Vianoc, Veľkej Noci a Turíc.

Z toho všetkého je zrejmé, že obec Vondrišiel už v 16. storočí má vlastnú školu, v tom čase katolícku, ktorú časom využívali aj evanjelici, kým si v roku 1794 nepostavili vlastnú.

(poznámka: *Význam obce, jej postavenie v regióne a vzdelanostná úroveň bola skutočne ojedinelá na svoju dobu.*)

•••

To, že sa vo Vondrišli mohla slobodne vyznávať nová luteránska viera, možno ďakovať Sigmundovi Mariássymu, ktorý si ju zo štúdií vo Wittenbergu doniesol domov a na základe jeho vierovyznania a presvedčenia aj rodina na svojich majetkoch povolila kázne.

To malo za následok, že v obci nedochádzalo k výrazným stretom medzi katolíckmi a luteránmi, na rozdiel od ostatných miest a obcí, kde mal silnú prevahu katolicizmus.

...

Vo Vondrišli, sa tak ako v ostatných mestách uskutočňovali pravidelné trhy, no poľnohospodárstvo a chov dobytky nebol rozhodujúci. Šlo predovšetkým o železo a železiarsky tovar.

Aby sa tento tovar dostal k svojim kupujúcim, o to sa postaral Anton Roll, privilegovaný gelnický obchodník, ktorý vybudoval ohromnú sieť a vysoko cenený tovar zo Spiša predával nielen v Uhorsku, ale aj v Lipsku, Breslave, Krakove, v Mailande a Kolíne n/Rýnom. Aj na základe tohto obchodu sa mohli ďalej rozvíjať banské mestá gelnickej doliny, dolovať a stavať hute a hámre.

Keď však obchodník zomrel 1589, obchod začal upadať a Uhorsko navyše vstúpilo do ďalšej vojny.

Obr.5

17. a 18. storočie

17. storočie podľa Dr. Erasmsa Schwaba, začalo desivo. Vo svojej kronike napísal: "V roku 1618 bolo vidieť veľkú kométu a mor v roku 1622 vyhubil viac ako polovicu obyvateľov. V Smolníku úplne vymrelo obyvateľstvo vo viac ako sto domoch. Vojna, utrpenie a neslýchaný hlad bičovali ľuďmi. Zavreli sa všetky závody, bane i hámre. Baníctvo bolo v zániku. Nastala všeobecná chudoba."

Aj vo Vondrišli. Ak chceli prežiť, z baníkov sa museli stať roľníci. Po veľkom more vzrástli ceny potravín, ktoré boli astronomické. Za 1 maďarské vedro pšenice sa platilo 4 zlatky 25 denárov.

V roku 1637 sa na nebi objavila veľká polárna žiara.

Začala sa protireformácia.

...

30. novembra, na Ondreja sa v roku 1668 začala písať Vondrišelská matrika.

Je to najstaršia písomná správa o udalostiach, ktorú vo Vondrišli máme. Nielen narodenia, ale aj úmrtia a sobáše boli Bartholomeusom Kleinom zapísané, tak že konečne máme presný obraz o vtedajších občianskych a národnostných pomeroch.

Na jej titulnej strane stojí:

*"Ihn nomine sacro Sanktae Trinitatis ut et propter
bonum in Ecclesia ordinem hunc librum, scripsit Bartholomeus
Klein Leibicen. verbi Divini in Eccla Wagendrissl Min. etc ...
Anno Domini MDCLXVIII,"*

Preklad: V mene svätej Trojice, ako aj dobroty a poriadku cirkvi, písal túto knihu Bartholomeus Klein z Ľubice hlásateľ slova Božieho a sluha cirkvi vo Vondrišli. atď. V roku Pána 1668/.

Zoznam zaznamenaných obyvateľov od roku 1668 do roku 1683 podľa abecedného poriadku a výklad k ich domovým menám / prezývkam ako: Sorgen, zu Neudorfen atď / .
Priezviská vo Vondrišli žijúcich rodín/.

Andreas **Arlet**, Hans **Benko**, Michael **Barath**, Jakob **Binder**, Johan **Bednár**, Matheus **Benedicti**, Organist, Jakob **Babko**, Georg **Boitko**, Petrus **Bartl**, Gregor **Balasc**, Melchior **Bruchler**, Michal **Brewer**, Johannes **Czech**, Barbara **Cepserin**, Girg **Ceützer**, Daniel **Dominik**, Stepan **Eger**, Jakob **Einsidler**, Andreas **Fiedler**, Carl **Fleischer**, Michael **Figuli**, Andreas **Fischer**, Andreas **Fassinger**, Adalbert **Fox**- Farár, Elias **Falk**, Mathias **Fuchs**, Johan **Fröhlich**- Chirurg, Caspar **Goldbecher**, Abraham **Grollner**, Joannes **Gro**, Andreas **Greh**, Jirg **Gebel**, Martin **Gura** – Kantor, Jakob **Gallik** - Kantor /1670/, Andreas **Gedeon**, Girg **Ganzstück**, Jonas **Dang**, Joannes **Lehmberger**, Marina **Lehmholz**, Sophia **Lenert**, Michl **Lang**, Marina **Hampl**, Sophia **Horvatin**, Hans **Holdenlock**, Griger **Hipe**, Mertn **Hirt**, Susanne **Hudack**, Melchior **Homlock**, Matthias **Hanko**, Agnes **Hekelschmied**, Hans **Hageder**, Michl **Hirschner**, Johan **Istock** -Cigán, Andreas **Juritschko**, Gaspar **Jonesch**, Hans **Jentschke**, Girg **Jesse**, Michl **Järling**, Thobias **Klein**, Susanna **Kernin**, Michal **Kessko**, Hans **Kelbl**, Judit **Krautscherber-in**, Paul **Kirain**, Johan **Kren**, Matthias **Kelp**, Gaspar **Kyrol**, Georgius **Kozak**, Susanne **Kraut**, Michl **Kalichbrunn**, Hans **Kotscher**, Andreas **Karll**, David **König**, Michl **Kuhhirt**, Paul **Kosmann**, Anna **Kutner**, Catharina **Kürtkraut**, Michl **Kipfer**, Hans **Kramer**, Michl **Reiss**, Matthias **Rusnak**, Sophia **Rührkraut**, Michl **Rütz**, Hans **Roth**, Michl **Limberger**, Jakob **Lux**, Johan **Lapisch**, Anna **Lax**, Jakob **Lehmletscher**, Samuel **Leibitzer**, Sophia **Lorenz**, Matheus **Liptak**, Michael

Mauritz, Joannes **Moisel**, Jakob **Mormen**, Joann **Mocnik**, Casimir **Mlynarsky**, Andreas **Mercatoris**, Anna **Mössner** – in, Christof **Messko**, Elias **Müller**, Daniel **Minnich**, Andreas **Moch**, Hans **Mühlsdorfer**, Hans **Meisl**, Sophie **Neusieder**, Michael **Neussner**, Martin **Novak**, Gall **Neudorfer**, Simon **Oelschläger**, Fräü **Otzenasin**, Susanne **Ochs**, Mathias **Obrovski**, Katharina **Otzmann**, Adam **Oravetz**, Bertholomeua **Polack**, Girg **Patz**, Girg **Petzko**, Laurenz **Prepacz**, Paul **Täuling**, Bartholomeus **Parko**, Jakob **Paltzmann**, Daniel **Pfannschmied**, Hans **Quirschfeld Pelio**, Hans **Sturm**, Samuel **Schmütz**, Martin **Subusko**, Michl **Stormfirer**, Marina **Stösserin**, Melchior **Schebetko**, Susanna **Schwenzel**, Daniel **Schwertfeger**, Joannes **Stur**, Marina **Skerhack**, Andreas **Schneider**, Joannes **Sylvester**, Adam **Schmit**, Joannes **Schütz**, Judit **Salzer**, Salamon **Schltz**, Hans **Sturm**, Michl **Spisz**, Mertn **Schuster**, Melchior **Schlesiger**, Hans **Schaffhauser**, Matz **Stark**, Chaterina **Stentzel**, Caspar **Seiffert**, Girg **Schwartz**, Martin **Sturich**, Michl **Stopnführer**, Andreas **Schlosser**, Gelle **Stifter**, Marina **Topscher**, Martn **Tilisch**, Adam **Turek**, Elias **Titjak**, Gaspar **Tomasch**, Michl **Ujak**, Hans **Verboth**, Maria **Voitko**, Daniel **Weilin**, Paul **Wimmer**, Georg **Wagner**, Juditha **Wolf**, Hana **Wälach**, Andreas **Wild**, Mattheas **Weber**, Gaspar **Weichrl**, Salomon **Winter**, Jakib **Wentzl**, Johann **Zimmermann**, Sophia **Zelder**, Urbanus **Zelder**, Barbara **Zorger**, Mattheis **Zachorsky**.

Z toho zoznamu rodín a priezvisk, ktorý mohol byť v skutočnosti ešte rozsiahlejší, no niektoré strany sa v kronike nedochovali, je zrejmé:

a/ Koncom 17. storočia žili v obci nielen Nemci, ale

aj Slováci, ako to ukazujú mená: Hudack, Rusnák, Subusko, Trpacz, Pecko, Parko atď., ktorých matrika označila ako prisťahovalcov a pravdepodobne mohli byť banskými a hutnými robotníkmi.

b/ Že v matričnej knihe boli bez rozdielu zapísaní evanjelici aj katolíci.

c/ Že vo Vondrišli už v polovici storočia žil chirurg menom Joannes Fröhlich a odvtedy mala obec svojho lekára takmer nepretržite. V roku 1692 v obci liečil ľudí Gabriel Greif.

d/ Že v roku 1674 bol evidovaný prvý cigán Joannes Istok.

e/ Že známy Rákócziho brigádnik Urbanus Zelder sa narodil a bol zapísaný do matriky 9. júla 1674 vo Vondrišli.

f) Že v roku 1669 bol richtárom : Salomon Scholtz.

•••

Protireformácia je v Gotthardskej kronike výstižne opísaná:

"Veľké prenasledovanie evanjelikov na Spiši v Hnileckej doline začalo 17. októbra 1672, keď Spišský prepošt a Varaždínsky biskup Georg Bársony so svojou armádou napadli školy a kostoly v Smolníku, potom v Gelnici, v Štose, v Mníšku a v Švedlári. Vo Vondrišli násilné napádanie začalo začiatkom roka 1673. Evanjelikom skonfiškovali kostoly, kazatelia boli vyhnaní a verejné bohoslužby zakázané.

"Tökölyho povstanie a Turecká okupácia Uhorska prinútili cisára v roku 1681 vypísať zvolanie snemu do Ódenburgu, na ktorom bolo prijatých niekoľko zákonov, medzi nimi i sloboda náboženstva, ktorá bola roku 1606 vo Viedenskom mierovom závere evanjelikom priznaná, znova potvrdená a slobodné náboženské Exerцитum všade v Uhorskom kráľovstve povolené.

Zvlášť bolo výslovne citované, že ...“v Hornouhorských slobodných kráľovských mestách, ako aj v banských mestách, trhovištiach a dedinách bude im verejné náboženské Exerцитum

prepožičané. "

V rámci tohto zákona komisári grófa Tökölyho postupne evanjelikom vracali ich kostoly a náboženské slobody.

Do Vondrišla sa opäť mohol z deväťročného exilu vrátiť aj evanjelický farár Bartholomeus Klein, ktorý spravoval farský úrad a matriku až do svojej smrti v roku 1685.

(Poznámka: V ďalších stranách Frenzlovej kroniky sa píše o ďalšom období, kedy sa opakovane viedli spory o vlastníctvo kostola, o možnosti viesť bohoslužby a niekoľkokrát dochádzalo k zámene medzi katolíkmi i evanjelikmi. Keďže sa v tom období v obci nachádzal len jeden kostol a fara, evanjelici sa museli podrobiť katolíkom. Sobášili sa, pochovávali i krstili podľa katolíckeho rituálu a aj deti museli absolvovať katolícke vyučovanie. Tento stav trval až do doby, kedy bol postavený nový evanjelický kostol a obec Vondrišiel mohla mať znovu svojho kňaza i kantorov.)

•••

Obr.7

Zaujímavosti z kroniky:

Cirkevný príjem pozostával:

a/ zo zvončeka pri bohoslužbách

b/ za dolovanie v baniach, z hút a hámrov

/ktoré boli vlastníctvom obce/

c/ daň z oranísk, lúk, záhrad /kapusta/ a kráv

d/ za použitie mŕtvolných plachiet a vyzváňanie

e/ z peňažných pokút, ktoré predstavenstvo vyrubilo a odovzdalo do cirkevnej pokladne.

Najkurióznjšou z týchto pokút / zavedená v r. 1740/ bolo porušenie 6. Božieho prikázania, čo predstavovalo 6 guldenov.

(So zreteľom na to, že 4 páry čižiem stáli len 3,24 guldenov, bola to pomerne vysoká pokuta. A pravdepodobne ju zaviedli k pozdvihnutiu morálky.)

Predstavenstvo obce bolo volené raz ročne a pozostávalo:

1/ z richtára

2/ z najstaršieho, alebo poručníka

3/ z porotcov, aj členov Rady

4/ z banského dozorca

Títo všetci tvorili spolu Magistrát. K tomu patril aj loci jur. not. - obecný notár, ktorý oproti ostatným zástupcom bol trvalým zamestnancom obce.

Všetci mali vysokú vážnosť v obci a zväčšia boli volení z najbohatších a najvznešenejších rodín.

Dochovaný zoznam richtárov v obci:

1290 Šoltýs Pecold

1534 Jakob Ox

1662 Berthold Zelder

1669 Salomon Scholtz

1682 Gaspar Zelder

1700 Johann Hageter

1705 Melchoris Lang

1706 Melchioris Küffer

1707 Michl Zelder

1708 Jacob Weiss

1709 Michael Lang

1710 Paul Klein

1721 Michael Küffer

1727 Michael Kirain

1729 Michael Zahorsky

1731- 1732 Caspar Pauer

1733 Jonas Sylvester

1747 Georg Bartl

1765 David Mocznig

1781 Michael Lang
1765 David Mocznig
1776 Melchior Lang
1783 Georg Pelionis
1784 Michal Saltzer
1788 Johann Zahorsky
1794 Johann Müller
1798 Johann Oelschläger
1799 Johann Müller
1800 Michael Zelder
1801 Johann Müller
1838 Caspar Weiserl
1896- 1903 Rudolf Schneider
1903- 1912 Koloman Soos
1912-1919 Michael Jemniker
1919- 1921 Michael Jesse
1921- 1924 Ludwig Messner
1924 – 1927 Johann Weis
1927 – 1930 Johann Pauer senior
1930 – 1938 Johann Küffer
1938 – 1939 Johann Jesse
1939 – 1940 Ladislaus Scholtz
1940 – 1945 Johann Pauer junior

Zamestnanie.

Počas náboženského prevratu v 17. a 18. storočí sa väčšina záznamov sa vzťahuje na náboženský život, no v cudzích kronikách, starých procesoch a účtoch sa dajú nájsť zmienky, ktoré dokresľujú obyčajný život Vondrišielčanov.

Napríklad:

- obyvateľstvo sa už nezamestnávalo výlučne baníctvom, ale už aj chovom dobytky vo veľkom meradle. (*Canonica Visitationen, najstaršia pochádza z roku 1752, poukazuje na množstvo polí v majetku cirkvi – desiatok pre faru obnášal značné množstvo žita, pšenice, jačmeňa a ovsa.*)
- Obec vlastnila dve huty a dva hámre, otváral sa zdroj príjmu pre remeselníkov.
- Tretí hámor bol súkromným vlastníctvom a patril Sylvesterovcom. Tento hámor a hutu obec odkúpila a prerobila na mlyn a neskôr na pílu.
- Otvárali sa ďalšie možnosti zamestnania – práca v lesoch, v kováčskych vyhniach, spracovateľskej výrobe, v obchode s ingotmi...

Baníctvo však v obci nevymrelo.

Hoci väčšina baníkov, ktorí sa nechceli svojho povolania vzdať dochádzalo za prácou do baní v Binte, v Poráči či Krompachoch. Z 18. storočia sa dochoval zvyk a tradícia sviatku Banskej obety, ktorá sa stala najuctievanejším a v tom čase najväčejším sviatkom vo Vondrišli.

Rabovanie obce Tökölyho Kurucmi

22. júla 1676 bol Vondrišiel vyrabovaný Kurucmi.

2. augusta 1680 - 200 kuruckých pešiakov a 20 jazdcov prišlo z Vondrišla do Spišskej Novej Vsi

7. augusta 1681 chytili Vondrišielčania 10 kuruckých vzbúrencov a poslali ich do mesta Levoče ako zajatcov, za čo im títo hrozili vypálením obce a zabitím.

Erárny diel 1/12

Majetok Emericha Mariássyho, ktorý bol zapletený do Vesselényiho sprisahania, kráľ skonfiškoval.

Štefan Mariássy, ktorý sa zasa pridol k Tökölyho povstaniu, a ktorý bol v Šarišskej župe v Kakasfalva zabitý župnými hajdúsmi a tak ako aj jeho brat, bol vyhlásený za zradcu a jeho majetok prepadol korune.

Kým Emerich prostredníctvom príhovoru dostal svoj majetok späť, Štefan svoj diel, ktorý predstavoval 1/12 rodinného majetku, stratil úplne a uvedený rodinný majetok sa týkal aj Vondrišla.

Kvôli konfiškácii pripadol tento diel do erárnej správy Smolníka a zostal ich majetkom až do roku 1844, keď bol uskutočnený predaj obci.

Prvýkrát v histórii Vondrišelská pôda už nebola len osobným vlastníctvom Mariássyovcov.

V listinách je síce spomenuté, že sa rodina uchádzala o navrátenie tohto majetku v druhej polovici 18. storočia, no neuspela ani na súde ani u kráľa.

Ďalšie datované listiny

- V roku 1662 vypukla v Gelnickej doline cholera a šírila sa až do roku 1664.
- Vo Vondrišli v roku 1680 zostalo len 600 obyvateľov.
- 7. augusta 1682 bol sťatý mečom študent z Vondrišla kvôli krádeži.

Obr.6

Ilustračný obrázok

ORBAN ZELDER
KURUCKÝ BRIGÁDNIK
(Urban Celder)

Narodil sa vo Vondrišli. V už spomínanej cirkevnej matrike je pri jeho narodení napísané:

*" Juli. 9 hujus /1674/ babtizavi Urbanum fil. Melchieris
Zelder jam. def. Parni / parentani / erant Michael Barad et
Brigitta Bartholomaei Klein ultimi hujatis Praedicantis uxor."*

Hoci bola jeho rodina evanjelická, krstil ho katolícky farár z Vondrišľa Fox.

O smrti jeho otca máme nasledovný záznam: *"1674. - 5 Maj. Primum de hoc oppid
supremus Hertulantus collegit florem Venerandum Dominum Melchiorem Zelder, Patrem*

patriae pupillorum. Annor 56." ktorý dokazuje, že Orban Zelder bol synom váženého občana Vondrišľa.

Jeho otec síce zomrel ešte pred jeho narodením, no matka sa vydala po druhýkrát za Antoniusa Laniho, s ktorým sa presťahovala do Hrabušíc. / Láni tam vlastnil hámor / a vzala Orbana so sebou, kde prežil aj svoju mladosť.

Po dosiahnutí plnoletosti sa vrátil do Vondrišľa a prevzal otcovo dedičstvo. Oženil sa s dcérou pivovarníka Dorothea zo Švedlára a až do doby, kedy nastúpil do Rákócziho armády Pracoval na svojej píle v III. Hámri a v prevádzke, ktorú mal v obci. S manželkou býval v štvrtom dome od evanjelickej fary.

O jeho živote a uplatnení v Rákócziho povstaní písal Dr. Ludwig Hritz v svojej knihe: " Czelder Orbán kurucký brigádnik " nasledovné:

Bol nadšený Kurucmi, ktorí tiahli cez Vondrišiel, a keďže jeho manželstvo bolo bezdetné, v roku 1703 sa k nim pridá. Svojou odvahou a udatnosťou sa stal plukovníkom a neskôr to dotiahol až na brigádnika.

V roku 1704 dobyl pevnosť Bajmóc a odvážne bojoval aj pri dobytí Trenčína, kde kryl ústup porazeného vojska. Pripisuje sa mu aj dobytie Oravského a Likavského hradu. V roku 1709 bol vyslaný na obranu mesta Levoče, ktorú ako zástupca veliteľ a štyri mesiace hrdinsky bránil, no pre zradu generála Andrásyho bol zajatý a uväznený.

Opakované pokusy Františka Rákócziho II. vymeniť ho za iných zajatcov sa nepodarilo, lebo jeho žalárnici vedeli, akého cenného zajatca väznia.

Až mierová dohoda otvorila bránu jeho väzenia. Orban Zelder sa vrátil do Vondrišľa, no s mierovou dohodou nebol spokojný.

Zúčastnil sa na sprisahaní a snažil sa o nové povstanie, to však bolo odhalené a Orban Zelder bol opäť zajatý a uväznený v Košiciach. Po výsluchu a mučení bol v októbri v roku 1714 ako

" nespokojný rebel " popravený.

(poznámka: v kronike obce Teplička o Urbanovi píše aj Pajdušák: Urban Celder, rodom z Vondrišla, pozbieral z obce i okolitých miest 600 dobrovoľníkov – regrútov, aby spoločne vstúpili do Rákócziho armády. Berczény Rákóczimu o nich povedal, že vyzerajú ako divosi, nemajú ani šable ani pušky... Napriek tomu tento regiment bojoval udatne a Celder sa ním dokázal vyšvihnúť až na brigádnika. Po vyhlásení prímeria Rákoczi v r. 1710 zložil prísahu vernosti kráľovi Jozefovi I. a vojna sa skončila. V tom istom roku však na Spiši vypukol mor, ktorý vyľudnil takmer polovicu obyvateľov. Hlad a bieda boli možno spúšť'áčom rebélie, a Celder oslovil svojich starých spolubojovníkov – hajdúchov a spoločne so svojim plukovníkom Jánom Pongráczom vytvoril lúpežnú bandu, s ktorou si nikto nedokázal dať rady. Lúpili od Rožňavy až po Spišskú Novú Ves. Ohrozovali nielen bezpečnosť cestujúcich, ale zamierovali sa aj na domácich, na zemianske kúrie i katolícke fary. Kráľ Karol III. na základe sťažností nariadil Spišskej župe, aby zbojníkov vystopovala, prenasledovala a zatkla. Aj sa to podarilo, Celdera s Pongráczom zajali, odviekli pred súd do Košíc a st'ali ich. Zaujímavosťou je, že zbojníkov v Hnileckej doline sa im vyhladiť nepodarilo. V hlbokých lesoch si s nimi nikto nedokázal poradiť, boli vycvičení a nezdolní, ako aj ich veliteľ Urban Celder. Zbojnícke remeslo sa dedilo z otca na synov a prevádzkovalo až do 19.storočia.)

Obec plánovala známemu hrdinovi a rodákovi postaviť pomník. Tento úmysel sa však v dobe Československej republiky neuskutočnil.

(Viac sa o Urbanovi Celderovi a jeho živote môžeme dočítať v rôznych publikáciách, štúdiách a prácach historikov ako napr. Dr. Hritz, Matúš Pajdušák a pod.)

Strata privilégii

Reformácia a protireformácia, Tökölyho a Rákócziho povstanie znova zmenili právne vzťahy v krajine. Konfiškácie na jednej strane a darovania na druhej urobili z počiatkových slobôd pohybu „kravský trh“.

Šľachta si hájila len svoje vlastné záujmy " Kto mi viac ponúkne, na toho strane bojujem " bolo heslo a motto doby.

Rákóczi musel krajinu opustiť. Jeho majetok a majetok jeho prívržencov a spolubojovníkov bol skonfiškovaný a rozdelený medzi cisársko zmýšľajúcich ľudí / Labancov /.

Všetky predtým dosiahnuté práva a privilégia boli bezohľadne likvidované aj vo Vondrišli. Prvý útok na slobodu a majetok obce sa uskutočnili Mariássyovci už v 17. storočí, keď sa kvôli obsadeniu Fröstelu začali s obcou súdiť, aj keď neuspeli. Nahnevaní tým, že proces neprebíhal tak, ako si priali, nestarali sa veľmi o rozsudok, ale nechali v obecnom lese pre svoju potrebu vyhotoviť šindle, dovolili občanom Závadky v obecnom chotári pásť dobytok a chovali sa tak, ako by boli Vondrišelčania ich poddanými.

Obec opäť hľadala ochranu na súde ochranu. Listina z roku 1358 od Kanonika Szerdahelyiho bola nájdená v Spišskej Kapitule a na základe tohto " Listu slobody " požadovala obec svoje práva a bohužiaľ, neuspela.

Protireformácia udrela plnou silou.

Keď sa Vondrišelčanom dokázalo, že nie sú „urodzenými“, začalo ožobračovanie. Najprv to bol kostol, potom fara, nakoniec škola, nemohli vlastniť mlyny a hostince a prišli aj o výsady.

Z predošlých železných hút a hámrov zostala vo vlastníctve obce už len jedna huta a dva hámre

Hlavným prameňom príjmov obce tvorili regálie - monopol na výčap a mlynské právo a prišla aj o ten.

Aj keď boli budovy mlynov a hostincov majetkom obce a na súde bolo priznané odškodnenie, bolo to málo na to, o koľko obec zhabaním majetkov prišla a tak jeden proces nasledoval druhý, až na ostrie noža.

Mariássyovci neľútostne útočili a obec sa nechcela vzdať regálií, ktoré boli jej hlavným príjmom. V roku 1774 sa u Márie Terézie za Vondrišel prihováral rodák kňaz Michael Klein, ktorý pôsobil na dvore v Prešporke.

Nakoniec sa predsa len vzťahy urovnali a výstavbu nového evanjelického kostola na súkromných pozemkoch a ich zaradenie do majetku fary Mariássy schválil.

(poznámka: *Frenzl vo svojej kronike spomína aj zámer Mariássyovcov postaviť si vo Vondrišli šľachtické sídlo – kúriu. Po odkúpení pozemkov od Jeremiasa Scholtza a Záhorského v tzv. Gurajskej záhrade, mala stáť na mieste, kde neskôr postavili nemeckú obecnú meštiansku školu.)*

Vzťahy medzi obcou a Mariássyovcami v 18.storočí.

V roku 1793 vyhorel v Markušovciach Michael Mariássy.

Svojich ľudí poslal do najkrajšieho lesa našej obce, aby vyrúbali najlepšie kmene, z ktorých chcel zhotoviť šindle.

Vondrišielčanom sa to nepáčilo a Mariássyho drevorubačov vyhnali s odkazom, aby si nechal zhotoviť šindle vo svojich lesoch, pretože ich vlastní dvadsaťkrát viac ako oni.

V tom istom roku nechal Mariássy svoje veľké stádo, cca 300 kusov dobytky, pásť svojimi pastiermi zo Závadky na území Vondrišľa a bol pri tom taký drzý, že nechal cele stádo zahnať až ku Czölderovskému hámru / dnešná Maša/.

Nato Vondrišielčania si 15 kusov dobytky vzali a požiadali za nich výkupné 15 Rfl. Mariássy nezaplatil ani halier, ale napísal tunajšiemu Predstavenstvu list, v ktorom tvrdil, že Vondrišiel a Závadka majú jeden chotár a požadoval svoj statok späť.

Rok na to v roku 1794 postavili evanjelici svoju novú školu. Stavbe zavádzala stará, napoly rozpadnutá mäsiareň.

Bol to majetok regálii, to znamenalo, že 11/12 patrilo Mariássymu a 1/12 diel Cisársko-kráľovskej korune.

Mariássyovci nechceli povoliť zbúranie budovy, našťastie Jozef Fricisko, právnik Cisársko-kráľovského dvora bol prítomný v Smolníku a dal súhlas k zbúraniu 1/12 diela, čo stačilo na to, aby Mariássy musel ustúpiť.

Problém nastal, keď pri stavbe školy došlo vápno.

Vondrišelská pôda vápno neobsahovala, to sa páľilo v Závadke, a na Mariássyovskom majetku. Obec uzavrela s " Ferancim Mariássy" obchod, podľa ktorého mohla v Závadke vápenec lámať a páliť.

Toto sa dozvedel Wolfgang von Mariássy, rodinný riaditeľ a správca a chcel odvoz vápna za každú cenu zmariť. S množstvom silných sedliakov zo Závadky, Tepličky a Markušoviec spolu so svojimi hajdúchmi napadli vozy.

Daniel Gura dostal od Mariássyho strašný úder šablňou doprostred tváre. Nazlostení Vondrišľčania ho preto napadli. Šarvátka síce skončila, no obec obišla bez tovaru, ktorý si zaplatila.

Nemeckí evanjelickí občania obce / ktorých bolo vtedy približne 20 krát viac ako katolíkov / sa za žiadnu cenu nechceli vzdať svojich slobôd a poddať sa Mariássyovskej svojvôli. Často sa mu otvorene priečili, hádzali mu polená pod nohy, preto sa rodina rozhodla na základe rozhodnutia Župnej kongregácie, dosadiť na úrad katolíckeho richtára.

Podľa starého zvyku volil richtára 60 členný výbor, ktorý pozostával z bohatých a vážených občanov obce. Byť richtárom, bolo niečo ako osobitné vyznamenanie. Ako symbol svojej moci nosil bielu palicu, ktorú pri úradných jednaniach položil na stôl pred seba.

Na Nový rok 1796 sa na katolíckej fare vo Vondrišli objavil Ignác von Mariássy. Nechal si zavolať richtára a s ním listinu tých 60 občanov, ktorí mohli voliť a Radu.

Vyškrtol z listiny tých, ktorí sa mu nepáčili a ponechal len 13 evanjelických a 13 katolíckych volených.

Predložil 4 kandidátov na richtára, z ktorých boli 3 katolíci.

Väčšina hlasov padla na evanjelika Johanna Karlla, ktorý ale voľbu odriekol a tak sa stal richtárom prvý katolík od jestvovania protestantizmu - Michael Krosnitzky a navyše s hrubým zásahom Mariássyho.

Takýto postup sa Vondrišielčanom nepáčil, preto spísali a predložili protest, v ktorom doslova stálo:

"...On /Krosnitzky / je vyžitý, biedny chlap, slabý na tele a duševnej sile, jeho možnosti nesiahajú tak ďaleko, aby svoje meno mohol na lístok napísať, na ktoré bolo donesené víno jeho spoločníkom na richtárskom dni. Ináč sa nemôžeme sťažovať na neho. Medzi nami je pokojný a znesiteľný človek, ale pre osožné vedenie richtárskeho úradu nemá ani vlohý a ani schopnosti!"

Nato im prišla odpoveď, že v tejto záležitosti sa už nič nedá robiť, lebo novozvolený richtár svoju prísahu zložil v kostole. *Krosnitzky* v úrade veľa vody nenamútil, lebo namiesto neho viedol obecné záležitosti poručník Andreas Seiler.

Dva mesiace po tejto " voľbe " nechal pánsky horár Beliczay na príkaz šľachtickej rodiny v obecnom lese vyrúbať vyše 200 stromov, odvieť do mesta, aby sa postavil mlyn na krúpy. Tento mal stáť na mieste niekdajšieho objektu na trepanie ľanu naproti Gantzstukkischemu domu na Eisenbachu. Nakoľko bolo toto miesto kráľovským majetkom / čo 1/12 dielom každému z 12 domov patrilo erárom/, postavil sa proti tomu podniku inšpektorát Vrchného úradu v Smolníku a poslal hlave rodiny Michaelovi Mariássymu odkaz s inštrukciou, že akonáhle bude šrotovník mlyna postavený, treba ho zbúrať a na úrad nahlásiť.

22. júna 1796 prišiel do Vondrišľa kráľovský obvodný školský inšpektor Gabriel Jabreczký, aby ustanovil nové podmienky katolíckeho učenia. S obcou sa ale nedohodol, pretože mu na katolíckej fare, kde prenocoval, ukradli pár čižiem so striebornými ostrohami v cene 18 Rfl.

Nahnevaný sa sťažoval u Mariássyovcov, ktorí hneď potom vydali richtárovi príkaz:

a/ Predložiť záznam všetkých osôb vyplatených z mestskej pokladne,

b/ Predložiť zoznam, koľko je evanjelických a katolíckych duší

a čo obidve evanjelické a menovite katolícke strany na porciách vybavili, nasadili a vkladat' majú.

Pod tým stojí nasledovné podanie:

		Rfl.	kr.
- Plat richtára z Vondrišla vrátane odpustenia diela	100	-	
- Plat poručníka vrátane odpustenia diela 40, notára 80, čo spolu činí	120	-	
Nr. 5 členov Rady, alebo prisažníkov po 35 Rfl . . .	175	-	
- Obecný lesný horár mesačne po 7, 20 Rfl, čo činí za rok	68	40	
- Dvaja hajdúsi po 1,20 Rfl týždenne, aj seno, topánky a podrážky	137	28	
- Strážca veže ročný príjem 21 Rfl. Opatrovateľ hodín dtto 30,67 Rfl. činí spolu	51	67	
- Obecný chirurg 60 Rfl a skladník 4,80 Rfl spolu . .	64	80	
- Odmena prisažným pri všelijakých nutných obecných cestách	84	-	
- Papier, pečatný vosk, atrament a krieda	10	-	

Suma vyššej mzdy a výdavkov 829 15

Okrem toho sa platila oprava katolíckeho a evanjelického farského dvora, financovala katolícka a evanjelická škola, opravovali sa mosty, cesty, krmili a ustajňovali obecné voly, platili košiare na kopcoch, poskytovala sa almužna vyhoreným a chudobným, platila exekúcia výdavkov, župných žrebčincov, platy poslov, výstavby nových budov, nákup potrebných bežných zvonov, výstavba veže, česlíc, povozníci atď.

B./ Evanjelikov bolo 1.796, katolíkov 608, spolu 2404 obyvateľov.

J./ Obnos pokladne bol 2.922 Rfl 73 kr.

K tomu prispievajú katolíci	353	48
Evanjelici	2.569	28
	<hr/>	
Spolu	2.922 Rfl	73 kr.

Tento výkaz nám dáva ucelený obraz činnosti celej obce a jej pomery. Mariássy platil obci ročne 2.922 Rfl 73 kr z titulu donácie, ale obyvatelia nemuseli preňho vykonávať žiadne poddanské práce.

Kostol, škola a učitelia už aj vtedy boli udržiavaní z obecných peňazí atď.

•••

Pre šľachtickú rodinu bol tento stav neprijateľný a rozhodli sa v roku 1797 podať inštanciu na najvyššie miesta na dvore a žiadať dvanásť diel majetku späť. Jozef Mariássy osobne odcestoval do Viedne urgovať žiadosť.

Obec sa o tejto snahe dozvedela a poslala žiadosť na Vrchný úrad do Smolníka.

„Blahoslavený cisársko - kráľovský inšpektorát, Vrchný úrad!

Prostredníctvom nášho dobrého priateľa vo Viedni

dostali sme správu, že rodina Mariássy podala sťažnosť na najvyššie miesta a žiadala diel, ktorý je majetkom Vrchnej komory vo Vondrišli, a ktorý uvedenej rodine by mala odstúpiť.

Tento krok rozhorčil naše mestečko a keby sa tento pokus podaril, nastal by neodvratiteľný úpadok, lebo my sme doposiaľ chránení len cez záruku Kráľovského štátneho zástupcu.

Naša prosba na Vrchný úrad je vedená tým, aby sa ujal utláčaného banského mesta Vondrišiel a vyššie miesta ovplyvnil, aby kráľovským štátnym zástupcom obsadený diel nebol vydaný z rúk....

*Blahoslavenému inšpektorátu, Vrchnému úradu poddaní služobníci N. N. richtár
a Rada v mene celej obce.*

Vondrišiel, 3. decembra 1797."

/ Richtár Michael Krosnitzky, Poručník: Andreas Seiler./

Uvedená žiadosť mala úspech, lebo prípadná strata dielu 1/12 a preukázateľné nastávajúce ťažkosti v baníctve prejavili značné pochybnosti o výhodách odstránenia

kráľovského dielu v prospech Mariássyovskej rodiny. K tomu ešte došli sťažnosti od ťažbárov, ktorých Mariássyovci chceli zaťažiť finančne, aby im za haldy pri baniach ročne platili úroky.

Po tomto nastal obrat, a boli to práve Mariássyovci, ktorý museli úradom vysvetľovať svoje úmysly a hľadať svedkov, že výstavbu baní nehatia a pod., aby z tejto situácie vyšli s čistým štítom.

Sigmud Mariássy, ktorý patril k protestantskej vetve rodiny, sa obrátil na tamojšieho farára Samuela Kaysera, aby tento od richtára a Magistrátu *sub autentice* zadovážil vysvedčenie o tom, že na celom Vondrišovskom chotári žiadna baňa s požehnaním, alebo s príkazom eráru nebola zastavená, a že ťažbári nie sú nijako zaťažovaní či obmedzovaní.

Pán farár sa obával, že by mu mohli Mariássyovci robiť prieky pri správe kostola, v školských záležitostiach, ale hlavne kvôli platu učiteľov a v evanjelickej cirkevnej kronike o tom napísal nasledovné:

"Aby som vyšiel čestne z tejto záležitosti, vydal som nasledovné svedectvo, čím som musel uspokojiť z jednej strany požiadavky šľachtickej rodiny, z druhej žiadnu slučku obci na krk nezavesiť. Sigmund Mariássy zdal sa byť s týmto neuspokojený, ale ja som viac urobiť nemohol..."

Toto svedectvo z 15. januára 1798 prevažne poukázalo na históriu baníctva a jeho hospodárskeho významu v živote obce."

Čriepky z minulosti I.

Obec mala v roku 1752:

- 1210 evanjelických obyvateľov
- 302 katolíckych -"
- 68 gréckokatolíckych obyvateľov / Rusnakov /

Spolu 1580 obyvateľov.

- Tri pôrodné baby a jedného chirurga.

r. 1789 Pre trvalý dážď a veľké povodne bol v obci na námestí

vodou strhnutý most a podmyté základy sotva vybudovaného evanjelického kostola.

r. 1774 Kým bola obec v správe Regálbeneficie, mala v pokladni v hotovosti 30.000 Rfl.

V roku 1796 o 7.099, 25 Rfl viac, ktoré však mali slúžiť ako školský fond na výplatu učiteľov v obidvoch školách, pričom evanjelická škola mala vtedy 200, katolícka len 8 - 10 žiakov.

1775 – vysadil Johann Mosurak prvý raz „grule“ (zemiaky), zvláštne hľuže dozrievajúce v zemi, ktoré si dovezol z Ružomberka.

1796 Katolíkov bolo 608, no všetci boli taký nemajetní, že len katolícky richtár Michael Krosnitzky mal povoz.

1801 Nastalo rozšírenie dnešného cintorína. Predtým boli mŕtvi pochovávaní okolo kostola a v ňom / r. kat./.

Rok 1803

Pri jednom súpise evanjelikov v Spišskej župe bolo vo Vondrišli evidovaných 9 šľachticov / nobiles / a 1687 nešľachtických evanjelických veriacich.

Školstvo v obci

V cirkevnej kronike od Michaela Gottharda bol prvýkrát spomínaný učiteľ, ale zatiaľ nie samotná škola, už v roku 1574.

A keďže obec mala kantora je celkom logické, že musela mať školu, keď aj len v súkromnom byte samotného učiteľa.

Evanjelická kronika na 17. strane nasledovne hovorí :

"§ 17. Dlhšie, ako slobodné náboženské pôsobenie, trvala školská sloboda pre

Vondrišelčanov, lebo aj po odobratí farského kostola ostala škola obsadená evanjelickými

učiteľmi, rektorom, kantorom a organistom, ktorí učili deti neobmedzene evanjelickej pravde a súčasne sa postarali o obsluhu bohoslužieb v kostole.“

Rok 1741.

Jakob Lang, vtedajší rektor školy, ktorý zastával aj úrad notára, bol pre chybu na Vondrišelskom banskom súde v roku 1741 odvolaný a následne Spišským prepoštom Franzom Barkóczym uvoľnený aj z úradu rektora školy.

Po počiatkových komplikáciách si Rada 3. marca 1743 zvolila nového rektora Salamona Ganzstucka, syna domáceho občana, ktorý študoval v Halle. Kvôli náboženským treniciam medzi evanjelikmi a katolíkmi vo všeobecnosti, bol rektor v Spišskej kapitule zatknutý.

Na jeho miesto si katolícky farár presadil Michaela Tomtska. V krátkej dobe boli aj dvaja evanjelickí učitelia prepustení a vymenení za katolíckych.

Odpoveďou Vondrišelčanov bolo, že protestanti svoje deti doma prestali posielat' do školy, alebo ich nechali len tak dlho školu navštevovať, kým sa naučili písať a čítať.

Kronikár Gotthard sa ponosoval nad tým, že mládež úplne zosurovie a vzdelanostná úroveň upadne.

Jedna kanonická správa z roku 1752 zistila stav vtedajšej školy a dala vyjadrenie:

- Na čele školy stojí katolícky magister Michael Tomtsko. Jeho príjem je 32 maďarských zlatých guldenov, ktoré dostával od obce, ďalej podľa dohody za každý nedeľný a sviatočný spev osobitne.

- Tak isto od obce dostával 10 vedier čistej pšenice a z každého mlyna 1 vedro jačmeňa / obec mala 3 mlyny/, voľný byt so záhradkou, ktorá nebola v škole, ale vedľa nej. Boli mu pridelení dvaja evanjelickí kantori a jeden organista.

Prví dvaja pomáhali pri katolíckych bohoslužbách /evanjelické

boli zastavené a zakázané/.

Tretí učiteľ označený ako organista, vzdoroval a odmietal sa zúčastniť bohoslužieb, preto bol prepustený zo svojho úradu a na jeho miesto na trovy obce bol byť zvolený tretí katolícky kantor.

Škola samotná je dostatočne svetlá a priestorná, len stará a má porušenú strechu, o ktorej opravu sa občania obce majú postarať. Školu navštevujú "aj niektoré evanjelické deti."

Obec poslala k panovníčke Márii Terézii do Viedne dvoch poslancov so žiadosťou ohľadom evanjelickej školy s tým, že si ju postavia a budú financovať sami. Neuspeli.

Až po roku 1781, keď do platnosti vstúpil Jozefínsky tolerančný patent, nastali zmeny.

Evanjelická cirkevná kronika zaznamenala:

" § 43. Január 1786. Od znovu zavedenia bohoslužieb chcela obec získať aj novú evanjelickú školu. Na základe príkazov z najvyšších miest bola prinútená súhlasiť so zavedením jednej všeobecnej školy 23. júla 1785 v Levoči podpísali zmluvu, v ktorej sa zaviazali namiesto troch predošlých katolíckych učiteľov, dvoch nových vyškolených učiteľov vydržiavať a každému platiť ročne 100 toliarov, alebo 150 Rfl a sprevádzkovať budovu školy.“

Zmluva mala takýto obsah:

"My, richtár, prísažníci, poručník a celá obec v slávnej Spišskej župe ležiace banské mesto Vondrišiel, súhlasíme so zavedením národnej školy...

1. Súhlasíme so zavedením jednej všeobecnej školy a zaväzujeme sa podľa počtu našej mládeže požadovaných dvoch učiteľov zaopatriť.
2. Zaopatrenie týchto učiteľov v prípade, že len pri škole ostanú, nepadnú nám na ťarchu a títo istí učitelia sú dlžní vykonávať súčasne služby v kostole podľa doteraz zaužívaných potrieb.
3. Pre prípadné dvojité služby zaväzujú nás k tomuto opatreniu okrem voľného bytu, každému ročný príjem 150 zlatiek, čo je 150 Rfl následne pre obidvoch v sume 300 Rfl z našej obecnej pokladne kvartálne vyplácať.
4. K uľahčeniu ich domácnosti sa zaväzujeme každému zeleninovú záhradu a ročne fúru sena dodávať.
5. Myslení učitelia v budúcnosti nesmú požadovať od našich detí za ich učenie týždenné, alebo aj iné upotrebitel'né dary za žiadnych okolností.
6. Poplatok, alebo cirkevné príjmy ako krst, pohreb a iné cirkevné služby, vyjmúc všeobecných poplatkov, ktoré pri predošlých potrebách odpadli,

teda tým vyššie uvedeným dvom učiteľom ako súčasne cirkevní služobníci aj za to musia patriť.

7. Ku skutočnému zavedeniu školy aj školská budova je potrebná, preto sme sa rozhodli jednu školskú budovu, menovite z dvoch školských učební a dvoch pohodlných bytov pozostávajúcich postaviť. Ako takú postaviť a v dobrom stave patrične udržať a vždy opravovať.

Zmluvu vlastnoručne podpísali a s našou mestskou pečaťou potvrdili v Levoči, 23. júla 1785.

Stephanus Lodomersky

Melicher Lang

Inspektor Reg.

predseda

Michaele Mariássy de Markusfalva

Hans Gierg Kettner

J. Cottus Scep. erd jud.

Joannes Müller

poradca

Balthasare Töke de Csepanfalva

Martin Holmok

Einsdem J. Cottus erd. Jurassor

prísazný.

Na základe tejto dohody bola na príhovor poslancov Spišskej župy, Jozefa von Mariássy a Ludwiga von Ujházy schválená možnosť tretieho učiteľa a konečne evanjelika, ktorý už nemusel učiť v osobitnej budove, ale spoločne v jednej bez rozdielu náboženstva.

6. júla 1793 sa rozhodla rada obce postaviť novú evanjelickú školu a jej výstavbu zaplatiť z obecných peňazí a financovať ju.

Obecný charakter školy sa rozdelil sa do dvoch konfesných škôl, ktoré obec z vlastnej vôle podporila, ale ináč žiadne záväzky voči katolícky smerovanej škole na seba nezobrala.

Do tejto doby boli učitelia z takzvaných " študentských peňazí " platení. Každý dom bez rozdielu konfesie, alebo národnosti musel mesačne 1 groš = ročne 12 groší odovzdať.

Protestanti podľa nového náboženského článku neboli povinní aj katolícke kultúrne inštitúcie podporovať, a so zreteľom na novú prístavbu evanjelickej cirkevnej školy, zdráhalo sa čisto evanjelické obecné predstavenstvo tieto študentské grajciare od obyvateľov obce vyberať. Učitelia zostali bez platu !

Kráľovský národný školský inšpektor Gabriel von Jabretzky 25. apríla 1794 od predstavenstva obce požadoval vyplatenie platov učiteľov a cirkevných služobníkov obidvoch

Konfesii a tiež udržiavanie budov obidvoch škôl.

Obec odmietla podpísať túto inšpektorom nanútenú listinu a začala v parku výstavbu novej školy, ktorá mala mať dvojtriedku aj dva byty pre učiteľov.

Školský inšpektor vzal pod ochranu katolíckeho učiteľa Rohatseka, ktorý ostal sám a nepoberal žiaden plat.

Politická obec 12. novembra 1796 poslala inštanciu, v ktorej úroky školského fondu, ktoré mali slúžiť k plateniu učiteľov obidvoch konfesii, sa mali deliť podľa počtu žiakov, alebo

podľa merita obojstranného príspevku do obecnej pokladne. Evanjelici mali približne 200, katolíci sotva 8 - 12 žiakov. Školská povinnosť ešte nebola zavedená.

Evanjelici platili do obecnej pokladne 2 569,48 Rfl., katolíci len 353,52 Rfl.

K doplneniu učiteľských plátov sa mal použiť vtedajší jestvujúci krajinský školský fond.

.

Vojna sa skončila, evanjelici cirkevnú a školskú slobodu dosiahli, zostali silnejšou väčšinou v obci a ukončili tento boj s novým kostolom a školou, ktoré postavili z peňazí obce.

Katolíkom ostala stará škola, ktorú navštevovalo v priemere 8 - 12 žiakov, s jedným učiteľom ako menejcenná a podceňovaná, o svoje právo a o ďalšie zotrvanie v obci musela tvrdo bojovať.

Obr.9

KOSTOL

Kostol sv.Štefana je jednolod'ová klasicistická stavba s presbytériom a s vežou, ktorá bola prestavaná v rokoch 1770 – 1781. Kostol prešiel prestavbou v rokoch 1895. Kazateľnica a orgán pochádzajú z konca 18.storočia.

Pravdepodobne stál v obci pôvodný katolícky kostol už na konci 13. alebo začiatkom 14. storočia, a postavili ho spolu s osídľovaním obce.

Hoci ho počas reformácie evanjelici po predchádzajúcom devastačnom poškodení prestavali a osvojili, v roku 1710 s konečnou platnosťou pripadol späť katolíkom.

Evanjelická cirkevná kronika nám dáva o novostavbe farského kostola nasledovné vysvetlenie:

"Po tom, čo v našom kráľovskom banskom meste Vondrišiel, kresťanský kostol kvôli viditeľnému poškodeniu už v roku 1763 musel byť strhnutý a likvidovaný a súčasne v tejto dobe sa začalo s výstavbou nového kostola a zväčšením dvoch kaplniek: (Tak to bolo napísané v prítomnom liste, / **ktorý bol určený k uloženiu do vrcholu veže**). Naša Vondrišelská obec pristúpila k financovaniu tejto budovy kostola vlastnými silami a majetkom, z ktorého budú zaplatené všetky povozy, stavebné drevo, kamene, piesok, tehly atď., nemenej všetci pomocní robotníci ako pri murovaní, tak aj pri tesárskych prácach. Okrem toho bola aj jedna osobitná zbierka prevedená medzi občanmi, z čoho budú zaplatené

tri pozlátené gule na kostole, na ktorých sa nachádzalo kladivo a želiezko, ako znak nášho banského mesta!“

Uskutočnené 26. februára 1765.

Magistrát pozostával vtedy z nasledovných osôb:

David Metznig, richtár

Melcior Lang, banský dozorca

Salamon Gallovics, Michael Karl, Georg Küffer,

Daniel Jesse, Daniel Fox - prísazníci.

Salamon Zöllder - starší

Georg Ocsenast, Daniel Zöllder, Thomas Serger - poručníci.

Stavba bola dokončená v roku 1770. Kostol samotný od toho času dvakrát vyhorel.

V roku 1834 a v roku 1895 a sním aj vežička vrátane listiny, ktorá sa stala obeťou plameňov.

Zaujímavosti:

- Johann Kocsis zostavil na základe cirkevnej previerky z roku 1854 menný zoznam katolíckych kňazov
- Cirkevné príjmy okrem peňazí zo zvončeka, a daní z lúk a pastvín, pozostávali aj z pokút za porušenie 6. prikázania, a hrobov v kostole, ktoré stáli 9 zlatých guldenov za každý. Platilo sa za použitie liturgického rúcha, vyzváňanie a úroky z vypožičaných obligácii až do 300 guldenov.
- Osobné príjmy samotného farára:

Jednu - 16 árov veľkú lúku za farou / oranisko/ a 5 lúk, desiatok zo všetkých poľných plodín a včiel, ďalej 75 funtov železa z troch obecných hút a platby pri sobáši, pri krste, pri zápise, pri pohrebnej kázni.

- **Farár sa musel podrobiť nariadeniu zo 16. apríla 1750, podľa ktorého Česi a Moraváci, ktorí sa po roku 1740 prist'ahovali do Uhorska, nesmeli byť zosobášení. Zmiešané manželstvá mohli byť uskutočnené len so súhlasom biskupa.**

TRETIA CIRKEVNÁ INŠPEKCIA Z ROKU 1814

„Kostol má štyri zvony. Podľa dohody z roku 1788 sa tieto používajú aj pri evanjelických bohoslužbách. Nad svätostánkom na oltári je malá drevená vežička, v ktorej je malý zvon, ktorý sa používal pri započatí bohoslužieb.

Obec má najviac dva hámre, od ktorých je povinná ročne kostolu odovzdávať 2 Rfl a 5 grajciarov.

Banská obeta, ktorá sa na druhom Turičnom sviatku odovzdáva, vzťahuje sa na starý zvyk a patrí k súčasnému príjmu farárov.

V roku 1813 kvôli trvalým dažďom boli v obci veľké povodne .

Po zániku privilégii protektorátne právo, ktoré bola obec povinná vykonávať preberajú Mariássyovci, ktorí majú aj navrhovacie právo.

- *Henclová bola po prvý krát spomínaná ako samostatná filiálka.*

- *Škola je jednotriedna. Vyučovanie sa prevádza len v zime*

lebo deti v jeseni a na jar pasú kravy, alebo na haldách zbierajú železnú rudu. Rodičia, ktorými sú prevažne chudobní baníci nemôžu kupovať knihy a platiť školné, posielajú svoje deti hneď do bane.“

•••

Pokiaľ ide o bydliská katolíckych veriacich v Hámroch dáva nám táto inšpekcia veľmi zaujímavé informácie.

V samotnej časti obce býva

473 ľudí

I.	hámor	1/4hod.	vzdial.	cesty	55 ľudí	
II.	hámor	1/2 hod.	"	"	46	"
III.	hámor	1	"	"	141	"
	Bartsch hámor	1/2	"	"	23	"
	Buchar	1/2	"	"	25	"
	Schaler pozemok	1	hod.	vzdial.	cesty	23 ľudí
	Shwarzwald	1	"	"	"	8 "
	Nová cesta		3/4	"	"	" 4 "
	Obere Mühle -Vyšný mlyn	1/4	"	"	"	7 "
	Butter Kuchen	1/2	"	"	"	22 "
	Semmelsberg	3/4	"	"	"	10 "
	Schwarzenberg		3/4	"	"	" 22 "
	<u>Grünberg</u>		1/2	"	"	" 10 "

Evanjelici tvoria 2/3 obce, tak mohla táto mať v roku 1814 cca 2800 - 2900 obyvateľov.

Cintorín sa spoločne užíval, len mali byť pochovaní na jednej strane katolíci a na druhej evanjelici.

V Stillbachu - Tichá Voda stoja chátrajúce základy starého kostola, ktorý má pochádzať z dôb Bebekovho útoku a vyhladenia obce.

ŠTVRTÁ INŠPEKCIA Z ROKU 1829.

- Škola je jednotriedna, byt učiteľa pozostáva z jednej izby. Učiteľ docent Paul Jánossy narodený v Spišskom Podhradí, absolvoval svoje štúdium v Spišskom Podhradí a v Košiciach. Má maturitné vysvedčenie a hovorí tromi jazykmi. Má 24 rokov, jeho príjem je 150 Rfl. a jeden voz sena od obce. Do školy chodí 41 chlapcov a 29 dievčat. Spolu 70 žiakov, ktorí všetci sú chudobní a nemajú ani šaty, tobôž knihy. Vyučovacie predmety sú čítanie, písanie a počítanie. Schopnejší sa učia aj latinčinu.

Škola je administratívne pričlenená k Egerskému školskému inšpektorátu. Docentovi pomáha v škole a v kostole magister Ludi.

PIATA CIRKEVNÁ INŠPEKCIA Z ROKU 1854

Nakoľko v roku 1834 zhorela nie len malá, ale aj veľká veža a zvony sa roztopili, bol z tejto roztavenej masy košickým majstrom Jakobom Wiesnerom odliaty nový zvon.

Škola bola v roku 1834 po veľkom požiari obcou nanovo postavená, a ďalej ju vlastnila.

Učiteľom je stále Paul Jánossy, ktorého príjem je teraz 170 Rfl. 20 vozov dreva a 1 voz sena.

Počet katolíkov v celom cirkevnom obvode :

Vo Vondrišli so svojimi usadlosťami	963
Vo filiálke Stillbach - Tichá Voda	413
<u>Vo filiálke Henclová</u>	<u>357</u>

s p o l u 1733

Farár Jozef Rozsnyavský po prvý krát zakladá určitý druh katolíckej cirkevnej kroniky. Podľa jeho záznamov môžeme skonštatovať:

Od založenia fary až do roku 1730 pastorovali / spravovali/ v obci cirkevné záležitosti levočskí Minoriti a rožňavskí Františkáni, ktorých krstné mená sa dali určiť len podľa záznamu ich rodného domu.

- **Adalberth Fox – prvý katolícky kňaz vo Vondrišli.**

Najobľúbenejší spomedzi nich bol Kasimir Kellner a jeho kaplán Dr. Ignatz Heimar. Prvý menovaný farár v roku 1731 bol Dr. Johann Havlovocz a od roku 1735 do roku 1750 Martinus Engelberth

1750 - 1769 Johann Jozef Krosnitzky

1769 - 1770 Georg Gall

1770 - 1787 Paul Fidely

1787 - 1787 Pater Mauritz, Mineritský páter, len štyri mesiace ako administrátor

1787 - 1797 Andreas Trempler

1797 - 1832 Alejsius Schwartz Kanonik, po jeho oslepnutí v roku 1832, Jozef Guh ako administrátor

1832 - 1848 Karl Zatureczky

- 1848 Johann Schramm ako administrátor

1848 - 1850 Alexius Gromer

1850 - 1853 Jozef Nemtsek

1853 - 1856 Jozef Rozsnyavsky, zostavovateľ tohto poradia

1856 - 1860 Augustin Fogl

1860 - 1886 Jozef Lauf

1886 - 1892 Dr. Jozef Papczun

1892 Johann Kristovcsak, ako administrátor

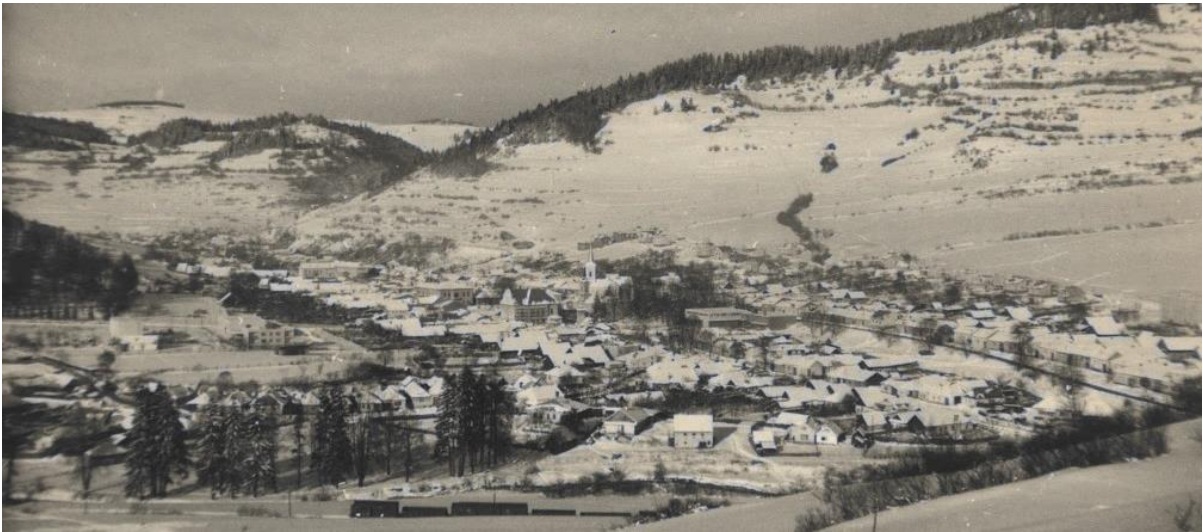
1892 - 1905 Georg Bohoresik

- 1905 Melchier First, ako administrátor

1905 - 1924 Heinrich Göbl

1924 - 1937 Johann Kocsis

1937 - 1945 Jozef Pitko, dekan.

Hornouhorské ťažiarstvo

V druhej polovici 18. storočia v obecných hutách nastala zmena. Železné a medené hute na Schlackenhügeli a v I. Hámri prešli do majetku Hornouhorského ťažiarstva, ktoré si prenajali Levočania Grünblatt, Glatzinger, Kreichel, Kacsír a Kecskés.

Jedným z posledných nájomcov bol Andreas Seiler, ktorého rodina zostala žiť vo Vondrišli a zohrala významnú pri stavbe evanjelického kostola a školy.

Meď musela byť odovzdaná štátu, no ťažbári neboli spokojní s cenou výkupu a aby ich požiadavky boli akceptované, zjednotili sa a vytvorili spoločnosť " Spoločné zjednotené ťažiarske spoločenstvo", ktoré v hnileckej doline i vo Vondrišli zastupovalo ťažbárov až do 19. storočia.

Medená škvara na Schlackenhügeli /škvarový kopec / a v I. Hámri pochádzajú z tohto obdobia.

Predstavenstvom Hornouhorského ťažiarstva bolo spočiatku " Cisársko kráľovská Hornouhorská banská administratíva a nadriadený C.K. Hlavný úrad", neskôr Dvorná komora.

Do Banského súdu volila spoločnosť dvoch členov. V roku 1760 zaviedla prvú " Bratskú pokladňu " s podmienkou, aby prvý predstavený tejto pokladne mal pochádzať z Vondrišľa s evanjelického banického cechu.

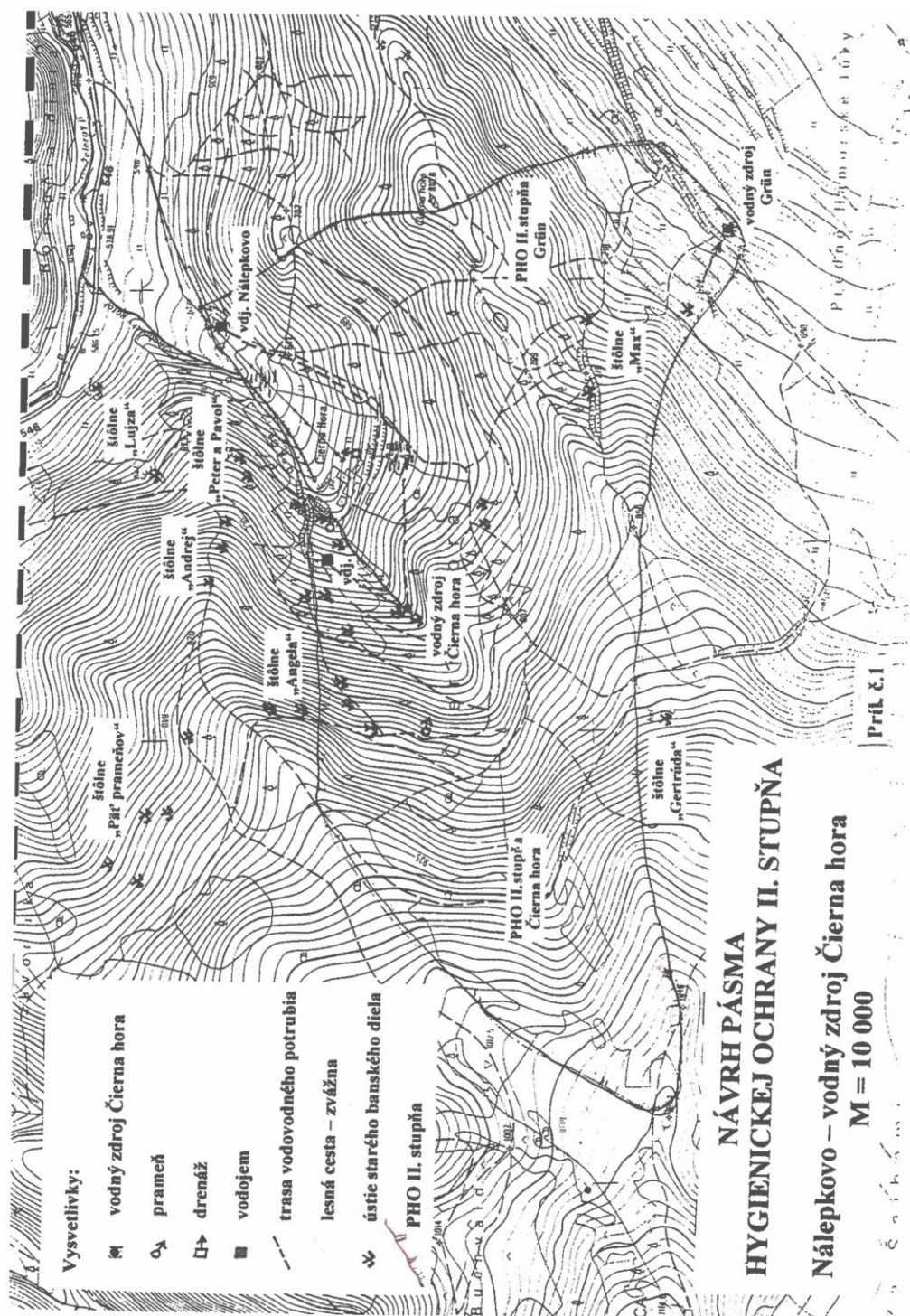
Každý baník platil do pokladne týždenne 1,1/2 grajciara.

Vondrišelské a Starovodské medené hute boli na začiatku storočia zrušené, lebo vo Phönixhütte sa postavil veľký nový závod, ktorý zvládol spracovať všetku surovinu.

Schlackenhügel - jediný a najstarší prameň Vondrišelského bohatstva tak ostal opustený a zabudnutý.

**Hutu so stáročnou minulosťou časom zastavali domy,
kde sa v minulosti týčili komíny k nebu a kde praskali osky ťažko naložených vozov s
rudou,
kde dúchadlá pecí praskali a voda v priekope šumela,
kde dunenie bucharov oznamovalo pulzujúci život,
zostalo ticho.**

Robotníci sa rozprchli, stali sa baníkmi, uhliarmi, lesnými robotníkmi...

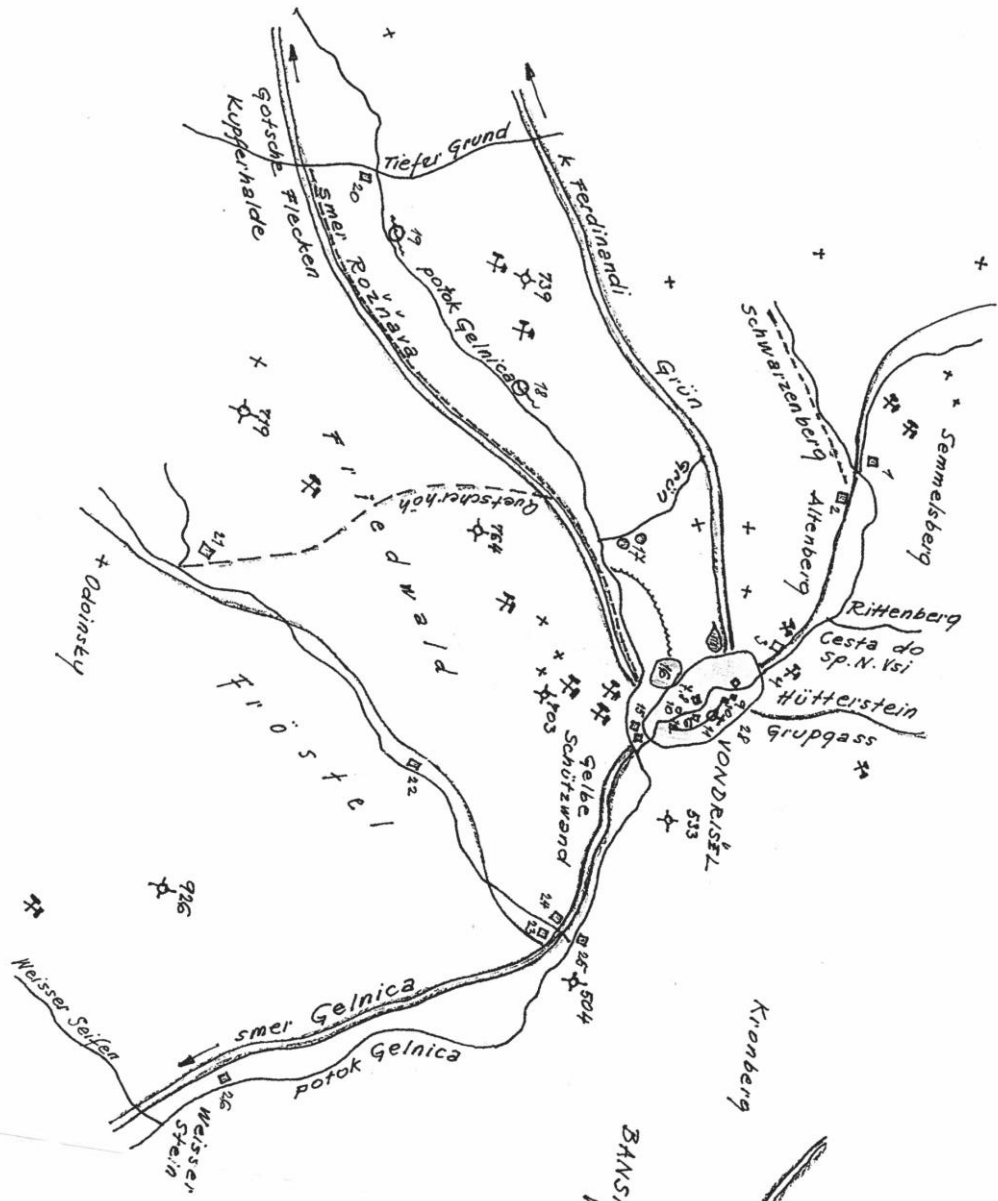

Hornouhorské ťažiarstvo však malo aj pozitívne posolstvo pre budúcnosť regiónu. Začali sa budovať dopravné cesty, ktoré spojili Hnileckú dolinu.

Obr. 8

Mapa baní:

VYSVETLIVKY K UVEDENÉMU NÁČRTKU

NÁČRT I.
BANSKÉ DĚLA VONDERŠTL
V 18. STOROČÍ.

1 a 2 / Na tomto mieste mohli byť menšie dielne, lebo na oboch miestach sa nachádza škvara. Pri 2 bola / nad cestou

Schwarzenberg/ Čierna hora/ takmer celá odvezená.

3./ Dnešný " Obere mühle / Horný mlyn / bol okolo r. 1740

Kramerským hámrom /možno sa tam vyrábala plech/, neskôr od vdovy po Mariássym odkúpený a na plyn prebudovaný. Ako taký pripadol pri výkupe spod poddanstva /r. 1844/ obci.

Po výstavbe elektrocentrály a valcovacieho mlyna bol zrušený.

4./ Niekdajšia olejová lisovňa pre panvice. Okolo roku

1840 bola tam postavená posledná vysoká pec v obci.

Miesto sa dnes volá po vysokej peci " Mast "Maša.

5./ Je to samotná obec. Vtedy bola ešte priestorovo menšia

ako dnešná a siahala svojim horným okrajom len po "Pa-

les Guraischský " dom. Pozemok nad domom sa

volá "Hopgarten" – Hopfengarten. Pravý breh patril cirkvi, ľavý bol súkromným vlastníctvom. Naproti stál dom Moszurakov, ktorý predstavoval koniec obce. Dolnú časť obce tvorila štvrt' takzvaných " Deväť domcov". Volali ich tak preto, lebo pri posledných dvoch veľkých požiaroch v obci ako jediní nezhoreli. Patrili s domom Palesa Gura k najstarším budovám obce. Kým posledný bol lepším meštianskym domom, 9 domcov bolo jednoduchými robotníckymi domami. V obci prevládali hlavne drevené domy. Letná časť a zimná časť/ letná a zimná ulica/ už existovali, okolo potoka sa ťahá cez celú obec

stredná časť. Okrem týchto troch radov je celá obec zabudovaná krížom - krážom malými drevenicami, ktoré tvorili malé a menšie uličky a kúty.

O dnešnej širokej a vzdušnej ulici, o chodníkoch pre občanov a parku samozrejme nemôže byť ani reči.

Potok mal vedľa katolíckej školy silný oblúk, ktorý siaha na zimnej strane až k ceste a špliecha na múry evanjelického kostola. Vedľa neho je hrádza, ktorá vodu z potoka odvádza do " Saggraben" /piliarskeho náhonu / a tesne pod svahom cesty vedie až k píle, ktorá mala stáť pri " Dolnom hostinci."

Eisenbach / Železný potok / mal svoj spodný odtok, nie ako je tomu dnes. Tam, kde dnes malá hrádza vodu Eisenbachu do mlynského náhonu odvádza /mlynský náhon vtedy ešte neexistoval/ viedlo koryto Eisenbachu, krížom cez dnešný Vieplatz / dobytčie trhovisko/ priamo do riečišťa Hnilca. Dnešný Mutterbach /od vrchnej hrádze započatý / bol vtedajší mlynský náhon.

Námestie obce bolo vo vyššie uvedenom oblúku Eisenbachu. Okolo tohoto námestia stáli: Herný hostinec s "pálenicou" / evanjelická škola/, katolícka škola, obchod, aj menovaná ako " Gewölb", katolícky kostol, radnica, ktorá bola vtedy ešte nevzhľadným dvojdomčekom a ku koncu storočia evanjelický kostol, prípadne časť zimnej ulice.

Evanjelická zvonica ešte vtedy nebola.

6./ Cintorín. Kedy bol založený nie je známe. Zo začiatku boli ľudia pochovávaní okolo kostola. Hrobku priamo v kostole si mohli dovoliť len majetní.

7-8./ Herný hostinec a Mariássyho pivovar.

- 9./ Škola až do konca 18. storočia bola ešte obecnou.
- 10./ Obchod ale Gewölbe, pozdejšie menovaný ako "magazín"
- 11./ Farský kostol, prípadne katolícky kostol.
- 12./ Evanjelický kostol.
- 13./ Evanjelická škola, obidve novostavby.
- 14./ Dolný mlyn. Pri stavbe budovy turbíny bola odstránená budova vtedajšieho erárskeho medeného hámra a na jeho miesto postavili v súčasnosti jestvujúci mlyn.
- 15./ Stampfhaus - Trepací dom, kde predtým bol trepaný ľan, bol erárskym pozemkom. Ku koncu 18. storočia tam chceli Mariássyovci postaviť mlyn na krúpy.
- 16./ Schlackenhügel - Škvarový kopec. Centrum industrializácie obce, ktorého vznik siaha do začiatkov Vondrišľa. Železné hute, alebo huta, ktorá sa tam našla, a ktorá bola začiatkom 18. storočia zrušená.

Ku koncu storočia tam stála medená huta Hornouhorského ťažiarstva, k nemu viedla priekopa hute, ktorá ešte pred mostom znova zaústila do potoka Gelnica. / v náčrtku nakreslená vlnovou čiarou /. Hornouhorské ťažiarstvo vybudovalo aj Schlackenhügelskú cestu od mesta až po Ferdinandí, menej výdatného medeného dolu / na náčrtku už neviditeľný /.

17./ Prvý hámor. Musela vtedy byť bezpodmienečne aj medená huta, lebo halda na ktorej bola kolónia postavená, pozostáva z medenej škvary. Popri domoch na lúke sú ešte viditeľné stopy jednej niekdajšej, možno existujúcej zbernej kotliny, ktorá napájala dole tečúci lúčny potok " Grün ".

18./ Takzvaný druhý hámor a železné hute Paltzmannovcov. Bývalý Hüttengraben / priekopa z hute / je ešte aj dnes veľmi zreteľná, mestská kováča, ktorá bola prenajatá občanom , / posledným nájomníkom bol Soós Fischkal/ .

Hámor nebol rentabilný, tak ho nechal Vondrišelský Žid prebudovať na pílu. Po veľkom požiari v roku 1895 v druhom hámri začala aj impregnácia dreva.

19./ Tretí hámor pomenovaný aj ako krúповý mlyn. Bol súkromným vlastníctvom Sylvesterských a bol pôvodne kováčňou, ktorú získala obec a prestavala ju na mlyn. Priekopy a ochranné valy sú aj dnes jasne viditeľné. Kolónia domčekov, okolo mlyna, ktoré si tam občania postavili, bola najväčšou v treťom hámri. Vyhorela v roku 1934 ale znovu ju vybudovali, roztrúsenejšiu a vzdušnejšiu.

20./ Niekdajšia Zelder Orbánska píla.

21./ V doline Stillbachu, posudzujúc podľa tamojšieho škvarového kopca, mohla tam tiež niekedy stáť huta, o ktorej už nič nevieme

22./ Niekdajší hámor farára Fogla.

23./ Pri sútoku riek Stillbachu a Hnilca stál papierenský mlyn. Z neho potom vznikol hámor na gracky. Majiteľom bol Michael Major, od neho ho neskôr odkúpili Plandersovci, ktorí nechali vyhlbiť zberné jazero a nakoniec na tom mieste postavili kanceláriu štátnej / Frindtischskej / píly.

24./ Hámor neznámeho pôvodu.

25./ Miesto obecnej píly. /1942/, kde kedysi stála ďalšia obecná huta, potom kováča, z tejto neskôr hámor, lebo Oelschlegerovci ju prenajali postupne podľa mestskej impregnácie uhoľných miest a na záver po požari v roku 1895 sa na jej miesto preniesla píla z druhého hámra.

26./ V blízkosti hranice Vondrišľa pri Bielom kameni stál hámor na nádoby Majorských / Rosterboden /.

27./ Takzvaná " Nová cesta " je v skutočnosti najstaršou cestou, ktorú poznáme a je na začiatku tejto kroniky spomínaná ako pracesta, ktorá spájala sever s juhom a dnes je už mimo prevádzky. Novou cestou sa volá len preto, lebo pôvodne šla nie cez, ale popri majetku Mariássyovcov, kde vyberali od prechádzajúcich kupcov mýto.

28./ " Gupgass " - Vrcholová cesta - ulica, ktorá spájala obec svojho času s hlavnou komunikačnou tepnou – novou cestou. V blízkosti stretávacieho bodu dvoch ciest stál ešte pred 50. - 70. rokmi hostinec. (cca v rokoch 1900) Druhý hostinec stál na hranici susedných obcí Vondrišiel – Švedlár.

Bane.

V priebehu stoviek rokov, počas ktorých sa Vondrišielčania živilí banskou činnosťou a následne spracovaním rudy, sa vyhlúbilo množstvo štôlní. Už je nemožné zmapovať všetky bane, kedy ktorá bola v prevádzke, alebo bola odstavená.

Určiť ich môžeme len podľa vzhľadu a rozkladu jestvujúcich hald.

Na náčrtku znamenajú nakreslené kríže haldy, prekrížené kladivá ešte viditeľné bane, alebo zasypaný vchod, no podľa dochovaných záznamov ich bolo omnoho viac.

Napríklad: v jeseni roku 1929 Martin Groh, mestský stavebný kontrolór pri jednej oprave prameňa na " Kremphübele ", teda uprostred obce, našiel východ z bane / v ktorej pramenil zdroj vody /.

Rok na to / 1930/ na jar sa prepadol vchod pri Zimmermannovi / do 3 - 4 metrovej dĺžky a 2 - 3 metrovej hĺbky.

Na ceste vedľa katolíckeho kostola aj v Küfferskom dome / u Sachera / vytryskne v daždivých obdobiach ďalší prameň, u ktorých je predpoklad, že pochádzajú zo starých, dávno zabudnutých štôlní, ktoré sa nachádzajú nielen mimo obce, ale aj priamo v jej vnútri.

Vysoký Rain a pred ním ležiaca halda je mladšieho pôvodu. Na začiatku roku 1900 po zrušení vysokej pece / na Maši / ho Hornosliezska banská a hutná spoločnosť obnovila a zmodernizovala.

Podobne veľká halda je nad Halmou s bankským otvorom a prierez pod Halmou patrí k bankským systémom Vysokého Raina, menšie haldy sú na Hüttersteine / Hlboká cesta / Kronbergu a v Grüne stále viditeľné.

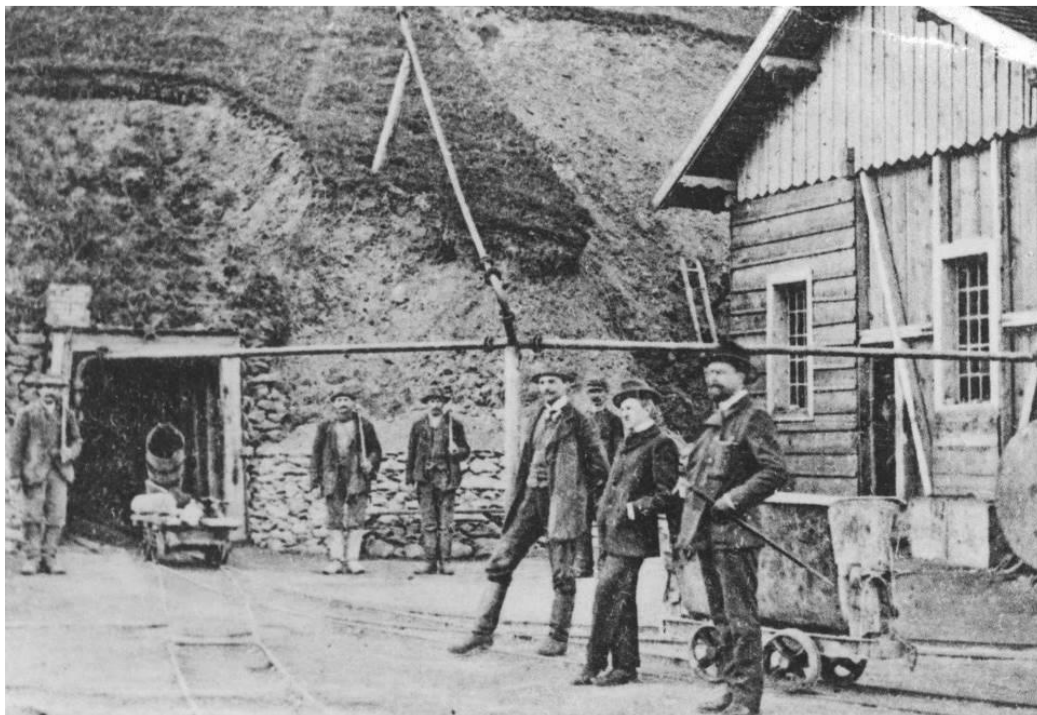
Za katolíckou farou je tiež zariadenie starej štôlne.

Na náčrtku v Buchwalde sú zakreslené body ďalších zaniknutých kutacích jám.

•••

Obr.11

Baña Gustáv

Dopravné cesty obce

Najstaršia z nich je Scheibenweg naproti Ferdienandi a ďalej hore údolím Hammerweg. Prvá spájala obec s bankským Gelnickým údolím, kde mali svoje bane Novoveš'ania, druhá pripájala hámre - hlavný zárobkový prameň obce.

Jedna, taktiež dôležitá komunikácia je Guggassweg, ktorá spája obec s hlavnou dopravnou tepnou vtedajšej doby tkzv. „Novej cesty“.

Do Spišskej Novej Vsi sa dovtedy chodilo cez Oelschlagerischen - hámor v Závadskom údolí, ponad Závadku a Markušovce, alebo ponad Sonntagsgrund cez Tepličku.

XIX. storočie

Všeobecný prehľad

Náboženské boje minulého storočia prestali. Evanjelici dosiahli svoju úplnú náboženskú slobodu, postavili kostol a školu.

Zámožnejšia časť obyvateľstva boli nemeckého pôvodu a vlastnili 8/10 majetku obce.

Malo to však aj druhú stránku mince.

Obec sa stala chudobnejšou kvôli strate svojich regulárnych benefícií / kráľovských výhod/.

Obecná pokladňa zostala prázdna, výstavba kostola a školy ju vyčerpala, príjem z hút a z lesa bol nedostatočný. Hute, kovárne a hámre spotrebovali ohromné množstvo dreveného uhlia,

ktoré sa bralo z domácich lesov a o opätovnú výsadbu vzniknutých rúbanísk sa nikto nestaral. Zmenili sa na pastviny pre dobytok roľníkov.

Mariássyovci dosiahli svoj cieľ, no namiesto toho, aby kontrolovali hospodárenie s ich majetkom, všetko prenechali na rozhodnutia obce.

V lesoch sa začalo skutočné lúpežné hospodárenie. Lesné rúbaniská boli čoraz väčšie, prirodzený podrast bol od dobytky pošliapaný a zničený, baníctvo kvôli nedostatku kvalitnej rudy zaniklo.

Baníci sa museli stať roľníkmi či remeselníkmi. Pribudli kováči, zámočníci, obuvníci a výrobcovia čižiem, krajčíri, kolesári či tesári, mydlári, povrazníci a remenáři, garbiari, uhliari, šindliari a debnáři, a napokon lesní robotníci.

Mariássyovci si zriadili piváreň / vedľa kostola, evanjelická škola/ a v druhej polovici dokonca gazdovskú pálenicu " v Mašine " /.

Prví obchodníci prišli až v polovici tohoto storočia - mäsiari ešte neskôr. Obec síce mala obchod, no väčšinou slúžil k prevzatiu prebytočného obilia, držal soľ a zásoby potravín pre prípadné neúrodné roky a existoval až do veľkého požiaru v roku 1834. Stál medzi katolíckym kostolom a školou.

Južná časť obce bola vyhlásená ako pastvina a využívaná v trojročných turnusoch ako úhorové hospodárstvo.

Pastvinové právo bolo pevne stanovené, aby sa zabezpečilo živobytie aj pre nemajetných občanov.

Rodiny si zadovážili viac dobytku a oviec, oplotili svoje lúky a role, no uvoľnené pastviny nestačili pre všetkých.

Dobytok hladoval a hynul. Chudobnejší nemali z lúk a rolí, ktoré ležali úhorom celé roky žiaden úžitok, preto obec musela chov dobytku a oviec regulovať podľa veľkosti pozemkov.

Nastal hladomor ku ktorému sa ešte pridala totálny požiar obce v roku 1834.

Našich spoluobčanov zachránilo to, že Amerika otvorila svoje brány pre vysťahovalcov.

Takmer polovica Vondrišielčanov vyvandrovala do "Zasľúbenej zeme". Ďalší odídenci v 80 - 90 - tých rokoch našli v Pittsburgu už celé kolónie a ulice od skôr vysťahovaných rodákov.

Počet obyvateľov obce rapídne klesol. Kým začiatkom storočia ich počet vysoko prekročil 3 000, v roku 1900 ich už nebolo ani 2 000.

Domy, ale hlavne pozemky týchto vysťahovalcov, ktorí sa už neplánovali vrátiť domov, kúpil bohatý Slovák z Ameriky.

Vo veľkom sa predávala aj ďalšia pôda od domácich, ktorí sa potrebovali zbaviť dlhov, alebo sa už nevládali či nechceli starať o svoje majetky. Do Vondrišla začali prichádzať Slováci zo Závadky, z Hnilca, z Tichej Vody či z Delavy.

Nemecká majetná majorita sa pomaly vytláča a obec sa poslovenčuje.

Prví Slovania, ktorých v 17. storočí z Poľska dovezli Mariássyovci ako hutných robotníkov sa odsťahovali alebo pogermánčili. (napr. Záhorský, Motznig, Krosnitzky a iní.)

Slováci, už aj vlastníci pôdy, ostali Slovákmi, žijúcimi zväčša na periférii obce.

Richtári zo začiatku odmietali výstavbu nových domov a usadenie týchto cudzincov, ale po požiari v roku 1834 predstavenstvo povolilo výstavbu v novozriadenej časti obce Hopgartene.

Gašpar Weiserl, jeden z našich najvýznamnejších richtárov sa prvý chopil myšlienky, že prameňom všetkého zla je závislosť od šľachty.

Vyvinul všetku snahu a um aby sa obec vykúpila z pod poddanstva.

Môže sa o ňom hovoriť čokoľvek, ale jedno mu nemôže nikto uprieť, že to bol práve on, ktorý obec nachádzajúcu sa v hospodárskych troskách znovu pozdvihol.

Ničivé požiare z rokov 1834 a 1895 spôsobili, že vzhľad obce sa radikálne zmenil.

Pôvodné domy s drevenými šindľami, rozostavené nahusto a nesúrodo vyhoreli a mnohí majitelia sa vystažovali. Rady domov a usporiadané ulice, ako ich poznáme dnes, boli postavené až po požiari v roku 1895.

Veľká slučka Železného potoka pretekajúceho stredom obce, a ktorá bola príčinou viacerých povodní, bola zregulovaná vrátane celého toku.

V Maďarskom oslobodzovacom boji v roku 1848 – 1849 cez Vondrišiel tiahli vojenské hordy. Obec musela platiť tribút, čo ale vďaka prezieravosti richtára Weiserla prebehlo bez väčších škôd.

Horšie to už bolo, keď sa Uhorsko zmietalo v byrokracii Bachovho systému.

Úrad richtára a prednostu stratili svoje právomoci aj vážnosť. Rozhodovacie právo richtára pri previneniach a omilosteniach sa zrušilo. Centralizovalo sa všetko.

Vyrovnanie medzi Maďarskom a Rakúskom v roku 1867 donieslo už celkom nové výzvy. Do 70 - tých rokov spadajú aj prvé maďarizačné pokusy v obci. Inteligencia už mala veľmi silný maďarský nádych.

Tlak vlády bol stále silnejší. Chlapci z „vandrovky“, ktorí ako tovariši podľa nariadenia vtedajšieho cechového poriadku, uskutočnili svoje vandrovske roky v Miškolci, v Debrecíne, v Tálii a iných maďarských mestách a v maďarských vojenských plukoch slúžiacich vojakov, dokonca aj hostia Černohorských kúpeľov - títo všetci priniesli tlak na maďarizáciu aj do starého a od počiatkov takmer vždy nemeckého mestečka.

Vondrišiel sa premenoval na Merény.

Obr.12

Do škôl sa ako vyučovací jazyk zaviedla maďarčina. Po Apponyiho zákone, nemecký materinský jazyk bol používaný už len ako vyučovací predmet. Politicky bola obec do roku 1893 pričlenená do Gelnického okresu, potom bola na vlastnú žiadosť pričlenená k Spišskej Novej Vsi, vtedy okresu Igló ako jediná obec Gelnického údolia.

Starousadlíci sa vo veľkom počte vysťahovali do Ameriky, stále viac pôdy prešlo do cudzích rúk.

**Tí čo zostali, odrezaní od ostatného sveta, zakuklení do mýtu o svojej osobitosti
a vzkriesení zašlých práv, snívajúc planý sen, že sa všetko vráti a nechceli vidieť, že svet
sa po prvej svetovej vojne navždy zmenil.**

•••

Jozef Frenzl pokračuje:

V ďalších záznamoch tejto kroniky spomína s poďakovaním na Dr. Ludviga Hritza, ktorý zo svojho dlhoročného pôsobenia na úrade richtára získal mnoho podkladov z vierohodných zdrojov a ktoré poskytol pri spisovaní historickej kroniky Vondrišľa.

Cholera

Najstaršia písomnosť v archíve obecného domu vo Vondrišli:

(prepis r.1942)

SPISOVÝ PROTOKOL

započatý v roku 1835.

*Po strašnom, pustošivom požiari, ktorý všemohúci Boh
vo svojej ohromnej múdrosti dopustil na naše banické mesto Vondrišiel 24. septembra ráno
o 1.00 hod. 1834, ktoré na nasledujúcich stranách dôkladne sú opísané, včítane záznamu
sužujúceho roka cholery 1831.*

V úrade richtára pána Ladislava Fillera

Pán Andreas Kramer mestský prednosta

Pán Salamon Müller senátor

Pán Stephan Krosnitzky senátor

Pán Martin Gura senátor

Napísané štátnym notárom

Johann Saltzer

(upravený text)

Od roku 1831, v ktorom panovala cholera, som ja Johann Saltzer, vtedajší mestský notár, nasledujúce svedectvo pre potomstvo napísal.

„Rok 1831 bol tvrdým skúšobným rokom pre celú Rakúsko-uhorskú monarchiu, nakoľko v predchádzajúcom roku bola veľmi slabá úroda.

Chudobní ľudia trpeli biedou, boli oslabení, podvyživení, umierali hladom.

Cholera k nám dorazila z Indie, prekonala najvyššie horstvo sveta a usídlila sa aj v Ruskej ríši. Prekročila hranice našej otčiny a zachvátila celú monarchiu tak strašne, že nielen sama choroba gniavila ľud, ale aj jej dôsledky.

Vynaložená námaha na jej zastavenie stratila účinnosť, ba naopak. Podnietila ľudí k vzburám spôsobeným strachom, nedôverou, zúfalstvom.

Hneď pri vypuknutí cholery boli všade postavené ochranné línie s cieľom zamedziť migrácii obyvateľstva, aby sa choroba nekontrolovateľne nešírila.

Aj vo Vondrišli bola postavená kordónová línia.

Od Novoveského územia smerom na Gemerskú stranu zabezpečila Mariássyho chotár, Hnilecký potok spolu so Závadkou, Markušovcami a Tepličkou Spišská Nová Ves so 36 chlapmi a niekoľkými vojakmi

Vondrišiel s 30 mužmi strážil územie od Pekliska, celé údolie Hnilca, dolinu Stillbach až po hranicu kráľovského chotára.

Dozor a zaopatrenie týchto 66 mužov bolo pridelené mne. (*pozn. Johann Saltzer*)

Každý strážnik dostal denne ½ funta hovädzieho mäsa, polku chleba, pol merice krúpov a soľ. . . .

Tieto enormné výdavky platila zo šľachtickej pokladne Spišská župa, vrátane môjho denného platu na základe dohody s Gemerskou župou, aby z Rožňavskej strany neprichádzali cholerau nakazení ľudia na Spiš.

Toto opatrenie však brzdilo obchod, zárobok, či vandrovku, lebo nikto nesmel cestovať do Rožňavy, alebo do Medzeva na týždenné trhy, keď sa nemohol preukázať platným pasom – potvrdením, že na tej - ktorej strane nezúri cholera.

V ostatných väčších mestách a usadlostiach to však bolo ďaleko tvrdšie. Nakazení boli od rodín násilne odtrhnutí a odvezení do nemocníc a hospicov, kde ich po smrti hromadne pochovávali bez tradičných zvyklostí. Toto konanie popudilo hlavne nevzdelaných a vystrašených ľudí, ktorí nedokázali pochopiť, prečo nesmú svojich blízkych dôstojne pochovať a tiež to, prečo je táto choroba taká nebezpečná a začali sa búriť.

Prvé nepokoje v Maďarsku vypukli v Pešti a boli také mohutné, že úrady museli zrušiť nariadenia o tom, aby chorých izolovali v nemocniciach.

Aj Ruský cár Mikuláš spolu s Pruskom chceli dokázať svetu, že nákazu zastavia a svoj ľud opatreniami a kordónmi zastavia, vynaložili na to obrovské úsilie i financie, no napokon bol aj Petersburg a aj polovica Pruska choleroou napadnuté.

Drahé opatrenia nepriniesli zamýšľané ovocie. Dokonca ani lieky nepomáhali a ľudia ďalej umierali vo veľkom počte. Začala šíriť fáma, že sú vrchnosťou a lekármi trávení...

Zdroj fotografie: Archív MR

Táto viera sa rozmnožila v ďalšiu pandémiu a držala s choleroou krok. Chudobní lekári, potom aj nevinní dobročinní kňazi, dokonca aj šľachta, ktorá svojim sedliakom z ľudskosti potraviny zadarmo, alebo lacnejšie poskytovala, boli odmenení hanebným nevďakom. Stalo sa to aj v našej župe v grófstve Čákyovcov, hlavne v Smižanoch, v Iliášovciach, v Domaňovciach, v Odoríne, v Bijacovciach, v Slovinkách, v Krompachoch, v Richnave a

v Kluknave, doplatili na to aj vysokopostavení úradníci, dokonca v Odoríne zabili svojho farára, kvôli falošnému bludu, že ich chcú s práškami / Bizmutom / a chlórrom otráviť.

Obyvatelia týchto nešťastných miest boli zajatí vojakmi, hlavných organizátorov obesili, menej vinní dostali trest 80 - 90 palíc na holý chrbát, ostatní 6 - 8 ročné väzenie a toľko isto úderov palicou.

V Smižanoch bolo 7 povstalcov, v Ilišovciach 3, v Odoríne 4 a v ostatných mestách boli viacerí pri svojich dedinách namieste obesení.

Aj naše mesto Vondrišiel bolo postihnuté nákazou a v krátkom čase zomrelo vyše 150 ľudí. Zvonenie zvonov znelo od rána do večera. Ten, ktorý bol ráno ešte zdravý, na druhý deň ho pochovávali. Smútok postihnutých bol neopísateľný. Strach a hrôza úplne zdeptali ľudí i morálku, keď v jeden deň pochovávali aj piatich naraz.

Predsa však vďaka Bohu a k jeho sláve nech všetci navždy vedia, že tí, čo u nás v obci zomreli na cholera, boli dôstojne pochovaní v poriadnych rakvách s nosičmi a s kňazom.“

Takto nám opísal rok 1831 mestský notár Johannes Saltzer.

V roku 1833 nechali evanjelici pokryť svoj kostol s novým šindľom, natreli ho na červeno, na štít uložili medený plech ako vďaka za to, že prežili.

Cechy a spolky

Aké, koľko a v akom období bolo oficiálnych **Cechov vo Vondrišli**, nemožno s určitosťou konštatovať ani to, kedy boli založené.

Najznámejšie a najstaršie boli banícke, tesárske, kováčske a uhliarske. Zrejme je to z toho, že pri každoročnej banskej obeti / kat. / najprv prichádzali baníci, potom kováči, za nimi uhliari a nakoniec tesári.

Až 17. marca 1833 bol oficiálny záznam o založení stolárskeho a zámočnickeho cechu, ktorých cechová truhla s privilégiami a protokolárnou knihou sa nachádza v súkromnom majetku pána Johanna Jesseho. (*pozn. udáva J. Frenzl v roku 1942*)

Vo Weiserlovej knihe sa ale dočítame, že aj on bol uznaný krajčírskym cechom ako majster, preto musel byť oficiálne zriadený aj ten.

Každý cech mal svojho majstra, ktorý vo vnútri aj navonok zastupoval a pri stretnutiach /schôdzach / viedol predsedanie. Jednotliví členovia boli zvolávaní cechovým znakom, ktorý tovariš cechového majstra od jedného majstra k druhému doniesol a zvolal ich k určenej hodine. Tento cechový znak, ktorý bol prevažne vyrezaný z dreva, vzťahoval sa na zamestnanie, alebo na nástroje cechu. /napr. baníci prekřížené kladivo a železko, tesári topor a sekeru, krajčíri nožnice a žehličku a pod. /

Banícky cech / *pozn. osobitne katolícky a evanjelický/ existoval až do konca II. sv. vojny a takzvaný „spolok“ je aktívny až dodnes/*. Jeho okruh pôsobnosti však pozostáva už len v tom, že pri cirkevných sviatkoch a pohreboch stoja slávnostnú hliadku a prispievajú spoločne na výpomoc pri pohreboch. Na katolíckom znaku / kladivo a železko / stojí rok 1833.

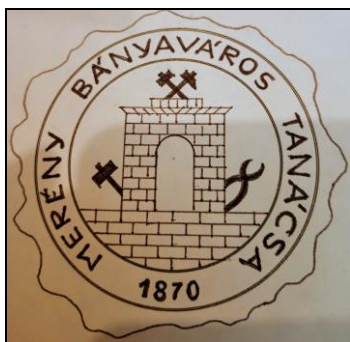
V súčasnosti v obci stále fungujú pohrebné spolky – Betliarsky a Sv. Štefanský podporný spolok s tkzv. „bratskou pokladňou“. Tá od svojho založenia slúžila hlavne na výpomoc pre vdovy a siroty zabitých či zmrzačených baníkov, no postupne sa rozšírila aj medzi ostatných občanov, či už z obce alebo aj mimo nej.

Poľnohospodársky spolok bol založený v polovici 19. storočia po tom, čo baníctvo a železiarstvo začalo strácať na význame a viac Vondrišielčanov sa orientovalo na poľnohospodárstvo či lesníctvo. Roľníci a drobní poľnohospodári sa v zimných mesiacoch stretávali v spolkovom dome a vymieňali si navzájom skúsenosti, či rady. Sídlil v dome „Bretschneidera“. Posledným predsedom spolku bol Ladislav Tillisch.

Telocvičný spolok bol založený v r. 1936 pod vedením Kolomana Schneidera a prvým predsedom bol Ludwig Kottner. Patril k najsilnejším mládežníckym športovým klubom v doline aj v ženskej gymnastike.

V obci boli založené dva **poľovnícke spolky** vedené Wilhelmom Küfferom a Karlom Gurom – súkromným nájomcom. Lovili sa jelene, srnce, diviaky, tetovy a líšky. S poľovníkmi zo Švedlára sa organizovali spoločné lovy na hranici chotára. V neposlednom rade nemôžeme opomenúť ani **rybársky spolok**, ktorého posledným predsedom bol Johann Frindt.

Obr.13

Požiar rok 1834

Ako by bolo nešťastia málo, hladom a chorobou sužovaná obec, sotva sa ako tak spamätala, na kolená ju zrazila ďalšia pohroma.

V obecnom protokole sa o tom dozvedáme nasledovné:

"Naše banské mesto Vondrišiel sa stalo obeťou lúpeže - strašného, zničujúceho požiaru, ktorý vypukol 24. septembra 1834 ráno o 1.00 hod. uprostred mesta powyše pálenice, pri dome Eleonóry Saltzerovej. Besniaca víchrica zmarila každú pomoc a záchranu, a tak sa stalo, že väčšia časť z drevených a tesne vedľa seba stojacích domov vzbĺklo a s nimi aj stodoly a maštale so všetkými zásobami ovocia a úrody – seno, nábytok, šatstvo a domáce náradie. Všetko bolo úplne zničené a zmenené na popol. Obidva kostoly, katolícky a evanjelický a obidva farské domy zhoreli. Zvony sa od sálavej horúčavy roztavili a evanjelický kostol z vnútra úplne vyhorel.

Tisíce ľudí zo dňa na deň ostalo bez prístrešia, bez obživy, bez šatstva a bez krmiva pre dobytok. Sotva si útekom, len s tým čo mali na sebe zachránili život. Sedem ľudí prišlo o život a takmer všetky ustajnené zvieratá tiež.

Zhorela radnica spolu s archívom vrátane všetkých protokolov, nových spisov a starých písomností či dlžobných úpisov. Na všetku tú hrôzu sa preživší dívali z kopca a neopísateľne bolestne plakali, ich kvílivý nárek zaplnil údolie spolu so štipľavým dymom.

Oheň bol taký obrovský, že ho bolo vidno až z Levoče. Hneď na druhý deň zhorenisko navštívil aj vrchný stoličný sudca Mathias Bobest, šľachtic zo Žitavy, aby našich obyvateľov utešil a zároveň vyzval Župu, šľachticov a zámožných ľudí k dobročinnosti a podpore pre nešťastím postihnutú obec. Dokonca oslovil so žiadosťou o pomoc aj dvor a kráľa.

Po tejto udalosti sa ľudia roztrúsili, prebývali v pivniciach, v provizórnych prístreškoch, vo všetkých troch hámroch, časť odišla do Švedlára, Mníška, Smolníka i Gelnice.

Zachránený rožný statok museli obyvatelia pre nedostatok krmiva lacno predávať, niektorí dávali dobytok i ovce za polovicu na prezimovanie do susedných mies za úplatok aj od 33 Rfl pre jeden pár.

Keby nám susedia - obyvatelia Švedlára hneď na druhý deň ráno po požiari nám vypomohli s dvoma naloženými vozmi chleba, a pridali sa aj občania ostatných susedných kráľovských 16. korunných a banských miest, ako Spišská Nová Ves, banské mesto Dobšiná, Smolník, Mníšek a Gelnica dovezli sem s ďalšími vozmi chlieb a slaninu k rozdávaniu pre všetkých postihnutých.

Okrem toho, vrchný stoličný sudca Matheus von Bobest vyzbieral pre Vondrišiel ohromnú sumu, ktorá presiahla milión fl., no zároveň upozornil, že bude nutná

prísna regulácia, aby sa do budúca predišlo podobným nešťastiam nielen u nás, ale v celej župe.

K tomu účelu sa vo Vondrišli stretla vrchnosť zo župy - Ing. Johann von Fabritzky spolu s deputáciou Johanna von Mariássy, sudca Michael von Schönwiesner, sudca Andreas von Dulovits. Títo páni navrhli novú štruktúru výstavby: stredné ulice mali byť úplne voľné, obyvateľom, ktorí mali v strede obce stavebné pozemky, mali byť pridelené a vymerané nové.

Jednomyseľne sa uzniesli aj na tom, aby bola zavedená kniha, kde by sa zapisovali výstavby nových domov, spisovali výkupy nových pozemkov na výstavbu aj s cenou, ktorá bola vyplatená ako odškodnenie.

Zo spisu úradného protokolu z roku 1834 sa dozvedáme:

- 1./ Že obec nebola limitovaná priestorom a mala vyše 3 000 obyvateľov.
- 2./ Že bola budovaná bez nejakých jasných pravidiel prevažne z drevených materiálov.
- 3./ Že obec po požiari bola prvý raz regulovaná. 42 domov ktoré stáli uprostred obce, sa museli vybudovať znova mimo centrum a tak v roku 1834 dostal Vondrišiel dnešnú podobu.

Pomoc prišla zo všetkých strán a obec sa čoskoro pozviechala, postavili sa nové domy, v radnici sa zriadil obchod, zaplatil sa odvod pre Mariássyovcov za tri roky pre všetkých

postihnutých požiarom, povolila sa kúpa pozemkov na výstavbu niekoľkým občanom zo Závadky v novozriadenej časti obce.

Bol to výnimočný počín, lebo zo strany obce bolo cudzím žiadosť kúpiť a stavať v obci takmer vždy zamietnutá s odôvodnením, že chcú iba využívať bohatstvo obce a hlavne lesa. Niektorí dokonca museli svoje postavené domy predať, alebo ich nechala obec strhnúť.

V roku 1836 sa konečne určili aj pevné hranice Mariássyho územia pri Závadke a Delave a súčasne aj východné a južné hranice obce.

Protokol o tom sa nachádzal v obecnom archíve spolu so spisom, kde kalvária obce jedného z najhorších desaťročí, aké kedy boli zaznamenané, neskončila.

„6. augusta 1839 zapríčinilo ďalšie starosti počasie. Najprv prišiel dážď, potom lejak a nakoniec prudký ľadovec. Jačmenné i žitné polia boli tak zničené, že rozbitá slama sa nedala zviazať a viac ako polovica zrna ostala na poli.“

CASPAR WEISERL

O Casparovi Weiserl ovi kronikár Jozef Frenzl napísal:

„Jeden z najväčších synov Vondrišľa a jeden z najlepších richtárov akých kedy obec mala! Muž, ktorý rozhodujúco zasiahol do života obce ako ktokoľvek iný pred ním aj po ňom. Je najvýznamnejšia osobnosť svojej doby, človek, ktorý svoju rodnú obec vytrhol z jarma poddanstva a závislosti od Mariássyovcov.“

Bol to veľmi inteligentný a rozhl'adený muž, ktorý si z ciest doma i v zahraničí priniesol množstvo inovatívnych nápadov a inšpirácií. Svoju obec viedol s oddanosťou, rozvahou, šikovnosťou a ct'ou a stal sa vzorom mnohých richtárov.

Všetky svoje vedomosti a možnosti venoval výlučne svojmu rodnému mestu a blahu svojich spoluobčanov.

Caspar Weiserl / v záznamoch aj ako *Weisörl* / sa narodil

25. januára 1793 v Seilerskom dome. Casparov otec bol baník, bohobojný a čestný človek, ktorý bol dvakrát ženatý.

Caspar Weiserl pochádzal z druhého manželstva a prišiel na svet pár mesiacov po otcovej smrti.

Vdova mala dve deti - dcéru a malého Caspara. Po šiestich rokoch sa znova vydala za Fridricha Záhorského, krajčírskoho majstra a tak dostal malý Caspar otčima, ktorý ho miloval a vychovával ako vlastného.

V šiestich rokoch nastúpil do školy, no navštevoval ju ako aj ostatné deti v tej dobe, len v zime. V lete sa pásli kravy a pomáhalo sa na gazdovstve.

Ako 13 ročný sa stal krajčírskym učňom, jeho majster prevádzal krajčírstvo len v zime a tak Caspar počas leta brigádoval v Rudňanoch na haldách, kde zbieral rudu.

Predpísané roky vandrovania absolvoval v Nyiregyházi a v Talyi. Po návrate domov bol cechom uznaný ako majster.

Oženil sa sotva 20 ročný s Rosinou Jesseovou, manželstvo však bolo bezdetné.

Vondrišelský evanjelický farár Johann Nagy, ktorý pochádzal z Nyiregyházi, poznal jeho inteligenciu a chuť učiť sa a pomohol mu dobehnúť všetko, čo v škole zmeškal a doplnil si vzdelanie.

Po veľkom požiari, pri ktorom tiež prišiel o všetok majetok, sa stal cirkevným inšpektorom a dal opraviť zhorený kostol.

Čoskoro nadobudol vlastné hospodárstvo a začal cestovať, čo bolo pre miestnych zvláštne a nepredstaviteľné, takto míňať majetok, lebo len zriedka opúšťali svoju rodnú obec.

Jeho poslednú cestu do Berlína, odtiaľ cez Rakúsko do Benátok, a späť do Viedne cez Budapešť a Miškolec a odtiaľ domov, uskutočnil ako osemdesiat ročný starec.

O svojom živote, obchodoch a cestách napísal knihu, ktorá sa dostala do tlače v Levoči v roku 1864 a je známa pod menom "Weiserlbuch" /*Weiserlová kniha.*/

V roku 1832 bol zvolený do obecnej rady, v roku 1838 za richtára a tým začala jeho práca pre blaho svojej rodnej obce.

Ako richtár bol súčasne aj vyberačom daní pre rodinu Mariássy. Každá rodina musela ročne platiť 10 - 15 Rfl ako domovú daň. Bola to nevďačná úloha, no on dokázal aj to urobiť tak, že si nepohneval Vondrišielčanov a zároveň si zachoval dobré vzťahy s rodinou Mariássyovcov, s ktorými obec dovtedy viedla niekoľko súdnych sporov.

Počas svojich ciest sa Caspar Weiserl presvedčil, že obce, ktoré boli slobodné a vzťahovali sa na nich regálie / kráľovské práva/ rozkvitali a naopak, tie, ktoré boli zaťažené poddanstvom k šľachte, upadali.

Vtedy prišiel s prevratnou myšlienkou, vykúpiť sa od Mariássyovcov a táto bola na zhromaždení obyvateľov prijatá s veľkým nadšením.

Mariássyovci však požadovali ohromnú sumu 200.000 guldenov a to bol obnos, ktorý si obec dovoliť nemohla. Po požiari musela investovať do škôl, mostov, cintorína...

Železná vôľa Weiserla ten nápad nenechala zapadnúť ladom. Neúnavne hľadal možnosti ako získať potrebné financie.

Prvý sa ponúkol bohatý penzionovaný kapitán Trangous a chcel kúpiť drevo z obecných lesov kvôli uhlíu. K lesom požadoval aj hámre a s tým už nikto nesúhlasil, ani Weiserl, čo bolo správne rozhodnutie.

Obr.15

Výkup z poddanstva

Počas týchto rokovaní mandát Weiserla ako richtára uplynul, no bol zvolený opäť.

S Trangousom začal jednať druhýkrát, avšak bezvýsledne, lebo si medzitým osvojil Krompašské závody. Weiserl sa obrátil na pána Nadlera, riaditeľa Hornouhorskej ťažiarskej spoločnosti, tá ponúkala omnoho menej než Trangous.

Dnes môžeme povedať, že vďačíme Smolníckemu podnikateľovi Assessorovi See Franzovi, ktorý si prevzal 16 000 kubíkov guľatiny a zaplatil za ňu 53.333 fl. Obec konečne mala prvú väčšiu sumu pohromade a zbytok sumy vyskladali občania Vondrišla.

Nové jednanie s Mariássym boli úspešné.

Voľný obchod, drevársku zmluvu a právo na šľachtický majetok však musel schváliť kráľ. Z dvora prišla zamietavá odpoveď: „Nešľachtickí nemôžu šľachtické majetky kupovať...”

Na základe rady z Viedne, kde mal Weiserl dobré vzťahy, sa urobili zmluvy dve - jedna pre regálie, druhá pre domovú daň.

/ pozn. Obec Vondrišel hoci patrila pod správu Mariássyovcov, no nikdy nie ako majetok v pozemkoch či poddaných ako napr. Závadka, Teplička a pod.../

Takto mohlo nastať jednorazové vykúpenie od všetkých práv k obci patriacich tejto rodine.

22. februára 1844 bolo uzavreté " Večné kúpne vyrovnanie. "

Mariássyovci sa zriekli v prospech obce Vondrišiel všetkých ich doterajších práv a povinnosti za sumu 110 000 florenov.

Predaj sa dotkol všetkých výhod a práv, zvlášť výčapného práva a k tomu dvom prislúchajúcim budovám vrátane náradia a zariadenia, pálenice, poľovačky, chytanie vtáctva a rybného práva. Odovzdali patronátne právo a povinnosti, mimo Závadského napájadla. Prídavok k dohode sa viazal aj na sporné vlastníctvo Fröstelu, ktorý týmto konečne pripadol obci.

Rozhodnutie rady znelo:

" My richtár a Rada a volení banského mesta Vondrišiel, ako aj zástupcovia všetkých šľachtických a nešľachtických občanov, sme po dlhej porade, jednaní a zrelej úvahe uznali a o tom získali plné presvedčenie, že hoci zaplatenie tejto sumy pre uvedené regálie nás stojí veľké obete, tými ale kúpou vyčíslených regálii sa podarilo nás od urbárskych prác a poplatkov na večné časy od zemepánov oslobodiť, a v tomto ohľade úplne slobodnými a nezávislými ľuďmi sa stať. Týmto ale krajšia a ďaleko lepšia budúcnosť nám svitne a naše blaho a šťastie na večné časy budeme budovať.

Lepším hospodárením a účelnými výdavkami dúfame dnešné príjmy oveľa vyššie zhodnotiť, preto sme prijali pevný, nemenný a neotrasiteľný záver, túto veľkú obeť pre blaho nás a našich následníkov priniesť. "

Zmluva je spísaná v latinskom, nemeckom a maďarskom jazyku rovnako znejúc v 7 exemplároch a podpisy overené v Spišskej kapitule v kostole sv. Martina.

Podpísaní sú:

- Za rodinu : Br. Mariássy, poľný veliteľ, s 25 podpismi členov rodiny Mariássy každý s pečat'ou.
- Komorné panstvo Smolníka, ako majiteľ 1/12 čiastky práva obce vtedajší Fiscus s jednou pečat'ou.
- Zo strany obce:

Caspar Weiserl - mestský richtár, Andreas Schömschag-
poručník, Johann Scholtz - senátor, Johann Oelschläger, Frantz Lidwinsky - senátor, Johann Saltzer, Martin Gallovits, Salamon Müller, Michael Roth, Andreas Kramer, Friedrich Zelder, Michael Ujak, Georg Nikelsky, Michael Weiss, Michael Jesse, Ladislaus Filler, Melchior Zahorsky, Johann Krosnitzky, Daniel Zahorsky, Johan Zelder, Jozef Farkasofsky, Johann Moszurak, Michael Scholtz, Michael Müller, Michael Czöllder, Andreas Salansky, Andreas Dschenko, Paul Bödner, Michael Kolsar, Martin Gura a Johann Saltzer mestský notár.

Richtár Caspar Weiserl urobil maximum pre obec, no rovnako spravodlivé je poďakovať aj notárovi Johannovi Saltzerovi, ktorý Caspara na všetkých cestách sprevádzal a statočne mu pomáhal.

Slávnostné oznámenie výkupu spod poddanstva sa odohralo vo Vondrišli za prítomnosti celej rodiny Máriašsovovcov, susedných magistrátov, v prítomnosti obyvateľov obce a školskej mládeže verejne na námestí, kde bola postavená tribúna a pripravený Majáles.

Adam von Mariássy, ako hlava rodiny mal slávnostný príhovor, v ktorom oficiálne odovzdal majetok obci.

Mandát richtára Weiserla uplynul po troch rokoch, /pozn. v 19. storočí sa voľby konali každý rok/ a Weiserl bol po tretí raz vyzvaný prevziať úrad richtára.

Odmietol so slovami:

"Dost' som niesol ťarchu dňa a horúčavu tiesne a človek je toho sýty a ľudom sa jeden tiež nasýti ."

Do vedenia obce sa dostala opozícia, ktorá Weiserlovi vyčítala, že zadlžil obec. Možno aj to bolo dôvodom, prečo odmietol ďalej viesť úrad.

8. januára 1845 bol do čela obce zvolený Franz Lidwinsky a za notára Gustav Nagy Psenitzky, krajinský a súdny advokát.

K obecným sedeniam boli podľa župného poriadku prizvaní aj zástupcovia cechov.

Obec síce zaplatila 110000 fl., no stále im ostala dlžoba druhej polovice splátky, ktorá Pšeničky obec zaťažila a mala byť zaplatená postupne podľa príjmov občanov. V obci zaviedli súkromnú pozemkovú knihu a rozhodli, že na obecných pastvinách môžu držať a pásť dobytok len tí, ktorí vlastnia lúky.

Chceli tým zvýšiť hospodárnosť, poplatky pre majetnejších, aby sa obecná kasa rýchlejšie naplnila.

Velká povodeň

Na strane 25 a nasledujúcich stranách spisového protokolu z roku 1845 sa dozvedáme nasledovné:

" Správa pre nasledovníkov:

16. júla 1845. Pršalo priebežne celý rok, no neprestávajúci trvalý lejak sužoval obec 4 dni. Majiteľov domov v blízkosti potoka a Hnilca naplňali strachom a úzkosťou. Dovtedy bezvýznamný potok s obrovským zúrivým hukotom sa valil cez obec, strhával so sebou majetok občanov- budovy, seno, zvieratá. Mlyn bol v najväčšom nebezpečenstve. Ľudia stavali hrádze, no nepomohli, Hnilec sa vybrežil tiež, mosty hrozili zrútením. Šafár, pán Johann Mauritz musel s ostatnými obyvateľmi hámra utiecť, takisto aj obyvatelia mlyna na papier /kancelária štátnej píly/.

Ľudia pracovali celý deň, aby zachránili svoje mestečko, dážď ale nepoľavoval. V nasledujúcu noc museli byť obyvatelia z Hopfgartu evakuovaní. Bol to srdcervúci pohľad, keď namiesto ulíc bolo v obci jazero, voda siahala k oknám.

O pol druhej v noci sa zrútil veľký murovaný most pri radnici, kamene s brvnami zasypali koryto potoka, bahno s masou vody strhávalo podmyté domy. Cesty boli zovšadiaľ niekoľko dní úplne uzavreté, soľ sa v meste začala rýchlo míňať, nebolo dostať chlieb, brigádnici z Galície, ktorí prichádzali na sezónne práce museli jesť zároveň s našincami surový hrach.

Obyvateľov obce vydesila i zem, nasiaknutá vodou. Prepadávali sa celé kopce, v ktorých boli kedysi dávno zabudnuté štôlne a kutacie jamy, na viacerých miestach pramene zo zeme striekali ako vodotrysky, na rovinných poliach sa tvorili hlboké jamy a priekopy, ako napr. Hütterstein.

V katolíckom kostole stála voda na tri stopy vysoko.

Banským závodom vznikli nevyčísliteľné škody, viaceré štôlne a bane sa zrútili /"Heiligen Geist" /Svätý duch/, banská huta so všetkým náradím sa účtovnými knihami a protokolmi sa navždy

stratila a prepadla do bezodnej hĺbky. Hoci sa usilovne kopalo, nenašlo sa nič.

19. júna prestal dážď a vody začali pomaly odtekať, u nás, ale aj v ostatných mestečkách zúril živel, našťastie si nevyžiadal ľudské obete.

Nasledujúce dni sa sanovali škody, na požiadanie richtára, prišli do obce inžinieri i výpomocní robotníci z Poráča i zo Závadky a potok sa zreguloval. Veľkú slučku Železného potoka na námestí vyrovnali, a pozdvihli brehy, ulice vyčistili a upravili. Domy sa nanovo postavili, mlyny opravili, buchare a hute vyčistili. Život šiel ďalej.

Ako vždy po každej katastrofe, ktorá sa prehnala Vondrišlom.

Obr. 16

Čriepky z minulosti II.

- 22. júna 1845 požadoval učiteľ Michael Kuffer záhradu pre ovocinársku školu. Pridelili mu " Grasparden" /trávnú záhradu/ Hopgarten, ktorý hneď ohradili dreveným plotom a pripravili mu i zem.

- Podľa župného nariadenia bol prevedený súpis poľnohospodárskych plodín, ktoré sa urodilo v obecnom chotári:

		bratislavská merica
pšenice	85	
žito	2389.6/8	-"
jačmeň	2270	-"
ovos	2025	-"
zemiaky	9277	-"

Toto množstvo plodín sa rozdelilo medzi obyvateľstvom /v tom čase 2928 obyvateľov/, zásoba vystačila na 5 - 6 mesiacov.

- Roku 1846 bol Johann Beler zvolený na ročnú skúšku za obecného lekára.
- V roku 1846 bolo vyhlásené stanné právo kvôli utečencom z Poľska.
- V roku 1847 bol namiesto Johanna Belera zvolený za obecného lekára Stephan Trencsinyi.
- V roku 1847 prišla žiadosť, aby mohol byť zriadený v Čiernohorskom údolí pri prameni studenododný ústav. " Obec povolila, pridala voľné drevo na výstavbu ústavu a prevzala 20 akcií.
- V roku 1847. 25 apríla požiadali Michael Czölder a Franz Langer obec, aby im povolila výstavbu vysokej pece. Plán bol prijatý a Obec prevzala polovicu

vlastníckeho práva. Vysoká pec bola postavená a v Levočskom banskom úrade ešte v tom istom roku zapísaná ako "Eisenhüttengewerkschaft Merény" / Železohutská spoločnosť Merény /.

Prečo dostala vysoká pec meno " Merény ", ktorej názov sa stal aj názvom obce, je neznáme.

Z predchádzajúcich riadkov je zrejmé, že obec sa po dvoch živelných nešťastiach zotavila a znova nadýchla. Jedno zakladanie spoločnosti nasledovalo druhé, nastal čínorodý rozvoj a všeobecný prospech.

Revolučný rok 1848-1849

V zmysle novovzniknutej Maďarskej národnostnej vlády a jej ministra vnútra Szemere Bartalana mali byť prevedené vo všetkých osadách vtedajšieho Maďarska nové obecné voľby na základe hlasovania ľudového zastupiteľstva.

Toto sa stalo aj u nás 22. mája 1848 a tak boli zvolení Johann Sóhalmy / nem. Saltzer/ zo 160 hlasmi za mešťanostu a Martin Czimmermann so 181 hlasmi za mestského richtára.

Proti Habsburgovcom bola v celej krajine organizovaná národná garda. Aj u nás. K obrane vlasti sa prihlásilo osem dobrovoľníkov, ktorých odvedli do Košíc spolu so zbierkou, ktorá vo Vondrišli nedopadla dobre. Vyzbieralo sa len 33 Rfl.

Aby neutŕžili hanbu, Magistrát sa rozhodol doplniť sumu na 100 Rfl. Tiež bol mútený hlásiť, že vzbúrenci a zástancovia Habsburgovcov sa snažia novú konštitučnú slobodu pochovať, a že v obci vyčíňajú poľskí buriči.

Župa sa rozhodla zriadiť národnostnú gardu, ktorá by zasahovala po celom území a prikázala všetkým obciam, vrátane richtárovi Vondrišla, aby zabezpečil za svoju obec 26 mužov.

Oficiálne písané protokoly obce týmto hlásením končia a pokračujú až rokom 1863.

Čo sa vo Vondrišli dialo v tom období sa môžeme dočítať iba z útržkov spomienok vo Weiserlovej knihe a zbežne dochovaných nesúvislých protokolov z obecných rokovaní.

Na strane 58 a ďalej na nasledujúcich stranách Weiserlovej knihy sa môžeme dočítať:

" V našom rodnom meste usadil sa akýsi K..... .s, a vytvoril strelecký oddiel, čím dostal Vondrišiel do nezávideniahodnej situácie, v ktorej kvôli tomu utrpela naša povesť. Görgey /vodca povstaleckých Maďarov/ nás vyhlásil za buričov a tasil na nás zbrane. Väčšina obyvateľov z obce sa schovala. K utiekol, no zbrane a muníciu nám tu nechal, a to na nás vrhlo zlé svetlo aj pred cisárskou armádou. Stretli sme sa pri Hámri. Pozbieral som odvahu a šiel som privítať v dobrej vôli vojsko, lebo som sa obával toho, čo by sa mohlo stať, ak by zaútočili. Vzal som oboch duchovných a šiel im naproti. Najprv oslovili evanjelického kňaza Nagya a pýtali sa, či v kostole skrývajú zbrane a muníciu proti nim. Vzali ho ako rukojemníka a prikázali, nech ostatní dovezú a odovzdajú všetko, aj vojenské ošatenie, aj zbrane, inak bude korune neverné „lúpežné hniezdo“ do tla vypálené a ani dieťa v matkinom lone nebude ušetrené. "

Weiserl si vypýtal vyššieho dôstojníka, vzal si so sebou aj

jedného senátora a na základe udania, ktoré sa ukázala ako pravdivé, našli v Zadnom Hámri zbrane zakopané v stodolách v hnoji.

/ bolo tam zakopaných množstvo pušiek, šatstva, všelijaké šable a bubny v hodnote niekoľkých tisícov guldenov./ Všetko sa naložilo na vozy a odviezlo do mesta.

Dôstojník mu poklepal po pleci a povedal: *"Teraz sme už dobrými priateľmi, ale v lese vraj má byť 300 strelcov s delami. Ak padne, alebo počujem len jeden výstrel, tak vás varujem, že Vondrišiel sa zmení na ruinu a žiadna duša neprežije."*

Weiserl sa vojakom zaručil vlastným životom, že v obecných lesoch žiadni povstalci nie sú, no dôstojníci mu nariadili, aby priviedol ako rukojemníkov notára, Michaela Soósa, Zeldera a Zimmermanna.

Povstalci zatiaľ v tichosti ušli, medzi nimi i richtár.

V septembri 1849 prišla zdrvivajúca správa.

"Pre neveru voči Vrchnosti udeľujeme mestu Vondrišiel pokutu, ktorú musí uhradiť vo forme niekoľko sto pokrovcov, toľko isto párov topánok a bieleho prádla, ktoré musí do 8 dní poslať do Levoče. "

Obecná pokladnica bola prázdna. Richtár, ktorý svojim rebelantstvom ohrozil všetkých, ušiel. Pre mesto a občanov sa stal nešťastím.

Bol to opäť Weiserl, ktorý na seba vzal neľahkú úlohu zachrániť obec a vycestoval do Levoče k vládneému komisárovi, aby dosiahol aspoň predĺženie termínu. Pokutu sa mu nakoniec podarilo zmierniť. */Namiesto topánok mohli byť poslané papuče, namiesto nového prádla staré, iba pokrovce museli byť odovzdané bezpodmienečne./*

7. októbra 1849 navštívil obec vrchný stoličný sudca Von Plos. Ako poručník obce zvolal nové voľby, Caspara Weiserla tretí raz menoval do richtárskeho úradu, ktorý ešte v ten istý deň zložil prísahu.

Takmer od prvého dňa nástupu do úradu chodil po vojenských vyšetreniach súvisiacich s povstalcami, s vybrakovanou kasou, i útekem predchádzajúceho richtára. Na úradoch musel vysvetľovať a obhajovať mesto, ktoré všetci odsúdili a penalizovali.

Navzdory všetkému dokázal Vondrišiel s Weiserlom na čele zaplatiť výdaje a dlžoby už v prvom roku 7. 000 Rfl a vo Viedni zariadiť výročné a týždenné trhové privilégia.

Maďarsko malo svoju vlastnú peňažnú menu, takzvané " Kossuthové bankovky ", ktoré po porážke boja o slobodu stratili na hodnote. Aj obec musela mať z týchto peňazí značnú sumu v pokladni, aj keď o tom neexistujú záznamy.

V roku 1849 a v nasledujúcich rokoch existovali v obci vlastné tlačené zmenky, takzvané " núdzové peniaze " v nominálnej hodnote od 2 - 5 grajciarov, za ktoré obec ručila.

Obecný les následkom veľkého množstva železných hút, hámrov, či kováčov, ktorí k svojej prevádzke potrebovali drevené uhlie, a v neposlednom rade aj kvôli novostavbám v obci po veľkom požiari sa v priebehu krátkeho času spotreboval a znížil až na polovicu, a takmer vôbec ho nanovo nikto nezalesňoval. Následkom lúpežného hospodárstva nastal nedostatok dreva.

Keď po nepokojných rokoch 1848 - 1849 konečne nastali

kludné dni, nechal richtár Weiserl, vylúpený les znova zalesniť. V roku 1850 dal žiakom pozbierať 300 vedier jedľových šišíek, tieto vysemenili a získali toľko jedľového semena, že mohli počas dvoch rokov nanovo zalesniť všetky rúbaniská.

Svojim konaním venoval celý majetok nasledujúcim generáciám, ktoré dávno zabudli, čo všetko pre nich Caspar Weiserl urobil.

„Zväčša to býva tak, že nevďak je odmenou všade vo svete . . . zvlášť ale . . . vo Vondrišli.“ napísal Frenzl.

Nastala nová doba. Župná kongregácia, pánska stolica ako posledná záštita bývalého národného života, bola zrušená. Uhorsko bolo ovládané nariadeniami z Budapešti. Našu obec prideliť pod Banský župný úrad v Gelnici.

Vodcovia povstania boli na úteku. Kto zostal a chytili ho, bol obesný, zastrelený, alebo zavretý.

Podľa Weiserlovej knihy z našej obce utiekli pán „K“ organizátor streleckého oddielu, richtár a takmer všetci ostatní, ktorí sa zaplietli do povstania.

Tí, ktorí ostali v úradoch kládli tichý, pasívny odpor, okato ignorovali príkazy, neurobili nič naviac, rada zasadala len v najnutnejších prípadoch, prerušili písanie obecného protokolu.

Posledné zvyšky obecných privilégií, za ktoré obec tak dlho bojovala, boli tvrdo oklieštené. Centralizmus a byrokracia sa stali neúnosnými.

Obec mala pri previneniach a v dedičných záležitostiach právo rozsudku, pri kúpe a predaji hmotného i nehmotného majetku účtovacie právo, tak isto pri zmluvách a dohodách, všetky, ktoré boli do spisového protokolu zaevidované, boli právoplatné. Tieto posledné práva a výsady boli obci odňaté.

Frenzl uvádza príklady zo spisového protokolu:

Strana 3, číslo 58 :

„Po smrti vdovy Johanny Zahorskej, rodenej Saltzer s ohľadom na jej pozostalosť, bolo úradne nasledovné zaevidované:

Nakoľko zomrelá krátko pred smrťou, svojej vlastnej sestre Susanne, vydatej Czölder, ktorá ju v chorobe ošetrovala, v prítomnosti deputácie magistrátu všetky svoje odevy s posteľným prádlom vrátane 1,5 štvrtky vypestovaného ľanového semena odkázala. Jej vôľa bola týmto úradne potvrdená.

Sirote Danielovi Záhorskému ako úplné dedičstvo odkázala nasledovné:

- 20 Rfl uložených u Samuela Bochnyho,
- oráčinu na Eltensteine posiatu žitom, dve hrady spolu s vysadenými dvoma bratislavskými mericami zemiakov
- otcovskú kurtu so starou truhlou na odev
- zo Saltzer - rodičovského domu 2 kusy dobytky, 2 pozemky

na Galgenhügeli a v Landseifene po svojom zomrelom otcovi

a macoche za 9 ročnú opateru a za podporu zomrelej vdovy Anamárie Saltzer až do konca života ponechané v užívaní.

Po jeho smrti tieto dva pozemky musia pripadnúť právoplatnému Saltzerovskému dedičovi.

Dňa 6. júla 1835. "

Strana 86, číslo 60.

" Susanna Metznic podala sťažnosť na Sophiu Faixovú, že ňou bola na cti hrubo urazená a potupená. Prosí, v prípade nedohody, náhradu za česť. Pri uskutočnenej previerke sťažnosti bolo dokázané, že sa obidve strany tým istým spôsobom osočovali, pritom sa ale nič určité nemohlo dokázať. Na základe toho budú obidve odsúdené

k štvorhodinovému väzeniu, ktorého platnosť prepadne, ak u týchto v budúcnosti znova nastane zrada, potom sa prikročí k tvrdšej pokute. "

14. júna 1836.

Strana 94, číslo 92.

Listina " zálohy " .

Mocou, ktorou dávam na vedomie menami uvedenými na konci tým, ktorým sa patrí vedieť: že moju lúku nachádzajúcu sa v Stillbachskej doline, dávam do zálohy a k potrebe obyvateľovi Henclovej Ondovi Lapšanskému za 200 Rfl, 200 conventionských mincí, tri strieborné dvadsiatky v jednom guldene počítané / píšem dvesto guldenov strieborných mincí / na 20 rokov odo dneška počítajúc až do roku 1849 za nasledujúcich podmienok:

Za prvé: Ondo Lapšanský je povinný uvedenú lúku od krovia vyčistiť a do dobrého stavu priviesť, tak aj oplatenie tohoto len so skalami a nie žrd'ovinou zhotoviť.

Za druhé: Prijímač zálohy je povinný pre každý úžitok ročne za uvedenú lúku 4 guldeny z titulu kontribúcie / dane / odvieť do mestskej pokladne bez akejkoľvek výhovorky.

Za tretie: Má a musí viackrát uvedený Lapšanský v tom roku, keď myslená lúka bude ležať úhorom, za vyťažený úžitok zaplatiť 24 guldenov vo viedenskej mene do obecnej pokladne.

Za štvrté: ten istý nesmie pri vyčistení tejto lúky poškodiť les, ale jednotlivo len uprostred vyrastené kríky odstrániť.

Za piate: Udržím si právo ako dávajúci do zálohy pre

seba a mojim dedičom uvedenú lúku po uplynutí 20 rokov proti zloženiu zálohovaných šilingov, tých dvesto guldenov v strieborniakoch môcť získať späť - ku ktorej povinnosti obidve stránky za svojimi menami vlastnoručne sa podpísali.

Vondrišiel 28. novembra 1829.

Pred tvárou

mestského magistrátu

Johann Saltzer

prísahný mestský notár

Majiteľ, ktorý

dáva do zálohy

Michael Oelschläger +

prijímač zálohy

Ondo Lapschansky +

Obr.17

ŠTATISTIKY

Z tejto doby /1848 - 1863 // *Frenzl ju nazýva „mŕtva“* / sa nezávisle dochovali údaje z rôznych zdrojov a štatistiky udávajú v celku zaujímavý obraz o obci:

Vondrišiel v roku 1851 /Vojenská pohotovosť mesta /

Civilný obvod	Košický
Župa	Spišská
Okres	Gelnický
Počet domov - v meste	276
<u>mimo mesta</u>	<u>45</u>
spolu	321
Množstvo ohnísk	642
studní	97 pitná voda je dobrá
obyvateľov	3 000 vrátane terénu
Hlavné živobytne odvetvia : baníctvo, povozníctvo, poľnohospodárstvo.	
Množstvo stajní	357
Pre koľko koní	200

Kde? v dvoch stajniach hostincov. V prípade ubytovania:

300 chlapov a 120 koní.

Vondrišiel v roku 1855

Spisovanie remeselníkov v roku 1855:

Železná huta "Wagendrüssel Gewerkschaft"

/ Vondrišelská spoločnosť/ 1 tovarišov 8 učňov 4

klobučník	1	"	-	"	1
nožiar	1	"	-	"	1
povrazník	1	"	-	"	2
stolár	4		tovarišov		-učňov 2
podkováč	5	"	2	"	4
garbiar	1	"	-	"	-
farbiar	1	"	-	"	-
obchodník	1	"	-	"	-
debnár	1	"	-	"	-
kováč panví	5	"	3	"	3
nájomca /Plander Karl /...	1	"	-	"	
mydlár	2	"	-	"	2
obuvník	2	"	-	"	1
kolár	1	"	-	"	1
remenár	1	"	-	"	1
nájomca mlyna	1	"	-	"	1
		s p o l u	30		13
					23

Pod textom je nasledovná poznámka: Počet remeselníkov

sa veľmi zmenšil kvôli drahote a chudobe, väčšina bývalých remeselníkov sa súčasne živili ako nádenníci.

Vondrišiel 1855

Výkaz príjmov a výdavkov obce z roku 1855:

Pr í j m y :

1./	Regálne benefície	4 610 Fl	22	grajciarov
2./	Železné hámre	794 "	22	"
3./	Píly	35 "	21	"
4./	Vápenky	80 "	18	"
5./	tráva, otava	716 "	12	"
6./	Mimoriadne	490 "	40	"
7./	Policajné príhody	166 "	06	"
8./	Tehelne	3 "	13	"
9./	Od Meerey	148 "	25	"
10./	Z lesov	457 "	12	"
11./	Zostatok pokladne			
	z roku 1854	<u>546 "</u>	<u>-</u>	<u>"</u>
		8 048 Fl	11	grajciarov

V ý d a v k y :

1./	Budovy	1 370	Fl	-	grajciarov
2./	Záprahy	117	"	28	"
3./	Zber sena	367	"	13	"
4./	Reštaurovanie	48	"	12	"
5./	Daň z príjmov	42	"	-	"
6./	Úradnícke cestovné	240	"	-	"
7./	Záujmy pre pasívnu dlžobu	2 087	"	-	"
8./	Rôzne	400	"	-	"
9./	Žold, platy	1 985	"	-	"

10./ Daň za lesnú pôdu 1 176 " - 15

7 892 Fl. 41 grajciarov.

Docielil sa prebytok 136 Fl 30 gr.

Vondrišiel v roku 1858

Podrobný inventár o majetku obce Vondrišiel v okrese Gelnica, v Spišskej župe, Košického správneho územia z roku 1858.

I. N e m o v i t o s t i :

finančná hodnota :

1./Obecný dom	2 000 Fl
2./ Mlyn, vrátane mlecieho práva, dom č. 119 a pastiersky dom	10 000 "
3./ Hostinec, včítane stajne č. d. 145	2 000 "
4./ Hostinec, včítane stajne č. d. 165	1 800 "
5./ Pivovar č. d. 204	500 "
6./ Žandárska stanica	2 500 "
7./ Záhrada pre učiteľa	50 "
8./ Stajňa pre býkov	80 "
9./ Záhrada v predných pozemkoch	60 "
10./ Záhrada v stredných pozemkoch	10 "
11./ Záhrada v stredných pozemkoch	60 "
12./ Železný hámor č. 285	3 000 "
13./ Lúka pri zadnom hámri	10 "

14./ Lúka pri zadných pozemkoch	60 "
15./ Zadný mlyn, včítane mlecieho práva č. 299	3 500 "
	finančná hodnota :
16./ Oráčina, zadný pozemok	70 Fl
17./ Lúka tiež tam	8 "
18./ Lúka tak iste	10 "
19./ Lúka tak iste	50 "
20./ Lúka Buchwald	800 "
21./ Mlyn, včítane mlecieho práva, záhrada č. 322	2 000 "
22./ Lúka Wegwiesen	50 "
23./ Tehelňa	120 "
24./ Spodný hámor	3 000 "
25./ Lúka Steinkepperflecken	<u>60 "</u>
	Suma 31 768 Fl

II. P r i v i l é g i a :

1./ Propenál	10 000 Fl
2./ Bitúnok so zakáľacím právom	500 "
3./ Poľovníctvo a rybolov	200 "
4./ Pastviny	200 "
5./ Lesy, hory	10 000"

III. A k t í v n e z b y t k y :

1./ Pre trávu a otavu	1 000 "
---------------------------------	---------

IV. N á r a d i a : 200 "

V. H o t o v o s ť : 700 "

Suma stavu aktív: **61 118 Fl.**

Obr.18

Čriepky z obecných dejín III.

- **V roku 1855** prišla druhá cholera. Našťastie pre Vondrišiel prebehla priaznivo, obec bola uchránená, a nákaza nebola taká masová ako prvá.

- **V roku 1856**, 14. augusta obec znova horela. Požiar vypukol u Johanna Soósa pri evanjelickom kostole a popolom ľahlo 16 domov. Veža evanjelického kostola, ktorá bola mesiac predtým spolu s kostolom novo pokrytá a na červeno natretá olejom, zhorela tiež. Kovový zvon vo veži, ktorý bol zakúpený zo zbierky občanov za 2.000 Fl, sa celkom roztavil. */pozn. Evanjelický kostol dodnes nemá vežu, zvony postavili vedľa kostola./*
- V horúcom lete **1857** po sviatku Jána nepadla ani kvapka dažďa, dokonca ani v zime nenasnežilo a vyschla väčšina poľných studní.
- **V roku 1858** bol január bez snehu a zima taká krutá, že všetky mlyny sa zastavili. V hornom mlyne sa ani jeden kameň neotáčal, spodný zamestnal horko ťažko dve smeny. V tento rok z neba spadlo sotva pár kvapiek dažďa.

Weiserl o tom napísal vo svojej knihe:

"Sucho, ktoré nepamätajú ani najstarší, bieda o vodu v celom regióne bola taká strašná, že cudzí ľudia až z Medzeva a Cserhátu prichádzali mlieť múku do Vondrišľa! No čoskoro došla voda aj nám. Horný i dolný mlyn zastali celkom. To málo vody, ktorá pretiekla v potoku, odchyťovali pre dobytok. Zastavila sa aj vysoká pec. Občania zo Závadky vozili s vozmi vodu v sudoch."

- **V roku 1858** bola radnica nadstavená vežou a dostala dnešnú podobu. Miestni i návštevníci sa zhodli, že máme najkrajšiu radnicu v celej Gelnickej doline.
- **V roku 1863** prišlo opäť strašné sucho, zber sena bol taký skromný, aký nebol 50 rokov predtým. Metrák sena pre zvieratá dosiahol cenu 3 guldenov. Krmilo sa

napoly zhnitou slamou, ktorú zhadzovali zo striech budov. V celom Hornom i Dolnom Uhorsku nastal v dôsledku sucha hlad.

- **V roku 1863** nariadil mestský richtár Samuel Fleischer, aby sa v obci postavil bitúnok, ako dôsledok toho, že mäsiari dobytok porážali rovno pred predajňou a táto činnosť znečisťovala okolie a nakazila vzduch. */pozn. Kvôli nedostatku vody a potravy pre zvieratá, radšej ich hromadne porážali a spracovali, akoby mali skapat' od hladu a smädu/*
- **V roku 1863** bol jeden z najväčších podnikov v obci patriaci Weisserovcom rozšírený a prestavaný, no hneď na to, kvôli rodinnej hádke rozdelený.
- **V roku 1864** obec sama vlastnila sklad na tovar a obchod, ktorý bol prenajatý. Jeden zo Židov, ktorí žili v obci požiadal radnicu, aby si mohol zriadiť v obci druhý sklad a obchod. Prosba mu ale bola s rozhorčením odmietnutá.
- Až do roku 1861 musela vysoká pec obci ročne odvádzať ako daň 14 „q“ železa, od 1862 už bola táto daň zmenená na peniaze, ktorých hodnota bola stanovená na 132 Fl. a 30 grajciarov.
- **V roku 1864** obec prenajala poľovníctvo a rybolov. Hodnota poľovného revíru bola po dlhej licitácii stanovená 35 Fl a 55 grajciarov. Rybolovný revír dosiahol hodnotu 7 Fl a 50 grajciarov.
- **V roku 1865** obec odkúpila od farára Augusta Fogela zo Stillbachu Fogelovský buchar.
- Taxa za občana pri kúpe obecnej príslušnosti bola v roku 1865 stanovená:
 - 1./ za nádenníka a robotníka 100 guldenov
 - 2./ za podnikateľa 120
 - 3./ obchodníci, továrnici,
diplomovaní a hodnostári 150

- Vojna v roku 1866 medzi Rakúskom a Pruskom sa nás nijako zvlášť nedotkla, okrem toho, že bola hlásnikom prečítaná kráľovská správa, podľa ktorej sa druhý odvod chlapov na vojnu zrušil a namiesto neho bol prevedený nábor dobrovoľníkov. Obec sa zaviazala každému dobrovoľníkovi vyplatiť 15 fl. vreckového a v prípade, že bude veľa zranených sa obec ujme piatich bezplatne. Výdavky mal byť uhradené zo zbierky. Narukovali aj Vondrišielčania, lebo sa našla zmienka o tom, že v nasledujúcom roku boli traja domáci vojnoví veteráni menovite Fridrich Küffer, Melichor Müller a Michael Jesse ošetrovaní a liečení na náklady obce. Nenašla sa však nijaká zmienka o tom, či niekto z domácich padol.
- V roku 1866 prišla do obce opäť cholera, zomrelo 16 ľudí, prevažne z Hámrov, avšak Weiserl napísal, že postihla väčšinu obyvateľov a trápila obec takmer rok.
- Ku koncu toho istého roku /1866/ si obec od Košického poštového riaditeľstva vypýtala zriadenie poštového úradu. Žiadosť bola prijatá a v nasledujúcom roku ako prvým prednostom pošty bol poverený Andreas Soós. Pošta sídlila na radnici. Pred zavedením poštovného úradu sa listy nosili z Betliara, Gelnici a Spišskej Novej Vsi osobitným poslom.
- 18. februára 1867 bola obec kvôli vyrovnaniu medzi Rakúskom a Maďarskom slávnostne osvetlená.
- V obci sa zriadila hospodárska komisia, ktorá prijala

nasledovné závery, kvôli pastvinám a chovu zvierat, ako následok hádok medzi obyvateľmi kvôli pastvinám a chovu zvierat:

- 1./ Každá zmena držiteľa dobytky bude povolená.
- 2./ Na jeden hon / 24 árov /, ktorý neleží úhorom,

a neostane ležať, je navrhnuté chovať:

a./ jedného vola, alebo koňa,

b./ jednu kravu,

c./ tri ovce,

d./ a konečne môže obec od každého obyvateľa,

pokiaľ je mešťanom, aj keď nevlastní žiaden

pozemok, jednu " chudobnú kravu " / kozu /

vyhnať na pašu.

3./ Pri nezaplatení do mestskej pokladne nebude žiaden

dobytok, krava, alebo teľa na pašu vpustený.

4./ Celkové množstvo oviec nesmie presahovať číslo 1400.

- Podľa nového maďarského zákona bolo **5. júna 1867** zvolené nové obecné zastupiteľstvo. Richtárom sa stal Martin Zimmermann a mestským poručníkom Andreas Schomschag. Občania si volili: 1 richtára, 1 notára, 1 poručníka, 3 senátorov, 1 mestského kapitána, 1 pokladníka, 1 vyberača daní, sirotského kurátora a mestského lekára. Ďalej boli v zastupiteľstve zvolení a vzatí pod prísahu: horár, banský inšpektor, materiálny správca, hospodárska komisia, 30 zástupcov obce, lesník a roľník.

„Prísaha znela:

Ja N.N. prisahám pri Bohu všemohúcom / pri katolíkoch

aj pri Svätej Panne / že ja, ako reprezentant tohto mesta, vlasti,

konštitúcie a kráľovi stále verný budem, blaho svojej obce s celou silou požadovať budem,

ako reprezentant svoje povinnosti voči zákonom a mestským uzneseniam zákonitým zvykom

a úradným vyšším inštitúciám na rozkaz bez úmyselného otáľania a bez straníckosti, bez ohľadu na priateľov a príbuzných svedomite plniť budem.

Tak mi Pán Boh pomáhaj !"

- **V roku 1868** obec požiadala Štátnu lesnú správu o príspevok kvôli zabitiu 5 medved'ov na Švedlárskom území. Dostali 10 guldenov. Na poliach sa rozmnožilo toľko zajacov, že spôsobili obrovské škody, načo obec nariadila aby každý majiteľ pozemku musel odovzdať 3 zajacov.

- **V roku 1869** bolo postavené vrchné poschodie hotela staviteľom Johannom Lahmom v hodnote 3.800 Fl.

- *14. júla 1869 bol položený základný kameň k poschodovej stavbe Vyšného hostinca " a pri tej príležitosti do rohu základov, naproti Nikelskému, bola do fľaše uložená Pamätná listina, ktorá obsahovala menoslov vtedajších mestských zamestnancov, mestskej reprezentácie, duchovenstva a učiteľov vrátane spísaných najzaujímavejších udalostí. / pozn. pri búraní stavby sa nenašla/*

- **V roku 1870** v novozriadenom Hornom hostinci bola zariadená izba pre obecný čitateľský spolok a biliard, vo veľkej sále boli osadené 4 zrkadlá a dva 60 sviečkové lustre.

- **V roku 1870** sa obec pričlenila k novozriadenému Spišskému okresu a odtrhla sa od ostatných banských miest Gelnickej doliny. Toto pripojenie sa predbežne

stalo len v hospodárskej rovine, politicky patrila obec aj naďalej banskému okresu Gelnica.

- Pri sčítaní ľudu **v roku 1871** obec vykázala 3.218 obyvateľov.
- **V roku 1872** sa zaviedol nový obecný volebný poriadok. Obec mala mať 40 zástupcov, z ktorých polovica / 20 / mali byť virilisti / najbohatšie osoby spomedzi tých, ktorí platili najviac daní /, druhá polovica bola volená.

Virilisti sú:

1. Johann Oelschläger,	11. Karl Gura,
2. Michael Czölder,	12. Michael Major,
3. Michael Plander,	13. Stephan Roth,
4. Ludwig Soos,	14. Johann Küffer,
5. Andreas Ujak,	15. Dr. Andreas Kreichl,
6. Andreas Soos,	16. Caspar Weiserl,
7. Samuel Fleischer,	17. Samuel Hritz, jun,
8. Martin Zimmermann,	18. Martin Holmok,
9. Johann Küffer,	19. Rudolf Fox,
10. Wilhelm Lomnitzy,	20. Carl Roth sen.

Podľa toho nového volebného poriadku bol 26. októbra 1872 zvolený za richtára Daniel Fox.

- **V roku 1875 na tlak vtedajšej vlády nastala všeobecná maďarizácia názvov obcí v celej krajine. Na návrh jednotlivcov sa mal premenovať starý názov Wagendrüssel na Merény, Vaspaták, alebo Vastelek. Podľa hlasovania na**

uskutočnenom rokovaní dňa 8. VIII. 1875 novými zástupcami obce, dostal názov Merény 5, Vaspatak / Železný potok/ 25 a Vastelek / Železný pozemok/ 3 hlasy. Zo šesť storočí starého názvu obce Wagendrüssel sa stal Vaspatak. Tento názov mal však krátke trvanie, nikto ho nepoužíval, preto už 2. júla 1877 bolo uznesenie so zmenou názvu na Vaspatak jednohlasne anulované a názov Merény prijatý 19 hlasmi.

- **V roku 1876** na uskutočnenom rokovaní zástupcov obce bola predložená žiadosť gelnického lekárnik Jozefa Csatóa, v ktorej žiada o povolenie postaviť lekáreň. Jeho žiadosť bola odmietnutá s vysvetlením, že domáci lekár Dr. Kreichl má domácu lekáreň, ktorá tvorí značnú časť jeho príjmov a obci úplne postačuje. O rok neskôr v roku 1877 dostal akýsi Soma Honty / Žid / z vyšších miest lekárenské právo pre Vondrišiel a zriadil si pod názvom " Apotheke zur Krone " / Lekáreň u Koruny /, vo Fassingerovom dome lekáreň bez súhlasu obce.
- Po dvoch rokoch / **r. 1879** / lekáreň previedol na Samuela Fleischerom / rodáka zo Švedlára/ a tá zostala majetkom rodiny až do konca II.sv. vojny.
- **V roku 1876** bola obec osvetlená petrolejovými lampami, bol zriadený chodník pre občanov pozdĺž Letnej a Zimnej ulice, založený park a promenáda, vybudovaný priestor pre jarmoky.
- **V roku 1877** bol ako následok nekonečných sporov o financovanie a prevádzkovanie samostatných cirkevných škôl medzi katolíkmi a evanjelikmi

schválený návrh: Obidve konfesionalne cirkevné školy zrušiť a postaviť jednu spoločnú " interkonfesionalnu obecnú školu. Návrh popudil opozíciu. /Obidvaja duchovní, Caspar Weiserl a iní.../ ale väčšina bola za obecnú školu. Obidve školské budovy, ktoré bez vedomia obce vo vtedajšej založenej pozemkovej knihe boli uvedené ako cirkevný majetok, boli od obce požadované späť a aj odovzdané. Školský inšpektor Laurenz von Imre vypracoval nové stanovy a určil rovnaký plat učiteľom. Náboženské rozdiely však boli ešte veľké, podnecované duchovenstvom z obidvoch strán a tak nový školský systém trval len pol roka a všetko sa vrátilo naspäť. Vyučovanie pokračovalo v samostatných cirkevných školách a ostalo tak až do roku 1941

- **2. júla 1878** bol na žiadosť ochotníckej spoločnosti, ktorá sa zaviazala uskutočniť minimálne jedno divadelné predstavenie v roku, dodaný materiál k výstavbe javiska vo veľkej obecnej sále.

- **V roku 1879**, 1. januára zvolili za richtára obce Samuela Hritza.

- **V roku 1880** bolo nové sčítanie ľudu, v obci žilo 2890 obyvateľov, za desať rokov to predstavovalo úbytok o 386 ľudí. Štatistika:

evanjelici 1 741

rím kat. 995

greko kat. 95

Žid 1

Čítať a písať vie 1 901

len čítať	94
ani čítať ani písať	360
Podnikatelia	121
roľníci	142
nádenníci, baníci	249
Slepí	4
Hluchonemí	3
duševne chorí	4
hlúpi	3
Cigáni	48
Deti pod šesť rokov	477
Vdovci	30
Vdovy	136

- Prečo nastal taký úbytok obyvateľstva v priebehu desiatich rokov ozrejmil notár Samuel Bartsch v protokole z 13. apríla **1886**:

„Vo Vondrišli žilo 3.000 obyvateľov, z ktorých sa 1/6

vystáhovala do Ameriky a to z dôvodu, že hlavné odvetvie, ktoré stáročia živilo baníkov sa takmer zastavilo, a poľnohospodárstvo nestačilo produkovať toľko potraviny ani zárobkov. Na základe nariadení, ktoré obec vydala, týkajúce sa možného počtu zvierat, mnohí nevedeli užiť svoje rodiny. Lány polí a pastvín sa rokmi rozdrobili na takmer 7000 tisíc parciel.

Kým v 16. a 17. storočí, v dobe najväčšieho rozkvetu obce v baníckom a hutnom priemysle Vondrišiel živil 6 až 8 tisíc obyvateľov, čo malo za následok aj to, že poľnohospodárstvo zaberalo ohromné časti lesa a menilo ich na pastviny a oráčiny, postupný úpadok a odlev bol nezvratiteľný. K tomu prišli choroby, neúroda, opakujúce sa sucha, následne záplavy

a požiare, ktoré mnohých aj majetných ľudí dostali do dlžôb a na pokraj chudoby.“

- **Od roku 1876** používala obec nové pečatidlo: Na murovanom sokli stojí horiaca vysoká pec, nad ňou kladivo a želiezko. Vľavo kladivo a vpravo kováčske kliešte. Na pečatidle je vyrytý rok 1870. Nápis znie: "Merény Bányaváros tanácsa" / V slovenskom preklade/ : " Merény Rada baníckeho mesta "
- V roku 1881 bol na pošte zavedený telegraf / kvôli host'om zo Schwarzenbergských – Čiernohorských kúpeľ'ov./
- V roku 1882 sa stal novým richtárom Ludwig Soós.
- 24. apríla 1882 vypukol v obci znova požiar, našťastie nespôsobil veľké škody.

Rozpočet obce pre rok 1883.

I. p r í j m y .

1./ Od regálií	Fl 5 744,-
2./ Nájomné za mlyn	" 2 020,-
3./ Nájomné za hámre	" 1 200,-
4./ Nájomné za poľovačku a rybolov	" 71,-
5./ Nájomné za oráčiny a záhrady	Fl. 60,-
6./ Piváreň	" 220,-
7./ Pastviny a taxa za drevo	" 200,-

8./ Jarmok	"	59,-
9./ Drevo pre bane, šindle, stavebné drevo	"	1 300,-
10./ Za predané drevené uhlie	"	<u>5 518,-</u>

S p o l u

Fl 17 392,-

II. v ý d a v k y :

1./ Dane ekvivalentných poplatkov	Fl	4 300,-
2./ Mestskí zamestnanci	"	2 265,-
3./ 6 učiteľov a 345,67	"	2 075,-
4./ Príspevok k učiteľskému dôchodkovému fonde	"	72,-
5./ Školské byty a učiteľské byty	"	90,-
6./ Deputátny dovoz dreva	"	420,-
7./ Hajdúsi, 4 lesníci, 2 strážcovia polí	"	1 125,-
8./ Nočný strážca veže	"	576,-
9./ Kominári	"	35,-
10./ Kancelárske potreby	"	100,-
11./ Osvetlenie mesta	"	100,-
12./ Budovy	"	600,-
13./ Dane	"	330,-
14./ Ochrana ulíc	"	60,-
15./ Lesná škôlka	"	12,-
16./ Kosenie sena, senné relátum	"	450,-
17./ Školské knihy	"	15,-
18./ Kúpa býky a rôzne	"	827,-

19./ Poistenie	"	80,-
20./ Odvody vojakov	"	80,-
21./ Banské dary	"	30,-
22./ Plánovaná prevádzka lesov	"	3 000,-
23./ Vyvlastňovanie, skrášlenie	"	600,-
24./ Denný plat a príprah	"	<u>150,-</u>

S p o l u Fl 17 392,-

- **15. novembra 1884** zomrel Caspar Weiserl. Obecný protokol zo dňa 17.

novembra sa s ním rozlúčil nasledovne :

"S ohľadom na vzniknutú smutnú udalosť, keď pán Caspar Weiserl, jeden z najväčších dobrodincov tohto mesta, ktorý bol pred časom mestským richtárom a súčasne reprezentantom, zomrel. S ohľadom na veľké zásluhy, ktoré si získal a z pocty a piety voči nemu, chce reprezentácia obce vysloviť, že :

a./ jej sústrast' voči zomrelému pánovi Casparovi Weiserlovi v protokole bude zvečnená.

b./ ďalšia obecná porada bude zadržaná.

Života plná tvorba a práca sa skončila! Čestný, puritánsky / mravne / mysliaci v jadre nemecký richtár, ktorý mal pred očami len blaho svojej obce a spoluobčanov, bol so všetkou úctou odnesený k hrobu.

Deväť rokov pred svojou smrťou založil nadáciu " Caspar und Rosina Weisersche Hilfsanstalt "

*/ Caspar a Rosina Weiserlov charitný fond / a dal mu svoj celý svoj nadobudnutý majetok.
Caspar Weiserl získal si pre bytie a blaho svojej domovskej obce nezabudnuteľné zásluhy.*

- 28. apríla 1885 vypukol ďalší požiar. Na piatich miestach vyhorelo 18 rodín v drevených domoch bez murovaných komínov. Dobrovoľní požiarnici zlyhali, zbor sa rozpustil a odovzdal svoje veci obci. Zaviedla sa požiarnická povinnosť.

S ohľadom na toto nešťastie

bol zakúpený " Krompašský železiarsky hydrofór ", súčasne aj viaceré ručné striekačky.

- Roku 1887 - 1888 bol oplotený rímsko-katolícky cintorín.
- Roku 1888 sa stal richtárom Karl Gura.
- V roku 1889 zomrel dlhoročný obecný lekár Dr. Andreas Kreichl.
- Roku 1889 bol prvýkrát schválený prevádzkový plán lesov. Konečne nastal poriadok v lesnom hospodárstve obce. Drevárska spoločnosť predávala takmer výlučne drevo na kmeni vlastníkovi hámrov, vysokej pece s podkováčom k výrobe uhlia, ktorí zaň platili nízku cenu. Hoci sa ťažilo nesmierne množstvo kubíkov guľatiny, spoločnosť a obec z toho mala len veľmi skromný príjem. V Rudňanoch sa postavili moderné banské závody, ktoré spotrebovali banské drevo vo veľkých množstvách, štát začal s ohromnou výstavbou telefónnych a telegrafných liniek, ku ktorým bolo potrebné nespočetné množstvo stĺpov, vznikajú továrne na nábytok a drevo sa stáva vyhľadávaným materiálom. Stúpa zo dňa na deň na hodnotu i na cenu. Škodu, ktorú obec vo svojich hutách, hámroch a baniach z minulých storočí stratila, nahradilo drevo a les. Vytryskol nový príjmový prameň, ktorý dovtedy nikto nečakal, no stal sa zdrojom bohatstva obce a pomohol jej prekonať najťažšiu a najväčšiu hospodársku krízu.

- V roku 1891 bol notár Bartsch vyslaný do Budapešti kvôli žiadosti o zriadenie žandárskej stanice.

- 7. júna 1892 pri príležitosti 25. ročnej slávnosti korunovácie kráľa a cisára Franza Jozefa bola zvolaná slávnostná schôdza reprezentácie obce a prvý raz ich slávnostná návšteva v obidvoch kostoloch.

- Od roku 1870 až do roku 1893 patril Vondrišiel politicky ku Gelnickému bankskému okresu, hospodársky a právnický bol pričlenený ku Spišsko-Novoveskému okresu. 19. septembra 1893 bolo väčšinou odhlasovaná konečná príslušnosť k Spišskej Novej Vsi. Vondrišiel sa celkom odtrhol od zakladajúcich bankských miest Hnileckej doliny, s ktorými nás stáročia spájala spoločná história.

Obr.19

Maďarizácia

- Maďarizácia vrcholí. Stredné a vysoké školy sú výlučne len maďarské. Učitelia, farári, notári, vedúci pôšt, lekári i lekárnici, celá inteligencia obce hovorí po maďarsky. Materinský jazyk bol potlačený a potichu živoril iba v domácich príbytkoch. Priezviská boli maďarizované, staré biblické mená ako: Melchior, Caspar, Solomon, David, ktoré boli charakteristické pre našu obec, sa vytratili a ich miesto nahradili nové: Béla, Elemér, Arpád...

Spišskí štátni zamestnanci boli dobre platení a vyhľadávaní, lebo v priemere ovládali tri reči. Umiestňovali ich do úradov a vedúcich pozícií v celom Uhorsku.

Maďarská reč, zvyky a piesne sa stali obľúbenými a populárnymi až do takej miery, že sa na naše prapôvodné začalo zabúdať. V školách sa deťom vštepovala národnostná idea o veľkosti maďarskej koruny a jej nadradenosti, história samotná sa lámala cez koleno akoby nikdy nebolo nič iné len maďarské Uhorsko. Mnoho ľudí obrátilo kabát, doslova sa hanbilo za svoju národnú príslušnosť, zaprelo svoju rodnú reč i tradície. Možno od strachu, možno kvôli práci, možno len plávali s prúdom. Aj u nás v obci „Maďari“ s rýdzo nemeckým menom, ktorí nevedeli ani slovo po maďarsky vysloviť a rozumieť mu, sa odrazu hrdo hlásili k Maďarom, poddali sa, opustili, čo bolo pre ich predkov posvätné.

Nejeden sedliacky syn z dobrej nemeckej rodiny, ktorý vyštudoval meštiansku a strednú školu, sa stal úradníkom . . . odišiel zo svojej domoviny, predal za doláre rodičovský dom a pozemok bohatým Slovákom, ktorí sa vrátil z Ameriky.

Hostia Čiernohorských kúpeľov, ktorí sa prichádzali liečiť z Budapešti, Miškolca, Debrecína i Szegedína, k udomácneniu sa maďarčiny výdatne napomáhali tiež.

- V roku 1894 bol postavený v Čiernohorských kúpeľoch tamojšími kúpeľnými hosťami pomník Mihálymu Tompovi / jednému z najvýznamnejších maďarských básnikov/, ktorý kúpele navštevoval niekoľko rokov/.

Nemecké dediny upadali.

„Keby to trvalo 2-3 generácie, boli by sme Maďarmi všetci.“ napísal Frenzl

Obr.20

Druhý veľký požiar v roku 1895

A znova červený kohút plápolá nad strechami nešťastnej obce. Je 7. júna roku 1895, v Gurovom dome o 14.00 hodine vypukol požiar. Za necelé dve hodiny je už aj Schlackenhügeli so svojimi prehnívajúcimi drevenými domcami. Vietor dul z každej strany, požiarnici nasadili všetko čo mali, aby požiar dostali pod kontrolu. Márne! Silný vietor, ba až víchrica prenášala horiace brvná i žeravé uhlie na nové strechy domov, do dvorov i stajní. Každý, kto mal zdravé ruky zachraňoval, čo sa zachrániť dalo. Dobytok sa vyháňal na polia, ratovali sa ľudia i zvieratá, i majetok. Učiteľka z detskej škôlky stratila hlavu a nechala deti samotné, zachránili ich kúpeľní hostia z Čiernej Hory, vypustili a skryli do dolného mlyna. Posteľné prádlo, šatstvo a nábytok sa hádzal do potoka, alebo do pivníc. Žiadna požiarna ulička, žiadna požiarna striekačka už nepomohla, všetko ľahlo popolom!

Cibuľovitá veža katolíckeho kostola horela ako fakľa, radnica bola v plameňoch, z hotelových okien šľahali plamene, sklá prašľali, drevené trámy s hukotom padali do ohromnej pahreby, drevená veža evanjelického kostola zhorela po tretí raz. Zvony sa roztavili.

Ľudia zúfalo nariekali a nové nárazy vetra rozdúchavali žiaru a pohlcovali ďalšie a ďalšie domy. Obeťou bola staršia žena, ktorú oheň dostihol na otvorenej ulici, a mnoho domácich zvierat, vrátane dobytka i koní. Obyvateľom zostalo len to, čo mali na sebe.

Na pomoc nám prišli hasiči zo Spišskej Novej Vsi, Švedlára i Závadky, no nakoniec z Vondrišľa zostalo len pár domov na dolnom konci.

- 324 obydľí, k tomu prislúchajúce sýpky a stodoly vyhoreli.

Celková škoda bola spočítaná na 567.752 Fl.

Mestský dom, ktorý bol v posledných mesiacoch miestom sporov a škriepok dvoch politických strán / Gura a farár Ujagh/, ktorí medzi sebou bojovali až na ostrie noža, sledujúc vlastné mocenské ciele, ktoré sa prenášali aj do verejnej tlače, boli za jednu noc ukončené. Popri tej hrôze sa ich spory stali nepodstatnými. Spolu sa postavili pred ľudí a snažili sa zmierniť dôsledky katastrofického požiaru, o ktorom sa prostredníctvom novín dozvedeli v celej krajine. Organizovali sa zbierky na pomoc zničeného mestečka.

Jeho kráľovská výsosť osobne poslala 500 guldenov, arciknieža rovnako 500 guldenov, jej excelencia pani grófka Tisza v svojej funkcii ako predstaviteľka "Joszif spolku" poslala 1.000 Fl. Obec dostala 200.000 guldenov bezúročnú štátnu podporu, ktorú mala splatiť do 12 rokov. Vojsko donieslo stany, aby bezdomovcom mohli poskytnúť aspoň nejakú strechu nad hlavou.

Húževnatá nemecká vôľa obyvateľov Vondrišla postavila obec od základov po štvrtýkrát. Ulice boli opäť rozšírené i nanovo založené tak, aby prípadný požiar nemohol zničiť celú obec. Strechy už smeli byť pokryté len ohňovzdorným materiálom /plechom, alebo škridlou/.

Stav dobytky sa znížil takmer na tretinu, ľudia predávali všetko, čo im zostalo, aby získali peniaze na výstavbu domov či splateniu pôžičiek.

Ďalších sto rodín sa vystaňovalo do Ameriky, lebo už v svojej otčine nič nedržalo. Zostal im len popol.

Čriepky z obecných dejín IV.

- **V roku 1895** bol zavedený civilný sobáš.
- V tom istom roku dostal Samuel Bartsch ako 48. honvédskeho kapitána a cirkevný inšpektor evanjelickej cirkvi, ktorý 34 rokov zastával aj úrad notára vo Vondrišli zlatú štátnu medailu za zásluhy, ktorú mu slávnostne odovzdal stoličný richtár Viktor Slavacs.
- **V roku 1896** bol za nového richtára zvolený Rudolf Schneider.
- Slávnostné rokovanie obecného zastupiteľstva vzťahujúce sa na tisícročné jubileum Veľkého Uhorska bolo 10. mája 1896. Na radnici sa vztýčili Maďarské zástavy, celá obec bola slávnostne osvetlená, slávnosti sa konali v školách a kostoloch.

Na Buchwalde, Rittenbergu, Hüttersteine, Scheibe a Friedwalde

boli založené vaty. K pamiatke tohoto dňa boli na obidvoch stranách obce pozdĺž potoka vysadené pamätne stromy a spoločne so všetkými obyvateľmi bolo v lese vysadených cca 100.000 jedličiek.

- Kvôli zmenšeniu výdavkov sa mali školy a materské škôlky zoštátniť. Štát však do svojej správy prevzal iba škôlku. Školy ostali aj naďalej konfesijné / cirkevné / ako doposiaľ. Štátne detské škôlky vtedajšieho Maďarska slúžili

hlavne len maďarizácií, ktorej hlavným cieľom bola príprava inojazyčných detí pre maďarské školy.

- Dolný hámor bol zrušený a na jeho mieste zriadená pila s drevoimpregnáciou pre telegrafné stĺpy.
- Od polovice roku 1899 boli aj obecné protokoly písané výlučne v maďarskom jazyku.
- **V roku 1895** bola zriadená nová žandárska stanica.
- V roku 1899 bol Dr. Johann Bröstel zvolený za obecného lekára.
- 15.marca 1899 zomrel mestský notár Samuel Bartsch.

V obecnom protokole zo 16.3 1899 sa dozvedáme:

" V stredu 15.marca toho roku o 9.hodine večer Boh všemohúci povolal k sebe nášho mestského notára po požehnanej úradnej činnosti. Verný, neúnavný zamestnanec tejto mestskej obce, v ktorej čoskoro 50 rokov pôsobil, vo svojom 80. roku života, bez trpenia, bez boja, ticho a jemne zaspal v Pánu.

Z podnetu tohto úmrtia poveruje obecný richtár:

a./ aby obec vysoké zásluhy zomrelého protokolárne

zvečnila,

b./ veniec na jeho rakvu položila,

c./ všetky pohrebné výdavky uhradila z mestskej po-

kladne.“

- Na miesto zomrelého notára Samuela Bartscha nastupuje jeho syn Alexius Bartsch.
- Prvé rokovanie o plánovanej železnici: Vondrišiel - Betliar.
- **V roku 1899** obec zakúpila mostnú váhu.

- Obec sa zotavila po požiari ďaleko rýchlejšie ako sa očakávalo.

Tým, že drevo dosahovalo stále väčšiu cenu, aj obecné financie to čoskoro pocítili, straty sa vyrovnali. Spory medzi politickými stranami sa urovnali a radnica viedla vzorné obecné hospodárstvo tak, že v roku 1904 už sa uvádzal prebytok 22.239 korún. Hodnota už nebola účtovaná v guldenoch, ale s novými zákonitými Rakúsko - uhorskými zlatými korunami /2 koruny za 1 gulden /.

- ***V roku 1903 sa dostal do čela obce richtár Koloman Soós. Bol to človek, ktorý mal veľký rozhl'ad a súcitol so svojimi spoluobčanmi, vidiac ich biedu i to, ako nešť'astní ľudia hromadne predávajú svoje pozemky i majetky, aby mohli odísť do Ameriky. Mestečko sa vyľudňovalo, pôda a domy sa dostali do cudzích rúk. Richtár si dal za cieľ zabrániť tomu katastrofálnemu exodu a s nasporených obecných peňazí kupuje jednu lúku po druhej. Za 9 rokov pôsobenia na radnici zariadil namiesto úhorového hospodárstva nové obecné pastviny a pozemky v majetku obce.***

Bola to opäť významná a nezabudnuteľná zásluha! Tým, že Koloman Soós skúpil pozemky od vyst'ahovalcov, zachránil pred živorením tých, ktorí zostali. Využívať obecné pozemky mohli všetci.

Obr.21

LESY

Vondrišelský les, najdôležitejší životný prameň tejto obce. On udržiaval obyvateľov stovky rokov, jemu mohli za svoje bohatstvo ďakovať. Dával rudu, dával uhlie, dával drevo pre prevádzky a domy. Zriekol sa svojich stromov a dal tejto obci polia a lúky, ktoré naši

otcovia mozol'natými a krčovitými rukami deň čo deň, rok čo rok nanovo zorali a skosili. On pil pot a často aj krv našich predkov.

Z nich a v nich žijeme!

Táto od lesa vzatá rodná hruda prijala do seba telá našich otcov a do tejto sa aj my raz dostaneme . . .

Nikdy ju nesmieš predať, alebo zameniť, lebo nepatrí len tebe, je našim spoločným dedičstvom!

My sme len hospodárom prítomnosti!

Keď zasejeme ušľachtilé a čisté semeno, keď zasejeme ochotu, usilovnosť, vieru a vôľu, naši potomkovia zožnú dobrú úrodu.

Ak ale zasejeme plevy, ľahostajnosť, škriepku a zvađu, zisťnosť a sebeckosť, naše deti sa budú dívať do prázdnych dlaní...

Z darov lesa postavili naši predkovia po prvýkrát svoju obec. Tento les dal drevo k druhej výstavbe mesta, keď bolo v dobách Rákócziho a Tökölyho divými vojenskými hordami vylúpené a do tla vypálené . . . Z toho lesa sa postavila v roku 1834 po veľkom požiari po tretíkrát . . . Les nám dal drevo na uhlie, tovar na predaj, aby sme sa mohli vykúpiť a získať slobodu od Máriássyovcov, opäť vzkriesiť obec po požiari v r. 1895 a znova dostať na výšinu.

Keď sa oňho s láskou a rozumom budeme starať a pestovať ho, nerabovať a nanovo zalesňovať, bude nám pomáhať aj v tých najhorších časoch. Je naším pokladom, studňou, v ktorej nikdy nevyschne prameň. Uhasí každý smäd, nasýti, zahreje i ochladí, poteší oči i dušu.

Čriepky z minulosti V.

- V roku 1905 bol založený spevácky spolok.
- Rybolov Dolnej Gelnice ostal v domácej správe. Jedno rybárčenie stojí za deň a rybára 1 korunu pre domácich a cudzí platili 2 koruny.
- **V roku 1906 dostala pošta telefónne spojenie so Spišskou Novou Vsou.**
- V tomto istom roku bola prijatý návrh na výstavbu železnice z Mníška. /Mníšek už mal úzko koľajovú železnicu Margecany - Smolnícka Huta./
- V roku 1906 sa odovzdalo katolíckej cirkevnej obci na prestavbu ich nevyhovujúcej školy 14. 000 korún. Ale aby evanjelici neprišli skrátka, dostali aj oni podľa starého kľúča a zvyku 2/3 ku 1/3 z dôvodu výstavby 20. 000 korún.

- Katolícka škola bola skutočne v roku 1907 prestavaná, a doplnená jedným učiteľským bytom. Evanjelici založili svojich 20. 000 korún na neskôr na vojnovú pôžičku a stratili ich.

- Roku 1908 dostala výstavba železnice už konkrétne rysy.

Novoveský starosta Dr. Cornel Folgens predložil svoj návrh, podľa ktorého mal byť spojený Betliar cez Vondrišiel so Sp. Novou Vsou. Stavba mala byť zrealizovaná do roku 1912, do ktorej malo byť vložených zo strany obce pol milióna korún.

- V roku 1908 navštívil obec rožňavský biskup Sipeky Balázs Lajos.
- V roku 1908 dosiahla obec príjmový prebytok 47. 000 korún.

Peniaze boli odložené na nákup a zväčšenie pasienkov a zbytok ako rezerva.

- **V roku 1909 sa prvýkrát začala riešiť otázka kanalizácie. Vyhотовili sa plány a rozpočty a uložili v archíve radnice.**

- Vysokú pec od rodiny Scholtz prevzali " Hornosliezke železiarne A.S. pre banský a hutný priemysel Glewitz " / Poľsko/

- V roku 1910 riaditeľ Mauritz Klein - Žid - navrhol radnici elektrifikovať celú obec, keď sa ona zaviazala odoberať z podniku elektrinu za 6000 korún ročne. Obchod nebol uzavretý.

- V roku 1910 obec požiadala Ministerstvo pôšt pravidelnú autobusovú linku so Sp. Novou Vsou. Tento plán podporili hlavne Čiernohorské kúpele, ktoré týmto

- V roku 1912 sa stal richtárom Michael Jemniker.

- Obec opäť začala uvažovať o elektrifikácii a plánovala postaviť vlastnú elektrárňu. Pripravili sa plány i rozpočet, ktoré schválila župa, stavba sa mala začať do roka. Potom ale v Sarajeve padol jeden výstrel, ktorý vtiahol celý svet do krvavej vojny. Aj Vondrišiel.

Svetová vojna 1914 –1918

Veľký zápas národov stál veľa krvi a ľudských životov, žiaľ a biedu, nekonečné strádanie a hlad.

Nemecko sa postavilo na stranu Monarchie, cisár Wilhelm vyhlásil bojovú pohotovosť. Taliansko, ako tretie v trojdohode ostalo predbežne neutrálne. Mobilizácia proti Srbsku začala až 26. júna v južných častiach.

Vo Vondrišli sme začiatok vojny ešte necítili a zdalo sa, že všetko prehrmí a nás sa to nijako nedotkne. Vojna, o ktorej sa hovorilo v predošliých rokoch, a ktorú vlastne každý očakával, nás prekvapila nepripravených.

Ľudia netušili, čo ich čaká, oslavovali a mládež kričala z plného hrdla " Éljen a háború ! " / nech žije vojna / S kvetmi a spevom vypevádzali našich regrútov a vyslúžilých vojakov do kasární k všeobecnej mobilizácii.

Ženy a deti plakali. Chlapom nebolo do spevu, pri pohľade na všeobecný jasot sa ale každý hanbil byť mäkkým. Vztýčili hlavy a volali: „Pre kráľa a za vlast!“

Dievčatá ozdobili svojich mládencov, manželky dali posledný bozk svojim manželom a vtláčili im kvety do rúk, matky žehnali svojich synov s trasúcimi sa prstami. Regrúti išli spievajúc si dávno zabudnuté vojenské piesne s okvietkovanými čiapkami a delami do vojny . . .

Aj Vondrišiel zriadil vo veľkej obecnej sále vojnový lazaret, ktorý bol viac len ako zotavovací domov. Rekonvalescenti boli ošetrovaní našimi ženami.

Nemecko sa obrátilo s celou silou proti Francúzsku a obrana východu prenechali nám. A my príliš slabí, neskúsení . . . a nejednotní. Koncom roka boli Rusi už v Karpatoch.

Situácia bola neobyčajne nebezpečná.

Rusi obsadili Bukovinu, Zborov - Bardejov, na hraniciach Maďarska Máramaroš.

Ľudia utekali z vojnových oblastí.

Nasledujúci rok 2. mája bol prielom pri Gorlici. Ruská fronta bola prelomená - Varšava, Rovno, Přemysl dobyté späť.

Najvypuklejším problémom pre civilné obyvateľstvo vo vojne bol nedostatok potravín, musel sa zriadiť lístkový systém na prídely. Múka bola miešaná s jačmeňom, neskôr s kukuricou. Nechýbala len múka, ale aj cukor, masť a mastné produkty, mäso, káva, ryža, koža, tabak i textil.

Zbytočne boli ceny stanovené vládou, keď nič nebolo dostať. Za 1 kg múky sa platilo 20 - 25 korún, za 1 kg slaniny 60 - 70 korún. Jediné, čo počas vojny prekvitalo, bol čierny obchod.

Objavili sa špekulanti a s nimi nárast vojnových zbohatlíkov. Ceny potravín vystúpili do astronomických výšok. Maďarsko ako agrárny štát, muselo s potravinami zabezpečovať aj Nemecko a armádu, na obyčajných ľuďoch zostali len odrobiny.

Štát požadoval od všetkých miest a obcí vojnové pôžičky.

Vondrišiel poskytol na vojnu 220 000 korún v piatich úpisoch.

Počas tých štyroch vojnových rokov štát vybral od bánk, peňažných inštitúcií, poisťovní, sirotských a nemocenských fondov i od súkromníkov miliardy korún, ale nakoniec všetky peňažné vojnové pôžičky prepadli.

S každým ďalším vojnovým rokom prichádzali nové odvody brancov, no keď rukovali, nikto už nekričal "Nech žije vojna!"

Vondrišiel rátal mŕtvych, ranených, aj zajatých.

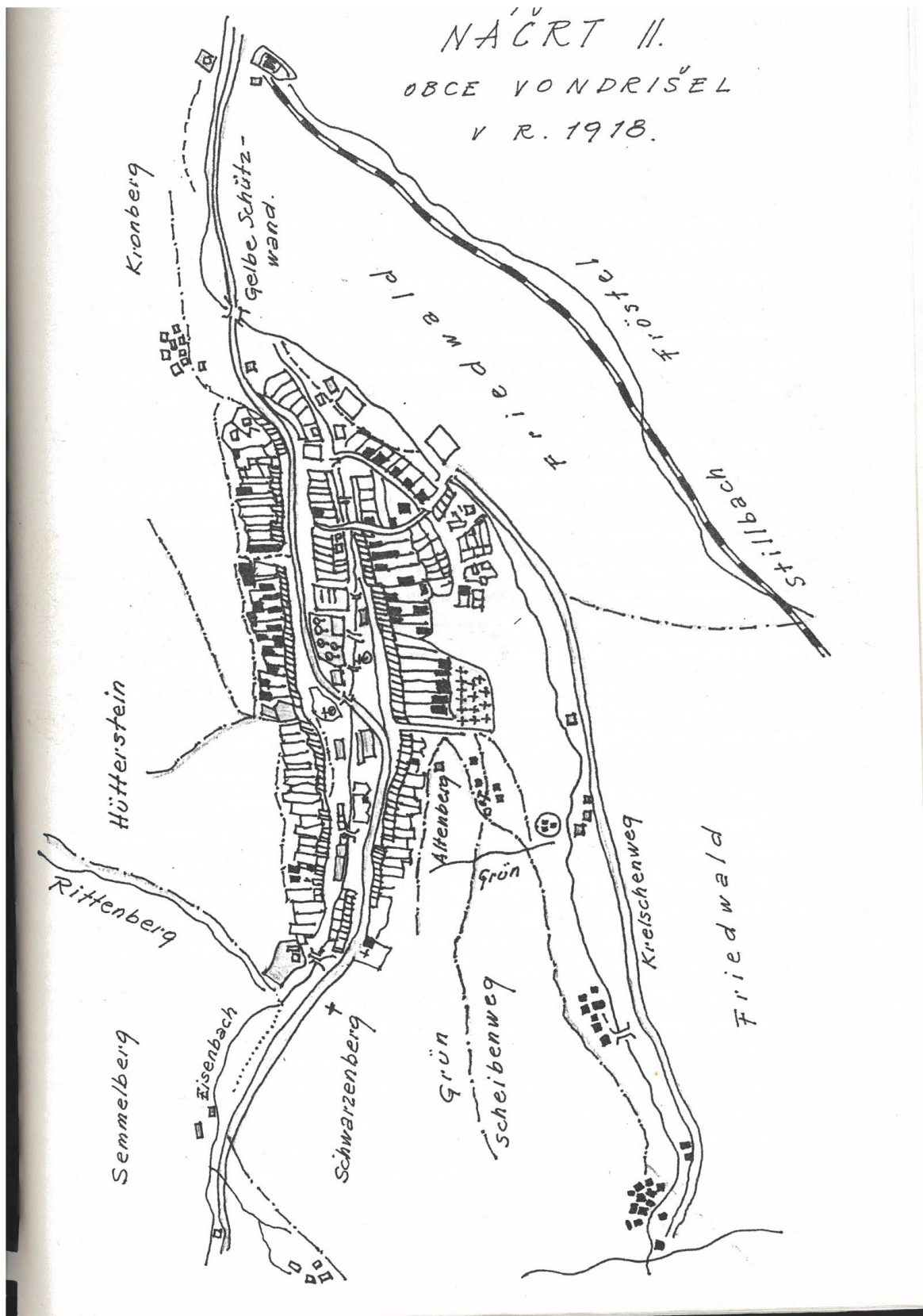
Aj počas tohto desivého obdobia musela obec fungovať, hoci v najväčšej miere sa venovalo potrebám vojny - či už to boli financie, potraviny, lazaret. O plánovanej výstavbe z projektov predvojnovéj doby sa ani neuvažovalo. Obec prišla o väčšinu zdrojov, chlapi bojovali na frontoch, ženy s deťmi obhospodarovali polia a dobytok, aby svojim rodinám zabezpečili potravu. Mohli síce požiadať o ruských zajatcov, ale tých bolo treba kŕmiť a jedla nebolo nazvyš, ani keby si ho odrobili.

S vojnovým rokom 1917 zásobovanie úplne zlyhalo. Kvôli suchu bola žatva podpriemerná.

- V Rusku, Taliansku a Francúzku sa zo zajatcov a prebehlikov vytvorili České légie. Ich vodcovia Masaryk a Beneš ušli do zahraničia a hľadali spojencov a odtiaľ organizovali odboj proti Nemecku.
 - Z Galície, Poľska a Ruska prúdia k nám rady Kaftažidov a za rok sa z nich stávajú výhradní vojenský dodávatelia, potraviny stúpajú do astronomických výšok.
 - V marci 1917 vypukla v Rusku revolúcia. Cár bol odstránený a s celou rodinou zavraždený Bolševikmi.
 - Naši vojnoví zajatci sa domov vracajú napáchnutí s bolševickými názormi a infikujú domácich, ktorí sú unavení vojnou a vyhladovaní.
 - Len Židia žijú v hojnosti . . . majú všetko: peniaze, šatstvo, potraviny aj ženy, koľko si len zažiadajú. Za kúsok chleba je k dostaniu všetko. Morálka padla do bahna.
 - Anglická blokáda dokončila dielo, do vojny vstúpilo dobre živené americké vojsko. V roku 1918 nemecké velenie prvý raz uznáva, že musí byť uzatvorený mier.
 - Udalosti začali v rýchлом slede nasledovať: Maďarsko sa odtrhlo od Habsburgovcov, vláda podala demisiu. Gróf Károly, nový premiér, uzavrel v Belehrade mier, Gróf Tisza, predošlý ministerský predseda, bol zavraždený.
28. X. 1918 vznikol nový Československý štát a monarchia sa rozpadla.

A u nás? utrpenie a bieda... strašná bieda... a hlad... hlad...

Obrázok náčrtku II.

VYSVETLIVKY K NÁČRTKU II.

Myslím, že táto kronika by nebola úplná, keby som nenakreslil náčrtok o situácii a priestorovom vývoji obce na konci svetovej vojny v roku 1918 po zániku Rakúsko - Uhorska.

Ako je na priloženom náčrtku vidieť, je obec po dvoch veľkých požiaroch vzdušnejšia, širšia, priestornejšia a dlhšia.

Náčrt:

1./ Bad Schwarzenberg / Čiernohorské kúpele /.

Boli postavené koncom roka 1840 / 1847, alebo 1848 / tým istým Zelderom, ktorý postavil aj Mašu / vysokú pec /, len sa pri tomto podnikaní spojil s Cornidesom z Kežmarku. Cornidesov dom stál na mieste dnešného dvojposchodového liečebného domu a bol nízky, tmavý, dlhý drevený dom, s prechádzkovým chodníkom pred oknami.

Potom boli kúpele odkúpené akciovou spoločnosťou, od ktorej ich neskôr získal Wilhelm Lumnitzer / pomadžarčený Lomniczi /. Po jeho smrti zdedili kúpele jeho dcéry. Jedna bola vydatá za Dr. Bartscha, druhá za jedného dôstojníka. Dcéry postavili na mieste Cornidesovho domu dnešný jestvujúci dvojposchodový liečebný dom, na ktorý si museli vypožičať 60.000 guldenov. Skrachovali.

Kúpele potom prevzala maďarská " Ingatlan bank " / Nehnutelná banka / a založila akciovú spoločnosť: Feketehegyfürdő részvénytársaság " / Čiernohorská kúpeľná akciová spoločnosť /a od nich odkúpil kúpele po prevrate v roku 1920 Čech menom Fargaš Čeněk, ktorého rodina ich má v držbe dodnes.

Hostia boli do prevratu väčšinou maďarskí úradníci, richtári, gymnaziálni profesori a podobní. Počas svojho pobytu šíрили silnú maďarizačnú propagandu. Po prevrate sa na niekoľko rokov kúpele odmlčali, kým nedostali nového majiteľa. Od roku 1941 až do roku 1944 domovom pre deti z Nemecka.

/pozn. po II. sv. vojne boli znárodnené a slúžili ako škola a liečebňa pre deti, kým ich po prevrate štát nevrátil Fargašovým dedičom/

2./ Samostatné byty ako pozostatky bývalých banských domov niekdajších baní na Semmelsbergu.

3./ Horný mlyn. Dejiny pozri pri náčrtku č. 1.

4./ Miesto bývalej vysokej pece - nazývaná ako " Mast " - Maša. V roku 1918 však zostali už len samotné základy separátora a kancelárie bane " Hohen Rain ".

5./ Stále spomínaný dom Pales - Gura.

6./ Katolícka škola. Tá je teraz dvojtriedna. Ďalšie pozri v predchádzajúcich článkoch.

7./ Niekdajší Máriássyho pivovar. Po výkupe spod poddanstva sa stal majetkom obce. Budova bola využívaná ako tretia trieda evanjelickej školy a byt pre učiteľa, vlastnícke právo si ale ponechala obec.

8./ Horný hostinec - pomenovaný ako "Hotel zum Hirsch"

/ Hotel u jeleňa /. Poschodie nad ním bolo dostavané až v roku 1869. Medzi školou a hotelom bola malá úzka, tmavá ulička. Obec k nej v 30. rokoch pristavila z jednej strany nútený výsek a z druhej strany hasičskú stanicu s vybavením pre požiarnikov.

9./ Katolícky kostol. Okolo cintorínskeho múra stáli až do roku 1930 pekné, veľké javory, ktoré ale museli byť vyrúbané, lebo ich korene siahali pod kostolné základy a poškodzovali ich.

10./ Katolícka fara.

11./ Radnica bola predtým prízemným dvojdomom s prechodom na cestu. Do jedného domu bol v roku 1834 preložený vyhorelý obchod. Po uvoľnení obchodu v ňom bola v roku 1866 zriadená pošta. Poschodie bolo dostavané v roku 1858. Novostavba, ktorú naprojektoval jeden z najvýznamnejších architektov a zároveň rodák, bola najkrajším obecným domom v Gelnickej doline. Dnešné vežové hodiny boli nainštalované gelnickým hodinárom Emericzom koncu roka 1890.

12./ Park bol založený v roku 1876.

13./ Evanjelická meštianska škola. História pri náčrtku č. I.

14./ Evanjelický kostol.

15./ Evanjelická zvonová konštrukcia. Bola postavená po veľkom požari v roku 1895 namiesto drevenej veže evanjelického kostola, ktorý trikrát vyhorel. Medzi hotelom a evanjelickým kostolom z jednej strany a Zimnou ulicou z druhej strany je miesto, na ktorom sa konali jarmoky. Predtým jestvujúci oblúk potoka /viď náčrt č. I/, bol po veľkej povodni v roku 1845 vyrovnaný, námestie zrevitalizované, malá vodná hrádza pri katolíckej škole zrušená a piliarsky jarok zasypaný.

16./ Detská škôlka. V minulosti slúžil ako Máriássyho prechodný príbytok. Pri výkupe spod poddanstva sa tiež stala majetkom obce, potom hostincom a v roku 1894 sa tam zriadila detská škôlka.

17./ Pošta. Na začiatku sa nachádzala na radnici, potom u " Fiškálov ", odtiaľ prešla do " Starej pošty " - dnešný byt lekára. Od roku 1911 v strednej časti.

18./ Dolný hostinec.

19./ Dolný mlyn. Eisenbach, ktorý v 18. storočí mal svoje materské koryto a priečne sa vlieval cez dnešné miesto pre dobytok do rieky Hnilec, sa zrušil. Nachádza sa tam malá vodná hrádza, ktorá prelieva vodu do mlynského náhonu. / v náčrtku čierne čiarkované/ . Predošlý mlynský náhon Eisenbachu sa stal materským korytom. Mlyn už nebol poháňaný vodou malého mlynského potoka, ale z regulovanej rieky Hnilec, tesne pod Hritzovou záhradou s vyvedenou priekopou, ktorá je čierne nakreslená.

38./ Dobytčie trhovisko.

19./ Maštal' pre býky, ktorá údajne stála predtým
na mieste dolného hostinca.

20./ Tehelňa, ktorá bola postavená po požari v roku 1895.

21./ Cigánska kolónia. " Ziegelscheuer " / Tehľová
stodola. Po požari v roku 1895 boli k páleniu tehál z kolónie „Schlackenhügel“ privezené
dve rodiny, ktoré si svoje dve koliby postavili, ale po 25. rokoch už vytvorili celú kolóniu.

22./ Drevený prekrytý most, ktorý viedol cez rieku Hnilec / postavený ako
most na Schlackenbügel /, bol v roku 1926 strhnutý a postavený nový z betónu.

23./ Mestská píla. / dejiny vid' pri náčrtku č. I./

24./ Štátna píla. / dejiny vid' na náčrtku č. I./

25./ Planderská kovárňa na gracky. / dejiny vid' na
náčrtku č. I./

26. / Takzvaný Ueberberg. Pozostatky obytných domov niekdajšej kovárne
na panvice, ktoré neskôr odkúpil katolícky farár Fogel. Od neho ho potom prevzala obec. Po
čase však zanikol.

27./ Cigánska kolónia na Schlackenhügeli. Kedy sa

U nás prví Cigáni usadili, sa nedá presne určiť. Prvé cigánske mená sa objavili v katolíckej cirkevnej matrike už na konci 18. storočia. Ich počet bol v roku 1880 - 48.

28./ Cintorín.

29./ Malá kovárňa, závod na výrobu panvíc Michala Oelschlägera postavená okolo roku 1840. V roku 1905, alebo 1906 vyhorel, ale opravili ju a pristavili stroj na šindle.

30./ Na pravom brehu rieky Hnilec, nad Oelschlägerskou kováčňou bol Planderský hámor, ktorý pozostával z dvoch hámrov. Dolný je z roku 1892 - 3 postavený grackový hámor, ktorý v 18. roku bol ešte funkčný, cca o sto krokov vyššie ležala kovárňa na panvice V roku 1918 bol aj ten hámor zrušený.

31./ Skupina domov na ľavej strane Hnilca, ktoré dnes poznáme pod názvom I. Hámor, sú pozostatkom niekdajších robotníckych domov bývalej medenej huty.

32./ Skupina domov II. Háma. Z bývalých železných hút, kováční a píl už nič neexistuje, len suchá priekopa z píly a truska. / viď náčrt č. I. /

33./ Tretí hámor bol nazývaný krúповým mlynom. Z niekdajších Sylvestrovských kováční a krúповého mlyna v roku 1918 už nič nezostalo. Bol najväčším z troch hámorských kolónii. Nakoľko cesta odtiaľ do obecnej školy v zime bola veľmi ťažká, držali si tamjší ľudia súkromného učiteľa

/ bývalého baníka /, ktorý učil deti čítať a písať / v 60. - 70. rokoch / a za to od obce dostal v zimných mesiacoch 3 - 4 guldeny. Povyše III. hámra za Sauerwetzom bol zasa hámor, ktorý patril Planderovcom a ešte v roku 1918 plnej prevádzke. Z bývalej Zelder - Urbanovej pily už nevidno ani stopu.

Čo znamenali v 17. a 18. storočí Sylvesterovci, Palcmannovci, Kramerovci a nakoniec Hornouhorské ťažiarstvo pre Vondrišiel, to prevzali v 19. storočí rodiny Oelschläger, Czölder, Major a nakoniec Planderovci, / ktorí na začiatku 19. storočia prišli zo Švedlára/.

Oelschlegerské a Majorské hámre kovali obruče, pluhy, napínacie prstence, panvice, krompáče a lopaty. Starú kováreň prestavali a zmenili výrobu na koľajnicové klince. Z bývalého Maďarska získali štátnu zákazku a hotové výrobky odosielali do Maďarska a po svetovej vojne i do Rumunska.

Rodine Plander patrila aj stará medená huta v Starej Vode, ktorá predtým patrila Komorskému panstvu, posledným majiteľom bol Mattheas Payer, a po ňom "Union banka".

Všeobecná hospodárska kríza rokov 1930 doviedla niekdajšie kvitnúce podnikanie k úplnému zastaveniu. Jeho posledný šéf Július Plander, sa odsťahoval do Bratislavy. Poschodový dom bol predaný a akciová spoločnosť zanikla.

34./ Plandersky hámor.

35./ Zvonica evanjelického kostola. Počas svetovej vojny boli tri zo štyroch zvonov štátom rekvirované pre materiál na delá. To isté sa stalo aj s katolíckymi zvonmi, z ktorých tiež zostal len jeden. Dokonca boli kvôli cínu odobraté aj najväčšie kovové orgánové píšťaly.

36./ Dom " Di Krone " / Koruna / v ktorom sa nachádzala prvá obecná lekáreň.

37./ Stará pošta, neskôr byt obecného lekára.

38./ " Halma "

Bol to pôvodne kameňolom rodiny Saltzer zu Pechen. / táto vetva Saltzerovcov sa nechala sa pomadžarčiť na Sóhalmy a presťahovala sa do Talye / kameňolom v roku 1844 nechali vyrovať.

V 50. rokoch 19. storočia rodák z Vondrišla, levočský nadstoličný richtár Károly / maďarizovaný Carl z domu Juppen / si postavil na tom mieste letné sídlo. Zomrel v 77 - 78 rokoch. Dediči túto usadlosť predali Maximiliánovi Perhácsovi, ktorý bol zosobášený s Liesl Gura / zu Palen /. /Ich syn sa stal stoličným sudcom v Zalaegerszeg /

Od neho odkúpila " Halmu " rodina Lohse, potom prešla ďalším predajom okolo roku 1935 na penzionovaného učiteľa Eugena Fassingera, ktorý tiež bol Vondrišelčanom a následne na jeho dedičov.

39./ Novovybudovaný banský podnik " Hohe Rain " spomínaný ako " Hohe Reen ".

40./ Nová lekáreň.

41./ Delená Weissova kovárňa.

Tu kronika Jozefa Frenzla končí. II. svetová vojna je v plnom prúde. /1942/. Ďalšie udalosti z dejín obce sú spísané a uložené v archívoch, čiastkovo v obecnej kronike a v pamätných knihách.

V 90. rokoch vychádza Monografia obce Nálepko, kde sú v skrátenej verzii spracované aj dejiny.

Posledným kronikárom, ktorý sa podujal zozbierať rozsiahle záznamy a materiály o tom, čo sa dialo v obci počas vojny a po nej, bol Konštantín Palušák.

Na základe jeho práce môžu byť dokumenty spracované tak, aby sa dosiahol ucelený prierez dejinami od založenia obce až po dnes.

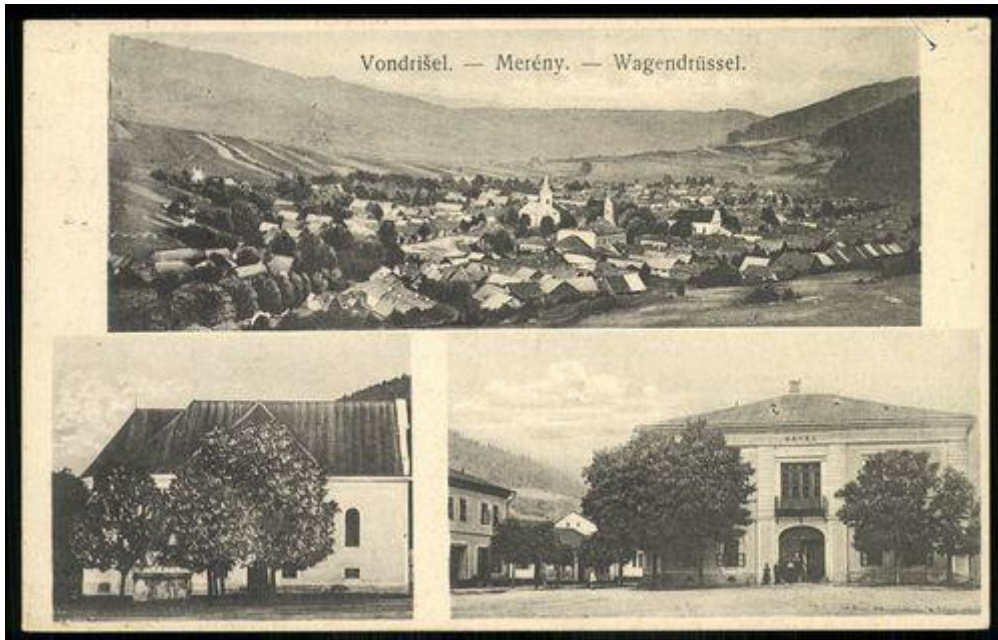
Čriepky z histórie v medzivojnovom období

- V roku 1923 v obci založili Nemecký kultúrny zväz. Do jeho radov vstúpilo 196 členov. Usporadúval mnohé vzdelávacie akcie, organizoval sociálnu výpomoc, pestoval tradičné nemecké obyčaje a slávnosti. Zabezpečoval záznamy nemeckých skautov na Spiš a opačne, študentom a učňom sprostredkoval pobyty a pod.
- V roku 1925 získal kinooperátorskú licenciu W.Strass a založil kino Urania. Premietal v ňom svetelné obrazy, diapozitívy a filmy z bratislavských a brnianskych spoločností. Pravidelnú licenciu získal až v roku 1942 a bolo to jubilejné sté kino na Slovensku.
- V roku 1924 sa prehnala obcou katastrofická víchrica, ktorá vo Fröstli vyvrátila niekoľko tisíc kubíkov stromov. V tom istom roku sa odstavila baňa „Hoher Rain“.

- V roku 1929 obecné zastupiteľstvo dotovalo aj rozvoj obecnej knižnice, ktorá v začiatkoch mala vo fonde iba nemecké knihy / 238 kníh/. Ročne pribúdalo v priemere 40 titulov, mala 31 registrovaných čitateľov a 665 výpožičiek. Pri knižnici existoval aj tradičný Čitateľský spolok, ktorý usporadúval spoločenské a kultúrne podujatia.
- V roku 1929 miestny osvetový zväz usporiadal 36 kultúrnych a spoločenských podujatí pre dospelých a mládež, ktoré navštívilo 5200 osôb. (Spevácky spolok, založený v r. 1903 bol tak profesionálny, že si trúfal zahrať skladby Čajkovského, Händla, Webera či Chopina.)
- Pri desiatom výročí vzniku ČSR sa v obci usporiadala lampiónový sprievod na ktorom sa zúčastnilo 600 obyvateľov.
- Od 6. decembra do 17. februára 1925 vypuklo v obci viacero požiarov, zhorelo 22 domov, 26 hospodárskych budov a o strechu nad hlavou prišlo 30 rodín. Indície ukazovali na podpaľačov, ktorých síce zatli, no vinu sa im nepodarilo dokázať. Faktom zostalo, že po tomto požiari prestali.
- 3. februára 1932 vypukol požiar v Čiernohorských kúpeľoch. Ani rýchly zásah hasičov však nezachránil štyri rozsiahle objekty.
- 24. apríla 1934 horela najchudobnejšia časť obce Tretí Hámor. Zahynul deväťročný chlapec, 119 ľudí prišlo o domov i základné životné potreby. Škody sa odhadli na 411 tisíc korún. Nakrátko opäť vypomohla armáda s poľnými kuchyňami a stanmi.
- 26.7.1936 sa otvorila železnica na trati Margecany-Červená skala za účasti významných politických osobností doby. Cez Vondrišiel prešiel prvý vlak.

Udalosť je zaznamenaná na čiernobieliom filme, ktorý je dochovaný na archívnych záberoch.

Obr.22

Druhá svetová vojna

(Zdroj monografia obce)

- V roku 1938 bola založená strana Deutsche Partei /DP/, ktorá sa udomácnila aj vo Vondrišli a radikalizovala najmä domácu mládež. Na domy občanov českej a židovskej národnosti po nociach maľovali hákové kríže a vyvesovali zástavy. V roku 1939 už mala strana 400 členov a útoky boli ešte agresívnejšie, došlo aj k fyzickým napadnutiam. Priamo na ulici napadli obvodného notára, na dome riaditeľa slovenskej ľudovej školy vybili okná, dekanovi pomalovali plot i múry atď. V novembri 1940 už mala DP podchytených 95% ekonomicky činného obyvateľstva.

- Voľby v roku 1939 boli znegované, najprv bol do funkcie vládneho komisára menovaný L.Scholtz, o rok neskôr ho vystriedal J.Pauer ml., ku ktorému mal síce župný úrad výhrady kvôli hospodáreniu s obecnými financiami, no jeho pozícia v DP bola taká silná, že v úrade zotrval až do leta 1944.
- V roku 1939 o poznanie stúpla nezamestnanosť v celej hnileckej doline kvôli zatváraníu baní. DP organizovala transporty baníkov, robotníkov, poľnohospodárov ale aj žien a mladých dievčat za zárobkami do Nemecka. Výhodný menový kurz / marky voči korune/ čo ešte zvýšilo pomerne dobré zárobky.
- V roku 1940 bol slávnostne otvorený Nemecký dom, v ktorom sa niekoľkokrát stretli aj politické osobnosti zo Slovenského snemu.
- V roku 1940 bola z nariadenia vlády obec opäť pričlenená pod Gelnický okres.
- V roku 1941 vedenie DP za veľkej účasti obyvateľstva privítali na stanici vo Vondrišli prvý transport nemeckých detí do Čiernohorských kúpeľov. Prišlo 474 detí, 10 vychovávateľov a 10 vodcov Hitlerjugend. Pravidelne sa striedali až do leta 1944. Notársky zápis v tejto súvislosti znel: *„...pobyt detí dlhší čas v tunajšom kraji bude mať vplyv na možnosť nákupu potravín i odevov. Vo Vondrišli si mnohí zaisťujú zásoby...“*

V súvislosti s prebiehajúcou II. svetovou vojnou opäť dochádzalo k nedostatku základných potravín, ceny sa neúmerne zvyšovali a čierny trh prekvital. Nastolenie autoritárskeho režimu ovplyvnilo všetky stránky života spoločnosti aj vo Vondrišli. Všetko sa jednostranne spolitizovalo. V nemeckej obci oficiálne prevládali optimistické vyhlídky a presvedčenie o skorom nemeckom víťazstve vo vojne. V porovnaní s medzivojnovou pestrou a mnohostrannou kultúrnou osvetovou aktivitou to bezpochyby znamenalo krok späť.

Aj napriek oficiálnemu silnému prúdu sa našli občania s kritickým postojom a nespokojnosťou. V záznamoch nachádzame 64 ročnú vdovu, ktorú udali a krajský súd ju odsúdil k 14 dňom väzenia, pretože sa v kruhu svojich susediek opovážila Hitlera prirovnat' k Luciferovi.

Sledovali sa občania zo zakázaných strán. V okresnom zozname komunistov, marxistov a nespoľahlivých sa ocitli aj traja Vondrišielčania, (Csisko, Almáši a Bučko). Ten posledný bol dokonca exportovaný do Ilavy za udanie, že šíri nepravdivé správy. V lete 1942 ho nasledoval Fabinyi a o rok Kačír.

Viacerí občania obce slúžili vojenskú službu v slovenskej armáde, s ktorou sa dostali až na východný front. Našli sa i takí, ktorí dobrovoľne vstúpili do SS za sľubované výhody a vysoké príjmy. Bojovali s Nemeckom na všetkých bojiskách, pracovali dokonca aj ako dozorcovia v pracovných a vyhladzovacích táboroch. Informácie o dejinách obce v tejto súvislosti uvádzajú mená 39 nezvestných a padlých rodákov.

S postupom frontovej línie sa menili aj postoje. Z hlásenia okresného náčelníka v Gelnici: *„Väčšina obyvateľstva a mnohí Nemci zaujali stanovisko o beznádejnom víťazstve Nemecka a mnohí, dovtedy oduševnení priaznivci ríše sa teraz hľadajú utiahnuť z verejného života alebo pretočili stranu a teraz kritizujú, čo nedávno chválili...“*

V júli a auguste 1944 už mnohí povolávací rozkaz do SS už neuposlúchli. Chýry o partizánoch a ich aktivitách hlavne na železnici ovplyvnili antifašistické nálady. Aj vo Vondrišli sa našli jednotlivci, ktorí hľadali spojenie so skupinami odboja. V treťom Hámri rokovali o príprave založenia národného výboru.

Sto členná skupina Vosshagen z Košíc cez Štós, Smolník, Švedlár za sprievodu ozbrojených domobrancov postupovala až do Vondrišla, kde obsadili poštu, železničnú i žandársku stanicu a vyhlásili mobilizáciu všetkých mužov od 18 – 50 rokov. Csisko bol poverený, aby

za pomoci cigánov vybudoval na okrajoch obce päť guľometných hniezd. V časti Hütterstein napadli technický prápor, ktorý sa presúval z Krompách s cieľom dostať sa na povstalecké Horehronie. 23 vojakov bolo nezvestných, 13 padlo, medzi nimi aj jeden Vondrišelčan.

Na príkaz nemeckých veliteľov sa v rozhlase vysielala výzva pre všetkých zbrane schopných mužov, aby sformovali ozbrojené skupiny domobrany vo všetkých nemeckých a zmiešaných obciach na Spiši. (Heimatschutz – HS). Ozbrojená skupina vznikla 21. septembra aj vo Vondrišli, rezidenciu mali v budove žandárskej stanice a v hoteli Jeleň. Potreby pre vybavenie a ubytovanie zhabali v Čiernohorských kúpeľoch, strážilo objekty i úseky ciest aj mimo Vondrišel. Pri veľkých protipartizánskych akciách v Kojšove či Úhornej pozvali jednotku na výpomoc. Denný žold činil 50 korún, nosili uniformy slovenskej armády s označením HS. V hoteli Jeleň sídlilo aj nemecké veliteľstvo a ukrajinský oddiel SS, ktorého veliteľ Lenčuch bol obávaným teroristom celého okolia. Gestapo malo pobočku aj vo Švedlári.

Keď povstalecká armáda na Horehroní podnikla v oblasti Telgártu protiútok, nemecké jednotky sa stiahli až do Vondrišľa, ktorý sa stal na určitý čas hraničnou obcou s povstaleckým územím.

V okolí Vondrišľa spočiatku pôsobila partizánska skupina Vorošilov, po jej odchode od polovice septembra 1944 oddiely partizánskej brigády Jánošík a Gottwald. Tieto oddiely niekoľkokrát zaminovali cestu Spišská Nová Ves – Vondrišel a Švedlár aj železničných tratí. Explodované míny zničili niekoľko rušňov, vagónov, áut a zabili vojakov nepriateľov. Medzi obeťami bol i občan Vondrišľa.

Jednu z najdrastickejších operácií, ktoré obec vo vojne zažila, bol útok partizánov v noci z 30. na 1. októbra 1944, ktorého cieľom bolo zničenie jednotky HS, vyradenie spojovacieho a opevňovacieho zariadenia a získanie zásob. Boj trval 4 hodiny, rozhoreli sa požiare, civilné

obyvateľstvo ušlo do lesov. Padli dvaja domáci príslušníci HS, niekoľko nemeckých vojakov, štyria boli zajatí. Partizáni ukoristili 56 granátov, 17 pušiek, guľomet, no odniesli aj značné zásoby potravín z domácich obchodov a z domov obyvateľov, ktoré doslova vyrabovali.

Odveta bola krutá. Drastické vyšetovanie a perzekúcie pre tých, ktorých označili za spolupracovníkov malo obeť. Jednou z nich bola 40 ročná poštárka Z. Lesňáková, Sýkorová. Pri prehliadke domu u nej údajne HS našla zbrane. Po trojdňovom mučení ju 12. októbra na námestí obesili, dom vypálili a pod jej visiace telo hodili mŕtvolu zastreleného partizána N. Vorobjova z Kyjeva. Po troch dňoch ich zahrabali na mrhovisku.

Jeden muž bol odsúdený na 50 palíc a dve ženy na 25 palíc, rozsudok sa vykonal potupne a verejne.

Po tejto akcii sa protipartizánske pátracie akcie HS ešte znásobili, organizovali sa represívne opatrenia, podpaľovali horárne, senníky i lesné koliby, aby sťažili partizánom prezimovanie v horách. Začiatkom novembra štyroch zatknutých antifasistov po mučení odviezli do koncentračných táborov.

Treba však skonštatovať, že aj niektoré partizánske skupiny neraz podnikali akcie bez ohľadu na civilné obyvateľstvo a na následky, aké to na nich bude mať. Najviac ohrození boli občania Tretieho Hámru, Henclovej či Tichej vody. Starosta Vondrišla im nedovolil pridelať z verejného zásobovania niektoré potraviny, a nemali ani prístup do centra Vondrišla, do kostola ani do mlyna, lebo napriek všetkým opatreniam partizánov podporovali.

Pri jednej z akcií proti partizánom v polovici decembra, pri ktorej partizáni zastreli horárku pre podozrenie z udavačstva, utrpeli vážne straty. Zajatých v Henclovej obesili, no najhoršie boli represie voči rodinám, ktorých členovia sa pridali k odboju.

Vojnové besnenie bolo tragické!

20.septembra 1944 prišli na Dolný Spiš pokyny o evakuácii nemeckého obyvateľstva do Rakúska a Sudetonemeckej župy. Prvý transport odchádzal z Vondrišľa, Švedlára a Gelnice 27.septembra 1944. Z oblasti bolo vysídlených takmer 10 000 osôb, evakuácie riadili HS pod dozorom vojenských hliadok. Na osobu si mohli vziať max. 30 kg, všetko ostatné muselo zostať na mieste.

Dňa 24. januára 1945 hliadky červenej armády vstúpili do Vondrišľa.

Okrem radosti v okrajových častiach obce z oslobodenia, prišlo i rozčarovanie, ďalšie vyšetrovanie a zatýkanie a to nielen občanov nemeckej národnosti, orgánmi sovietskej bezpečnosti. Podľa údajov MNV z 20.júna 1945 bolo z obce zatknutých a deportovaných do stalinských gulagov (prevažne v Kemerskej oblasti) 31 občanov. Väčšina zahynula a tí, ktorí prežili, sa za podivuhodných okolností postupne vracali až do roku 1949.

Svedectvá našich občanov o povojnových hrôzach a podmienkach v gulagoch a dôvodoch ich zatknutí vyrylo navždy nezmazateľnú čiernu škvrnu v dejinách obce súvisiacu s oslobodením.

Padlí a nezvestní občania nemeckej národnosti Vondrišľa počas II. sv. vojny:

Arelt Karl – robotník, Arelt Ludwig – robotník, Dutko Michal, Faix Karl – zámočník,
Fassinger Johann – poľnohospodár, Fassinger Ludwig – obchodník, Galajda Johann – roľník,
Gonda Ludwig – robotník, Hertschko Johann – klobučník, Jesse Ladislaus – obchodník, Keil
Arpad – študent, Kirol Ludwig – holič, Kollar Ludwig, Kottner Ludwig – inžinier, Koschik
Anton – krajčír, Kuffer Johann – jun. roľník, Liptak karl – stolár, Liptak Johann – roľník,
Major Karl – roľník, Mosurak Josef – robotník, Mudry Edmund – inžinier, Muller Andreas –
robotník, Muller Michael – kováč, Oelschläger Johann – mäsiar, Rauperstrauch Ludwig –

roľník, Roschko Ludwig – umelecký maliar, Roth Karl – robotník, Roth Samuel – mlynár, Scholtz Adalbert – obchodník, Dr. Scholtz Martin – advokát, Dr. Schneider Koloman – lekár, Sinai Johann – kováč, Steiner Johann – kováč, Urbantschik Adolf, Weis Johann – taxikár, Zimmerman Eugen, jun roľník, Zölder Arpad – roľník, Zölder Karl – robotník, Zölder Ludwig – kováč.

V lágroch na Slovensku / Nováky, Spišská Nová Ves, Chalmová, Poprad/ po roku 1945 zomreli ďalší obyvatelia obce zväčša nemeckej národnosti vrátane žien i detí, pre ktorých odsun z rodnej obce a zaradenie do pracovných táboroch znamenal smrť. Údaje nie sú úplné a mnohé sa už nedajú jednoznačne overiť.

Obr.23

Povojnové obdobie

- Iniciatívy sa chopili komunisti. 27.januára1945 v obci založili miestnu organizáciu a už 11.februára schválili 22 členný Miestny národný výbor, ktorého prvým predsedom sa stal A.Bučko, neskôr ho vystriedal A.Penxa a po ňom G. Ondrejčík.
- Úlohy v MNV povojnovej obci boli neobyčajne zložité. Bolo treba pochovať obeť, starať sa o poľný lazaret, odstrániť míny, opraviť vojnou poškodené budovy, mosty, trať, zabezpečiť obživu.
- MNV zriadil poľnú kuchyňu pre prechádzajúcich vojakov a vracajúcich sa evakuantov.
- Pri bilancii škôd sa uvádzalo, že obecné hospodárstvo bolo značne poškodené, obecná pokladnica rozbitá a prázdna, dôležité archívne materiály a spisy, matriky, katastrálne mapy, pozemková knižná evidencia, doklady notárskeho a obecného úradu odvezené do Opavy a časť do Bavorska.
- MNV 23. apríla 1945 požiadalo, aby bola obec znova pričlenená k okresu Spišská Nová Ves a to sa uskutočnilo začiatkom júna 1945.
- V marci 1945 sa ako následok dlhodobého nedostatku a vojny objavil v obci týfus a v jeseni sa začala enormne šíriť tuberkulóza.
- **17.6.1945 na príkaz vedenia a pod hrozbou perzekúcií boli na námestí pri evanjelickom kostole verejne spálené všetky nemecké knihy z obecnej knižnice, zo súkromných zbierok občanov i z obce.**

- Prvé povojnové voľby 26. mája 1946 vyhrala vo Vondrišli Demokratická strana a došlo k zmenám aj vo vedení MNV.
- Majetky po nemeckých vysídlencoch boli skonfiškované na základe dekrétov a nariadení s platnosťou od 1. marca 1945, v obci bola zriadená miestna konfiškačná komisia, ktorá dávala do dočasnej správy a do užívania domy, vybavenie, náradie i pozemky jednotlivým uchádzačom. Prednosť mali vojnou poškodení občania, účastníci odboja i pozostalí po obetiach.
- Po skončení vojny sa časť nemeckého obyvateľstva začala hromadne vracat' z evakuačných miest, no ich domy a majetky už boli osídlené. Viacerých bezpečnostné orgány odchytili cestou, a tým, ktorým sa podarilo dostať až do Vondrišľa, na základe nariadenia ONV v SNV zaistili v obci a odviezli do pracovných táborov. Záznamy o takto odvedených ľuďoch svedčia o tom, dostávali len skromné jedlo, spávali v nevybavených ubytovniach, čelili epidémiám v nevyhovujúcich podmienkach. Zomrelo v nich 16 osôb, z toho päť detí.
- Po skončení II. sv. vojny vládla všeobecná eufória, ktorá nijako nerozlišovala národnostnú menšinu, ich podiel na vojne či službu v HS či SS. Občania Nemeckej národnosti, ktorí obývali Spiš a Vondrišiel stovky rokov, museli byť na základe nariadenia vlády odsunutí. Vo obci bolo registrovaných a určených na odsun 860 osôb, z nich 733 sa nenachádzalo v obci, buď sa zdržiavali na neznámom mieste, alebo boli v pracovných táboroch. Na 84 osôb bolo podané trestné oznámenie z podozrenia spáchania trestných činov v zmysle zákona o potrestaní okupantov, domácich zradcov a kolaborantov.

- Povojnový Vondrišiel sa zmenil a zmenila sa aj sociálna štruktúra obyvateľstva. V obci našlo nový domov množstvo prisťahovalcov z okolitých i vzdialených obcí. Po mocenskom prevrate sa k slovu prihlásila komunistická strana, ktorá realizovala radikálne zásahy do celej spoločnosti i vlastníckych pomerov. Do čela obce bola menovaná 13 členná Dočasná správna komisia.
- **Začiatkom júla 1948 prišiel Vondrišiel i o svoj historický názov a na základe „odporúčania“ strany a jej predstaviteľov, sa obec premenovala po rozporuplnej osobe, rodáka zo Smižian, kpt. Jána Nálepku na Nálepkovo.** *Na margo toho je potrebné uviesť, že v roku 1953 bol prvý pokus opäť zmeniť názov obce. Na 12. schôdzi rady MNV konanej dňa 10.11. tajomník navrhol prerokovanie návrhu o premenovaní obce. Po diskusii boli navrhnuté 4 názvy:*

1. Čierna Hora
2. Spišské Hámre
3. Žltá Skala
4. Spišský Hnilec

Rada MNV sa jednohlasne uznášala, aby bol pred plénum predložený návrh na premenovanie obce na Spišské Hámre. K starým zápisniciam bolo predložené i uznesenie, ktorým je preukázané, že obecné zastupiteľstvo sa rozhodlo demokraticky zamietnuť zmenu názvu.

Ďalší zdroj uvádza, že v tom čase sa mala obec premenovať na Spišskú Baňu, a že tento názov plénum schválilo, avšak nikdy to nebolo zrealizované.

V každom prípade je evidentné, že pokusy vrátiť sa ku koreňom a k histórii mesta boli opakované. V dobe normalizácie a vplyvu komunistickej strany to nebolo možné.

Monografia obce túto časť dejín uzatvára slovami:

Po starých obyvateľoch už blednú spomienky, zostali len hmotné a duchovné pamiatky, staré hroby na miestnom cintoríne. Súčasťou dejín obce sú životné osudy mnohých generácií, ktoré svojimi schopnosťami, vedomosťami a pracovitosťou zveľad'ovali jej slávu a bohatstvo. Mnohých osud zavial na rozličné miesta, no ich podiel na rozvoji obce zostane navždy významnou historickou hodnotou. Poznanie histórie svojho rodiska či domoviny je mimoriadne dôležité.

Výpisky z periodických hlásení MNV v r. 1945

- **15.jún 1945:** v obci sú dve organizácie – Komunistická strana Slovenska a Demokratická strana.
- V januári bola založená 18 členná miestna milícia a pracovala až do dňa zrušenia a nahradila ju národná bezpečnosť s tromi príslušníkmi zboru a č členmi bývalej milície.
- Sociálne pomery v obci sú veľmi slabé, no 75% obyvateľstva počas vojny dostávalo prídel. Toho času nedostávajú. Počas vojnového ťaženia bola obec zničená a nemecký evakuanti odviezli všetky zásoby. V obci je nedostatok potravín. Nie je lekár, ktorý zastrešoval aj susedné obce. Ani lekárne. Evakuovaný lekárnik si so sebou odviezol všetky lieky.
- Vo Vondrišli sa započali opravy poškodených budov.
- Žiadosti o pridelenie bytov sú vybavované kladne. Je zriadený pracovný tábor pre evakuantov, ktorí pracujú na poškodenom Národnom majetku.

- Nemcami bola odvezená všetka hotovosť, sme odkázaní na pôžičky.
- V obci je zo strany slovenskej národnosti pokoj a poriadok.
- Byty a domy po evakuovaných Nemcoch obývajú rodiny vyhorencov z obce Hnilčiek, Telgárt, Richnava i našich.
- Úrad nemá notára ani žiadne kvalifikované sily, ktoré na úrade pracovali aj predtým. Úrad zamestnáva: predseda MNV – Gabriel Ondrejčík, prednosta a zároveň tajomník: V. Kresivník, pokladník J. Ištvánik, kanc. sily, matrika a lesné odd.
- **20. jún 1945:** obec po oslobodení ostala bez kultúrnych činiteľov – učitel'ia, kňazi...
- 6.mája bola prevedená prednáška na manifestácii k činnosti pre budovateľskú prácu v novom oslobodenom území. Plánujeme zabezpečiť školu riadnymi kvalifikovanými učiteľmi, aby sme rozšírili a zveľadili úroveň Slovákov, nakoľko doteraz bola obec z väčšej časti zaplnená Nemcami. Všetky knihy, plagáty a brožúry sme rozdali, vyvesili a žiadame ďalšie.
- **23. augusta 1945:** stav obyvateľstva je 1792 osôb, z toho deti 218 a ostatných „ťažkopracujúcich“ 1575. Nemáme na prídely, lebo v obci je akútny nedostatok potravín. Žiadame o jednotný prídely.
- Obec je bez lekára a s ňou všetky okolité obce: Hnilčiek, Ráztky, Závadka, Henclová, Štilbach, Hnilec, Stará Voda. V marci sa u nás objavili prípady týfusu. Nemáme lekárňu ani lekárniku, nakoľko bývalý majiteľ Ph.Mg. J. Fleischer sa

toho času nachádza v zaisťovacom tábore v Sp. Novej Vsi. Lekáreň bola poškodená, no niečo z medikamentov v nej zostalo.

- Obec Vondrišel sa po oslobodení pomaly zviecha. Avšak pokladňa je prázdna, t. času v pohľadávkach u nemeckých bánk, dokumenty odvezené, percentuálne vyčíslenie poškodenia hospodárstva priložené.
- Zanechané budovy po Nemcoch sú už zväčša obsadené, ich opustené pozemky sú obrobené a pripravené na žatvu. Pozemky obrobené Nemcami sú zožaté a obilie uskladnené v hromadnej sýpke.
- V obci je nedostatok stavebného materiálu. Pracuje sa na dokončení vyhoreného domu Z. Lesňákovej i ostatných budovách – radnice, školy, pily i elektrárne.
- V obci je aktuálne 393 ks. dobytky, z toho dojníc 160 – 200. Vondrišel kladie mimoriadny dôraz na príchov dobytky, lebo nie je možné hospodársky vyjsť s tým, čo nám zostalo. Nemôžeme poskytovať prídel mäsa. MNV žiada náhradu škôd spôsobených vojnovými udalosťami a pomoc.
- Súpis padlých v SNP v obci: Z. Lesňáková – obesená, A. Hudáková, J. Oravec, M.Sýkorová, J.Kellner, Š. Lesňák, M. Hudák – zastrelení, M. Ištvánik, A. Trunko – nezvestní.
- Súpis partizánov a členov ČSA: J. Kellner, J. Ondrejčík, J. Plencner, J.Sopko, M.Mulík, A.Král, Š.Zvara, A.Girmon, J.Fabíny, J.Rešovský, J.Girmon,,

J.Oravec,, Š.Král, J.Podolínsky,, J.Smorada, V.Kresivník,, G.Zvara, A.Šustrík,,
J.Gajan, K.Šomšák,J.Kelner, M.Gál.

- **24.október 1945:** Politické pomery sú dobré. Nedorozumenia vznikajú zväčša z nedostatku. Národná bezpečnosť má málo členov, vyskytujú sa časté krádeže najmä v noci.

- Sociálne pomery sú slabé. Trh práce je obmedzený zväčša na poľnohospodárstvo, stavebníctvo a pílu. Zárobky nedostačujú kryť potreby domácnosti.

- Hospodárske pomery sa zlepšujú. , no stále nedostatok dobytku, najmä ťažných zvierat.

- Kultúrna činnosť pokračuje v zmysle daných pokynov.

- V zdravotníctve je akútna potreba lekára. Činnosť MNV pokračuje, stará sa o blahobyt obyvateľov a usiluje sa po každej stránke udržať pokoj.

- Byty po evakuovaných Nemcoch – z času na čas sa objavujú ťažkosti, lebo niet pozemkových záznamov.

- 6.december 1945: -Politické pomery sú menlivé, kvôli rôznym nedorozumeniam. Bezpečnostná služba prizvala do svojich radov 2 partizánov.

- Sociálne pomery sú slabé, po skončení rekonštrukčných prác trh práce ochabol. Robotníci odchádzajú za prácou do Čiech a na Moravu. Obyvateľstvo je bez obuvi a šatstva, žiadame o látky, šaty a obuv.
- Stále je nedostatok dobytku, najmä ťažných zvierat, čím sa spomaľuje drevopriemysel, lesná manipulácia. Úroda obilnín následkom vojny nebola žiadna. Pozemky neboli osiate, čo cítime na nedostatku obživy. Zásobovanie je slabé a obyvateľstvo kvôli tomu prejavuje nespokojnosť.
- V obci sa vyskytol svrab, ktorý sem priniesli zo zaist'ovacieho tábora Huta, ďalej záškrt, ktorý zabil dvoch ľudí. Poverenictvom sem mal nastúpiť lekár Dr. Nagy, no doteraz sa tak nestalo. Je nutné, aby bol k nastúpeniu služby prinútený.
- Stav úradníkov je dostatočný, ale niet odborných pracovníkov, Je nutné ustanoviť zástupcu prednostu, keďže tunajší úrad je následkom evakuácie znefunkčnený, o čom má ONV vedomosť.

Obr.24

50. roky

Koniec 40-tych a 50-te roky boli ako všade na Slovensku i v Čechách bezprecedentným prejavom uzurpovania moci, násilným pretláčaním komunistickej propagandy, tyraniou komunistickej strany, veľkým znárodňovaním a odoberaním majetkov aj tým, ktorých násilne nevystáhovali, ktorí nestihli odísť a verili, že po vojne, ktorá vyčerpala ľudí až do morku, bude už len lepšie.

K moci sa dostali prevažne nemajetní občania, ale aktívni v komunistickej strane, ktorí k pôde a k rodinnému majetku nemali vzťah vytváraný desiatky, ba stovky rokov. Násilné znárodňovanie, heslá o rovnosti, to tom, že všetko patrí všetkým, bol prečin voči humánnosti, hoc aj pod rúškom vznešených ideí.

Vytvárali sa družstvá, zakladali podniky.

Zo strohých záznamov, ktoré v archívoch obce zostali sa dozvedáme:

V 1948 bola vytvorená Konfiškačná komisia, ktorá na základe nariadení o konfiškácii pôdohospodárskeho majetku, zostavila zoznam 512- osôb občanov Spiša v katastri obce Vondrišiel, ktorých majetok sa pokladá za skonfiškovaný a poverenictvom spravovaný štátom. Najväčší podiel odobratého majetku v obci: Jolana Rakús, rodená Šoóš, ku ktorej bolo samostatné konanie.

Spolu sa prerozdělil majetok občanov Vondrišla, od pozemkov, ktoré rodiny vlastnili stáročia, dobytok, rodinné domy s vybavením a zásobami, až po osobné veci dennej spotreby.

V záznamoch sa ďalej z časti dochovalo:

J.Klempay – mäsiar a údenár – živnosť zastavená 7.3.1950 / nastúpil do zamestnania v Zdroj -Mäsna.

J.Bojtím – vykupovač zvierat, živnosť zastavená.

Mgr.Phm.J. Fleischer s manž. – lekárnik, Lekáreň u Koruny znárodnená 9.7.1950.

K.Sedlák – pohostinstvo, súkr. Hosp. roľník, neskôr zamestnaný ŽB Mlynky.

L.Major – krajčír a samostatne hospodáriaci roľník na výmere 5,8 ha.

A.Minár – kováč a podkováč, živnosť odňatá 22.8.1950, neskôr zamestnaný ŽB Mlynky.

V.Langrat – holičstvo, neskôr baník v bani Gustáv.

O mnohých sa možno nikdy nedozvieme, no je potrebné si tieto udalosti pripomínať.

Výpis z obecnej kroniky z roku 1960.

Ulice nie sú pomenované ani označené tabuľami, avšak obyvatelia jednotlivé časti pomenúvajú: Nová kolónia (horná časť obce pod Závadkou), Maša (horný koniec domoradu od cesty na Závadku), Stredný riadok (rad domov stredom obce od MNV), Pri mlyne (skupina domov pri bývalom mlyne), Trosky (skupina domov pri rieke Hnilec), Halma (osamelý dom nad obcou).

K obci patria osady: **Čierna hora** – bývalé klimatické kúpele, dnes školské rekreačné stredisko kpt. J. Nálepku. V údolí železného potoka je skupina domov Semelsberg, v údolí Hnilca sa nachádza aj osada **Grün**, ktorá je obývaná výlučne osobami *cigánskeho* pôvodu. (*pozn. Rómskeho pôvodu*). Osada vznikla v r. 1935, keď sa prevádzala stavba železničnej trate Červená Skala- Margecany a skupinka pôvodných obyvateľov z Trosiek bola premiestnená do neobývanej časti Grün. Prestavbu domkov previedla obec na vlastné náklady a kolóniu obyvateľov z takzvanej „Tehelne“ zrušili a presídlili tiež v roku 1940.

Obyvatelia oboch kolónií po zlúčení žili v neustálom napätí a roztržkách, ktoré nezriedka presiahli únosné hranice.

Ďalšie osady: **I., II. a III. Hámor** – tri skupiny domov v údolí Hnilca, v III. Hámri je škola, ktorú dali do užívania v roku 1933, usadlosti v 1934 roku vyhoreli a nové budovy, postavené bez regulačného plánu sú roztrúsené bez akéhokoľvek súladu.

Peklisko - so železničnou stanicou a sklodom dreva, **Píla** – skupina obytných domov pre robotníkov píly, Zahájnica – údolie Tichého potoka s roztrúsenými domcami a úzkokoľajnou železnicou, jedinou dopravnou cestou ktorá zväžala nielen drevo, ale aj ľudí a potraviny.

V obci už za prvej republiky boli dve ľudové školy – evanjelická (budova v parku) a katolícka, (vedľa kostola). Deti rodičov rómskeho pôvodu školu nenavštevovali až do roku 1947. Keď v budove v parku bola zriadená štátna ľudová škola a dve učebne pre rómske deti, do zápisu bolo uvedené, že deti vo veku 6 – 12 rokov ich nastúpi 74.

Riaditeľom bol Ján Il'avský, no už 1.11.1946 prevzal vedenie Jozef Lysý.

Do novo zriadenej a vynovenej ľudovej školy nastúpilo spolu 134 detí, v ktorej bolo zavedené ústredné kúrenie. Školský obvod tvoril Švedlár, Stará Voda, Hnilčík, Závadka a Hnilec.

Dňom 1.septembra 1951 sa I. a II. ľudová škola pretvára na Národnú školu s 8. triedami a sídlila v 5 budovách.

V budove v parku č. 265 sú umiestnené triedy a internát pre deti z Henclovej i byt pre slobodnú vychovateľku. V budove 264 je umiestnená Materská škola a jedna trieda OSŠ, v budove pri kine č. 263 sú umiestnené 2 triedy, v budove č. 69 sú umiestnené 2 triedy a dva rodinné byty, v novej školskej budove č. 44 je 7 učební, byt pre riaditeľa, zástupcu a školníka. V budove sú umyvárky, na každom poschodí WC pre chlapcov a dievčatá, telocvičňa a kabinet. V budove č. 40 je umiestnená jedáleň a školská dielňa.

V obci bol v roku 1949 zavedený rozhlas a slúži v plnej miere. Rozhlasová ústredňa je umiestnená v budove MNV.

Obec vedie osvetovú prácu, k tomu účelu využíva divadelnú miestnosť bývalého hotela Jeleň.

V prízemí tejto budovy je v súčasnosti bufet a jedáleň Jednoty.

Kino je umiestnené v samostatnej miestnosti, premieta sa dvoma strojmi 35 mm zn. Meopton III., zamontovanými 16.11.1957. Premieta sa 7x týždenne.

Obec má zdravotné stredisko, v budove je aj byt pre lekára. Zubné oddelenie je v budove MNV.

V roku 1949 bolo v obci založené JRD prvého typu a v roku 1950 prechádza priamo do III.typu. V roku 1956 celý majetok družstva prechádza do držby Štátnych majetkov.

V roku 1951 je dokončené hasičské skladisko, ktoré je postavené na mieste, kde predtým sídlila pošta a byt vedúceho notára.

60. roky

Zápis z roku 1964 - 65.

Rok 1964 bol pre pracovníkov MNV veľmi náročný. V predvolebnej kampani bolo treba rozvinúť všestrannú iniciatívu všetkých orgánov a zložiek Národného frontu a zároveň osláviť 20. výročie Slovenského národného povstania.

- Bonita pôdy nie je veľmi dobrá, ale pri značnej starostlivosti hektárové výnosy dosiahli plánovaných ukazovateľov. Súkromne hospodáriaci roľníci nestačia požiadavkám doby, zaostávajú. Jarné práce a práce pri zbere úrody sa uskutočňujú plánovite, za spolupráce obyvateľov obce i študujúcej mládeže.

Kultúrny život v obci sa riadi podľa intervencii KSS a ideovej činnosti. V zimnom období prebieha ľudová akadémia, prednášky, premietanie hodnotových filmov s tematikou výchovy. V tomto roku prebehlo (1964) celkom 74 kultúrno-osvetových podujatí.

- V školskom roku 1963-4, bolo na škole celkom 23 tried, vyučovalo 28 učiteľov vrátane riaditeľa a jeho zástupcov. Počet žiakov na škole vzrástol na 719, z tohto počtu je 117 žiakov rómskeho pôvodu.
- Škola je umiestnená v 6 budovách, z ktorých vyhovuje čiastočne len jedna. Naďalej sa musí vyučovať, najmä v ročníkoch 1. - 5. na dve smeny. Práca pre učiteľov je mimoriadne sťažená. Výstavba novej 24 triednej školy je zatiaľ v nedohľadne. Pionierska organizácia v tomto roku oslávila 15. výročie svojho založenia a eviduje 407 pionierov.

Zdravotné stredisko je umiestnené v nevyhovujúcom dome. Aj keď bola opravená strecha, vzhľad a účelnosť sa týmto nezlepšili. Čakáreň je malá, nádvorie neupravené. V zubnej

ambulancii, ktorá je umiestnená na prízemí v budove MNV, pracuje v nej zubná ambulatka, zdravotná sestra a zubný lekár. Zariadením aj úpravou zodpovedá požiadavkám. Po smrti lekárnik nebola ustanovená nikto, lieky dočasne vydáva jeho manželka. Keďže doteraz nebola lekárnik pridelená, lekáreň ako taká ostáva zatvorená.

- Knižnicu v obci vedie Jozef Goleňa. Je umiestnená v prízemí OB, čo jej potrebám zodpovedá len čiastočne, lebo neďaleko je pohostinstvo. Priestranstvo pred knižnicou je z toho dôvodu neustále znečisťované. Vybavenie je však vyhovujúce, je vkusne a účelne zariadená, knihy sú odborne potriedené. Knižnica eviduje ku koncu roka 2863 zväzkov a počet stálych čitateľov je 365. Uskutočnených výpožičiek bolo 4511, čo znamená, že každý čitateľ prečítal ročne približne 13 kníh.

Kino JADRAN bolo v mesiaci október vymaľované a dôstojne upravené. Počet plánovaných a uskutočnených premietaní pre rok 1964 bol 385 a tržby dosiahli 121 078,60 Kčs. Kapacita bola využitá na 61,1 %. Pevne stanovené hracie termíny sa osvedčili.

- Po voľbách bol za predsedu zvolený Ján Roth, za tajomníka Jozef Šomšák. Pre podlomené zdravie však predseda do úradu nenastúpil a 19.12.1964 umrel, nahradil ho J.Šomšák.

Služby pre obyvateľov zriadené v obci: - dve predajne „Samoobsluha“ sú pravidelne zásobované tovarom, okrem týchto v obci sídlia samostatné obchody: Mäsa, Obuv, Mliekareň, Odevy, Zelovoc. Zo služieb je to Holičstvo, ktoré však je potrebné zrenovovať, Foto služba pre nevyhovujúce priestory zastavila činnosť.

70. roky

Charakterizujú sa výstavbou, ktorá zmenila výzor obce i ponúkané služby:

Postavila a otvorila sa:

- Budova novej základnej školy
- Zdravotné stredisko, v ktorom sa sústredili ambulancie / všeobecný lekár, lekár pre deti a dorast, gynekologická ambulancia, zubná ambulancia/ a lekáreň
- V parku pribudla veľká priestranná samoobsluha potravín s ostatným tovarom na poschodí a reštaurácia Jeleň
- Postavili sa prvé bytové domy – učiteľská bytovka, bytovka pre zamestnancov družstva a lesov, bytovka pre Rómov v Grüne.
- Vybudovali sa budovy pri družstve – kancelárie i stajne pre chované zvieratá.
- Postavila sa nová budova štátnej bezpečnosti.

80. roky

Začalo sa s výstavbou vleku, TKŠ. Štátne majetky, ktoré mali v správe „Halmu,“ započali proces jej likvidácie – ako historickej pamiatky, rovnako ako kaplnky na Čiernej Hore.

Komunistická ideológia vrcholila.

Výpisky z archívnych novín:

Obec Nálepkovo má v pláne: - výstavbu domu smútku, na ktorý je rozpočet 150 000 Kčs

- výstavbu detských jasí pre 35 detí s rozpočtom 3 500 000 Kčs

S príchodom nového lekára a jeho pričinenia sa v obci rozbieha bezplatné darovanie krvi.

- Miestna ľudová knižnica združuje pobočky v obciach : Závadka, Hnilčik. Henclová, Stará Voda, Švedlár, Hnilec, biele vody a Mlynky. Eviduje spolu 2000 čitateľov nad 18. rokov. Okrem knižničnej činnosti organizuje aj gramokoncerty s ukážkami noviniek.

Ideológia KSS: Na zasadaní okresného výboru KSS v Spišskej Novej Vsi, /r. 1980/ sa okrem iného konala aj ideologická konferencia, kde sa členovia kriticky vyjadrili a poukázali na nedostatočnú prípravu a formálny priebeh stranického vzdelávania v Piloimpregne Nálepko a ďalšie tri podniky. Do vzdelávania členov a kandidátov do KSS kvôli tomu bolo zapojených v okrese len 92,8%.

- V obci Nálepko je jedna z najlepších a najvybavenejších nocľahárni s garážami v celom kraji. Okrem toho, že má ubytovanie pre vodičov hotelového typu, sídli v pokojnej časti obce neďaleko železničnej stanice, aby neskoré príchody a odchody autobusov nerušili občanov.

Rok 1981: Vľčie svorky v obci v máji strhli 157 oviec. Škoda bola vyčíslená na 307 311 korún. V obci bolo v piatich košiariach 5100 oviec a plány sú tento podiel ešte navýšiť.

- Slovo predsedu: kultúru v obci nemáme, no postupne rekonštruujeme budovy a snažíme sa uspokojiť požiadavky občanov obce. Zrekonštruovali sme MNV a zriadili v priestoroch sklenárstvo, vyriešili sme vývoz odpadov. *Poznámka autora článku: Ako nás presvedčil už prvý dojem z tejto obce / schátraný kultúrny dom na námestí / majú tu problémov dosť. ...Možno pri niektorej z najbližších návštev budeme môcť s obdivom skonštatovať aj to, že sa nálepkovskú kultúru podarilo vzkriesiť, hoci na nový kultúrny dom si zrejme budú musieť počkať... / východoslovenské noviny 1985./*

Riaditeľ ZŠ v Nálepkove Ján Dovala si na Bratislavskom hrade z rúk ministra školstva prevzal ocenenie Zaslúžilý učiteľ. / rok 1985 /.

90. roky

Prevrat v roku 1989 zmenil Slovensko. Bratské štáty Československa sa rozdelili, miestne národné výbory sa zrušili, nahradili ich radnice a predsedov - starostovia. Dominancia KSČ skončila. Mnohé mestá a obce sa vrátili k pôvodným historickým názvom, Nálepkovo však nie.

Posledným predsedom MNV bol Július Saltzer.

Po prvých slobodných a demokratických voľbách sa starostom Nálepkova stal Ing. Dušan Daniel.

Obec sa opäť vrátila pod správu okresu Gelnica podľa nového geografického rozdelenia Slovenska aj napriek nesúhlasu obyvateľov.

Začali sa reštitúcie – navrátenie majetkov občanom po znárodňovaní. Nálepkovu sa vrátili pozemky a lesy, ktoré sa po rokoch opäť stali jej najvýnosnejším majetkom. Finančné zdroje, ktoré sa získali predajom kalamitného dreva, slúžili takmer výlučne na prevádzku novozaloženej firmy Lesy obce Nálepkovo s.r.o. a výnosy rádovo v miliónoch korún vyčerpala obec.

Započala sa výstavba kanalizácie a vodovodu, obnovilo sa námestie, radnica i kostoly.

Zbúralo sa kino, hotel Jeleň, škola na námestí i v parku. Projekt nového kultúrneho domu sa však nezrealizoval.

Výpisy z novej Kroniky obce:

- 23. -24.11.1990 sa konali prvé demokratické voľby a už 5.12.1990 sa konalo prvé zasadanie OZ, na ktorom sa vytvorila obecná rada, zriadili komisie OZ a naplánovali sa prvé ciele (kanalizácia a vodovod, regulácia potoka, odstránenie skládok, odsúhlasili sa poplatky a miestne dane...)
- Ekonomicky aktívne obyvateľstvo tvorilo 68,2 % (920 obyvateľov)
V poľnohospodárstve pracovalo 154 obyvateľov, v priemysle 159,
v stavebníctve 54, a nezamestnaných bolo 154 obyvateľov v produktívnom veku.
- Opäť nastali snahy vrátiť sa k pôvodnému historickému názvu ovce Vondrišiel, no petíciu podpísalo len 150 obyvateľov.
- Lesy, ktoré nanovo začala obec obhospodarovať, napadol kôrovec a jeho premnoženie malo za následok masívne odlesňovanie kalamitného dreva, ročná ťažba predstavovala cca 60 tisíc kubíkov drevnej hmoty. Lesná pôda a stromy oslabené otepľovaním a suchom, no najmä vysokou koncentráciou arzénu a ortuti z banských závodov v okolí Nálepkovala / Smolník, Slovinok, Jelšava, Rudňany / nedokázali odolávať premnoženému hmyzu a začali hromadne vysychať.
- Obec založila Obecný podnik služieb, Obecnú políciu, obnovila sa kaplnka na Čiernej hore, kde sa na Sv. Annu nanovo začali organizovať púte, započalo sa s výstavbou nového kostola v III. Hámri.

- Delimitačným protokolom prešlo do majetku obce zdravotné stredisko, neskôr do súkromného vlastníctva zdravotníkov a naďalej plnilo funkciu zdravotnej starostlivosti. Ordinácie všeobecného lekára, pediatra pre deti a dorast, zubného lekára, gynekologickej ambulancie zastrešovali súkromní lekári, rovnako tak lekárne.
- V roku 1992 sa začala rekonštrukcia cintorína, dostaval sa športový areál a lyžiarsky vlek.

Rok 1995 – rozvojová éra novodobej histórie obce

- V máji 1995 sa na OZ schválilo pomenovanie ulíc v obci a začalo budovanie Rómskych osád.
- Obec vydala prvú ucelenú knihu informácií o obci: Monografia obce
- V roku 1995 obec na 200 ha poľnohospodárskej pôdy, ktoré sa jej prinavrátili, vytvorila Obecný poľnohospodársky podnik.
- Lesy obce Nálepково dosiahli obrat 68,9 milióna Sk a zamestnali 80 ľudí, Služby obce dosiahli obrat 5,2 milióna a v rámci VPP zamestnali 30 ľudí, TKŠ dosiahla obrat 4,8 mil. a zamestnávala 12 stálych zamestnancov.
- Obecné poľovnícke združenie združovalo 67 poľovníkov a dosiahlo príjem 95000 Sk.
- Obecný úrad zamestnával 40 zamestnancov a obecný majetok predstavoval hodnotu 603,60 mil. korún.
- Miestna organizácia Slovenského rybárskeho zväzu mala 105 členov

- Najzávažnejším a najbrutálnejším trestným činom v histórii obce bolo znásilnenie a vražda staršej podomovej predavačky, ktorú spáchali štyria Rómovia.
- Začína sa rozmáhať úžera medzi Rómskymi občanmi, ktorá má za následok tragický úpadok rodín a ich životnej úrovne.
- V deväťdesiatych rokoch sa v Nálepkove založil prvý farmový chov kôz v republike a vybudovala sa najmodernejšia dojareň s pasterizáciou, kde sa chodili učiť študenti a farmári z rôznych krajín, no kvôli byrokratickým predpisom farma v roku 1997 skončila svoju činnosť.
- Zakladajú sa športové kluby – futbal a lyžovanie má najväčšiu podporu i záujem občanov.

V roku 1998 sa zriadil Klub dôchodcov, prvýkrát obec zaviedla separovaný zber odpadu.

- Hlavným odvetvím poľnohospodárskej výroby bol chov oviec, vyrobilo sa 55 ton syra ročne. Skončilo sa s pestovaním zemiakov a iných plodín, ktoré mali na poliach dlhoročnú tradíciu, orná pôda sa menila na pasienky a rastlinná výroba sa utlmila. Poľnohospodárstvo v Nálepkove sa pretransformovalo takmer výlučne na chov dobytky a oviec.

Druhé milénium

V roku 2000 sa opäť niektorí obyvatelia snažili vrátiť k historickému názvu Vondrišiel a opäť neúspešne, poslanci návrh zamietli.

- V celom období je badateľný úpadok kultúry ako takej. Po zbúraní historického hotela Jeleň s kinosálou sa kultúrny život neobnovil, naopak. Knižnica a kultúrno spoločenské aktivity sa vytesnili na okraj záujmu, nový kultúrny dom zostal v štádiu naplánovaných neuskutočnených projektov.
- v roku 2003 sa dokončila rekonštrukcia historickej budovy mlyna, ktorý sa začal využívať ako komunitné centrum.
- V roku 2003 obec založila neziskovú organizáciu Domov dôchodcov Nálepko, v ktorej vytvorilo podmienky pre 54 klientov.
- Začalo sa s realizáciou výstavby novej rómskej osady v časti Píla aj napriek nesúhlasu a petícii obyvateľov príslušných usadlostí a občanov obce.
- V roku 2014 sa zrušila sa ozdravná na Čiernej hore a objekt v súkromnom majetku fyzických osôb začal chátrať. Skončila sa éra slávnych kúpeľov a ich úpadok bol nezvratný, nakoľko sa nenašiel žiadny investor, ktorý by ich vzkriesil.
- V roku 2014 ukončila svoju činnosť Piloimpregna, pila, ktorá v obci nepretržite fungovala viac než sto rokov / pamätníci ju poznajú ako Glessingerova pila)
- V roku 2015 sa konala ustanovujúca schôdza novej organizácie pôsobiacej v obci pod vedením Dušana Slivku – Jednota dôchodcov.
- Starostom obce bol až do roku 2010 Ing. Dušan Daniel, ktorého vo voľbách po 20 rokoch nahradil Dušan Slivka. Vo voľbách v roku 2014 opäť zvíťazil Ing. Dušan Daniel a stal sa tak jedným z najdlhšie úradujúcich starostov v dejinách obce, no v roku 2019 Ing. Dušan Daniel, po prehratých voľbách na post starostu prišiel o mandát poslanca.

- V roku 2018 zasadol na stoličku starostu Ondrej Klekner.

Vo volebnom období 2019-2022 obec zastihla celosvetová pandémia Covid 19 a s ňou súvisiace obmedzenia. Nastalo bezprecedentné zatváranie škôl, karanténne obmedzenia úradných hodín, boli zatvorené zdravotné strediská, Domov dôchodcov, obchody, stravovacie jednotky, zrušili sa všetky kultúrne, športové a spoločenské podujatia. Štátom nariadené celoplošné testovania, očkovania trvali od marca 2020 do apríla 2022. Pandémia si vyžiadala obeť aj v našej obci, nákazou bola postihnutá väčšina populácie.

Následky pandémie sa odzrkadlili aj v následnej hospodárskej kríze, ktorá je prirovnávaná k veľkej hospodárskej kríze z 30 - tých rokov minulého storočia.

Vo februári 2022 vypukla vojna na Ukrajine a priniesla so sebou vlnu utečencov / prevažne žien a detí. Obec prichýlila vo svojej ubytovni ukrajinské matky s deťmi.

Vojnový konflikt spôsobil enormný nárast cien potravín a energií.

Obec v roku 2022 zasiahlo sucho, pri ktorom vyschli niektoré pramene, súkromné studne a nedostatok vlhky sa prejavil aj v dodávkach pitnej vody.

Toto volebné obdobie patrilo k najturbulentnejším obdobiam v dejinách našej obce, napriek tomu sa postavilo detské ihrisko, parkovisko, zrekonštruovala ubytovňa a po tridsiatich rokoch sa otvorilo obecné kultúrne centrum s knižnicou v priestoroch historickej katolíckej školy.

Štatistiky:

- Najstaršou občiankou sa stala Amália Sobinová, ktorá sa dožila úctyhodného veku 106 rokov.

- Najviac úmrtí obyvateľov Nálepkova za rok bolo 34 (r.2007)
- Prírastky obyvateľstva a nárast populácie od roku 1989:

Narodení v roku 1989 – 58 detí	2001 – 71 detí	2013 – 80 detí
1990 - 64 detí	2002 – 55 detí	2014 – 93 detí
1991 – 75 detí	2003 – 72 detí	2015 – 107 detí
1992 – 70 detí	2004 – 59 detí	2016 – 99 detí
1993 – 59 detí	2005 – 64 detí	2017 – 109 detí
1994 – 66 detí	2006 – 74 detí	2018 – 98 detí
1995 – 55 detí	2007 – 71 detí	2019 – 96 detí
1996 – 58 detí	2008 – 103 detí	2020 – 109 detí
1997 – 66 detí	2009 – 82 detí	2021- 112 detí
1998 – 54 detí	2010 – 90 detí	
1999 – 67 detí	2011 – 79 detí	
2000 – 54 detí	2012 – 96 detí	

Obecný úrad a organizácie:

Obecný úrad:

Starostovia:

1990 – 2010– Ing Dušan Daniel

2011 – 2014 – Dušan Slivka

2015 – 2018 – Ing. Dušan Daniel

2018 – 2022 – Ondrej Klekner

Priemerný počet zamestnancov v roku 2022 je 80.

Škola: ZŠsMŠ

Riaditelia školy od roku 1989

Do roku 1991 Mgr. Ondrej Klekner (školu navštevovalo v priemere 380 žiakov)

1991 – 1997 Mgr. Jozef Kulik (školu navštevovalo v priemere 370 žiakov)

1997 Mgr. J. Gallo (370 žiakov)

1997 – 2001 Mgr. Irena Pronská (451 žiakov)

2002 Mgr. Marta Augustiňáková (470 žiakov)

2003 – 2004 Mgr. M. Kozáková (474 žiakov)

2004 – 2006 Mgr. J. Sopko (545 žiakov)

2008 – Mgr. L. Bazár (550 žiakov)

2011 – 2015 Mgr. Bibiána Krajníková (545 žiakov)

2016 – 2021 Mgr. Magdaléna Čerťanská (začalo sa s dvojsmennou prevádzkou, priemerný počet žiakov je 750)

2021 - Mgr. Ingrid Majorová (750 žiakov)

Priemerný počet stálych zamestnancov v roku 2022 je 83.

Lesy obce Nálepškovo s.r.o.

Konatelia spoločnosti

1996 - 2005 – 2015 – Ing. Jozef Antoni

2015 – 2019 Ing. Branislav Kellner

2019 - Michal Pronský

Priemerný počet stálych zamestnancov v roku 2022 je 10.

Domov Nálepškovo n.o.

Riaditelia:

2003 – 2009 Ing. Peter Hrabuvčín

2009 – 2018 Mgr. Michal Bartoš

2018 - Ing. Mgr. Dávid Rusnák

Priemerný počet stálych zamestnancov je 44.

Najvýznamnejšie pamiatky v obci:

- **Rímskokatolícky kostol sv. Štefana**, jednolod'ová klasicistická stavba so segmentovo ukončeným presbytériom a prestavanou vežou z rokov 1770 – 1781. Kostol prešiel stavebnými úpravami po veľkom požiari v roku 1895. Nachádza sa tu neskorobarokový hlavný oltár z obdobia vzniku kostola. Kazateľnica a organ pochádzajú z konca 18. storočia.

- **Evanjelický kostol**, jednolod'ová neskorobaroková stavba so segmentovým ukončením presbytéria, bez veže, z roku 1785. V interiéri sa nachádza murovaný klasicistický oltár zo začiatku 19. storočia, empírové lavice z rovnakého obdobia, kazateľnica a krstiteľnica v štýle „luiséz“ z konca 18. storočia. Fasáde kostola dominuje štítové priečelie s prelamanou rímsou. Veža kostola dvakrát zhorela, evanjelici sa rozhodli ponechať kostol bez veže a namiesto nej postavili samostatnú otvorenú zvonnicu.
- **Radnica**, dvojpodlažná bloková stavba na pôdoryse obdĺžnika s osovo umiestnenou vežou z konca 18. storočia. V prvej polovici 20. storočia bola rozšírená. Fasáda radnice je lemovaná nárožným kvádrovaním, veža pilastrami a rímsou s terčíkom s hodinami. Ukončená je zvonovitou helmicou.
- **Pamätník padlých I. sv. vojny** z roku 1929. Sú na ňom vytesané mená 58 mužov, ktorí sa z bojov nevrátili. Pamätník je umiestnený na centrálnom námestí. Predstavuje vojaka, sediaceho na schodoch, s prilbicou v ruke, ktorý smúti za svojimi druhmi, nad ním je orol s rozťahnutými krídlami.
- **Pamätník II. sv. vojny** sa nachádza v centrálnom parku a pamätná tabuľa vzdáva hold padlým a armáde, ktorá oslobodila obec 24. januára 1945.
- **Halma**: Pôvodne kameňolom rodiny Saltzer zu Pechen. / táto vetva Saltzerovcov sa nechala sa pomad'arčiť na Sóhalmy / odtiaľ názov „Halma“. Kameňolom v roku 1844 nechali vyrovať. V 50. rokoch 19. storočia rodák z Vondrišla, levočský nadstoličný richtár Károly si na tomto si mieste postavil letné sídlo. Dediči usadlosť predali Maximiliánovi Perhácsovi, ktorý bol zosobášený s Liesl Gura / z rod. Palen /. /Ich syn sa stal stoličným sudcom v Zalaegerszeg / Od neho odkúpila " Halmu " rodina Lohse, potom prešla ďalším predajom okolo roku 1935

na penzionovaného učiteľa Eugena Fassingera, ktorý tiež bol Vondrišielčanom a následne na jeho dedičov. / dnes zrúcanina/

- **Mlyn** – jedna z najstarších dochovaných a následne zrekonštruovaných stavieb v obci. Už v 18. storočí mal vlastný regulovaný mlynský náhon.
- **Kaplnka sv. Anny** – Čierna Hora, údajne postavená Vondrišelskými baníkmi a zasvätená ich patrónke. Slúžila najmä pre hostí kúpeľov, postupne zrekonštruovaná. Dodnes sa v nej konajú na Sv. Annu púte. Pôvodne stála na Čiernej Hore aj drevená evanjelická kaplnka, tú však ani na základe mnohých žiadostí ev.cirkvi neopravili. Dnes už nejestvuje.
- **Čiernohorské kúpele** – založil v r. 1948 Michael Czölder spolu s kežmarským podnikateľom Cornidesom. Neskôr ich odkúpil od banky Wilhelm Lumnitzer, ktorý v nich zriadil vodoliečebný ústav – jeden z najväčších a najvýznamnejších v Uhorsku.

Najvýznamnejšie osobnosti obce:

Šoltýz Pecold – zakladateľ a prvý richtár obce.

Urban Celder – kurucký brigádír, bol veliteľom jedného z prvých plukov kniežat'a Rákócziho a bol z neho vynikajúci vodca Kurucov. Neskôr organizátor ďalšieho povstania za nezávislosť. Popravený v Košiciach v r. 1717.

Michal Klein – evanjelický farár a prírodovedec pedagóg, historik, alchymista, homiletik, autor školských príručiek, náboženských prác, člen učených spoločností v Berlíne a Jene (zomrel 8. 3. 1782 v Bratislave) – v roku 2022 - 310. a 240. výročie / nar: 14. 9. 1712

Gašpar Weiserl – jeden z najvýznamnejších richtárov, ktorému sa podarilo vykúpiť obecné lesy z majetku Mariássyovcov. Založil nadáciu na pomoc občanov obce, ktorej odkázal všetok svoj majetok.

Dr. Ludwig Hritz – sudca a rodák z Vondrišľa, člen Spišského historického spolku, zaoberal sa prevažne rannou históriou rodnej obce. Ponúkol cenné rady učiteľovi Frenzlovi pri písaní pamätnej knihy.

Dr. Andreas Kreichel, lekár a zakladateľ prvého očkovacieho centra v Uhorsku, pôvodom z Medzeva, na sklonku svojho profesijného života pôsobil vo Vondrišli. Intenzívne sa venoval geografii a hlavne histórii, svoje príspevky publikoval v dostupných časopisoch i knihách, z nich najvýznamnejšie sú História kráľovského mesta Kežmarok a História mesta Merény / r. 1787.

Konštantín Schrán, učiteľ, básnik a lingvista. Narodil sa v r. 1865 vo Vondrišli a ako učiteľ pôsobil aj v Dobšinej. Venoval sa skúmaniu nárečí a ich publikovaniu v časopisoch vo forme básní a textov vo Vondrišelskom dialekte.

Koloman Soós – ďalší z významných richtárov obce, ktorý po poslednom požiari vykúpil zo zdrojov z lesov pozemky od vyst'ahovalcov a niekoľkonásobne zväčšil majetok obce.

Nagy Sándor – Reformovaný vysokoškolský profesor a spisovateľ, pôsobil na reformovanom kolégiu v Debrecíne, kde vyučoval angličtinu a francúzštinu, okrem toho hovoril ďalšími štyrmi jazykmi. Písal básne, no vydal aj niekoľko učebníc na výučbu francúzštiny a angličtiny.

Jozef Frenzl – kronikár, ktorý sa významnou mierou zaslúžil o prepis a zachovanie historických udalostí obce od jej založenia po rok 1942.

Alexius Moser – Filantrop, zakladateľ Spolku pomoci pre vyhnanco, člen spolku pomoci karpatsko - nemeckých katolíkov, spisovateľ a publicista.

Radoslav Mulik – národovec, propagátor Slovenska a rodnej obce Vondrišiel, zakladateľ medzinárodnej nadácie Š. Baniča – vynálezcu padáka.

Doslov...

Kroniku obce alebo prierez jej dejinami sa pokúšalo zostaviť niekoľko zaujatých rodákov, základ všetkým pokusom i uceleným zbierkam, vrátane vydanej Monografie obce, však poskytol Jozef Frenzl. V jednom z ďalších ucelených súborov, ktoré napísali spoločne Karl Küffer, Alexius Moser, Franz Purtz a Johann Lux sa píše, že učiteľ Jozef Frenzl bol aj so svojou triedou evakuovaný do Rakúska. Posledných 90 strán ako následok udalostí, vraj vytrhal a zničil. O zozbieranie archívnych materiálov, kópii listín, sa pričínil i obecný kronikár Konštantín Palušák.

V tejto kronike sú spísané najzaujímavejšie časti z dejín obce, zmienky o udalostiach, ktoré sa dochovali v písanej forme spolu s kópiami historických fotografií.

Mnohé udalosti sa už nedajú hodnoverne doložiť písomnými záznamami či archívnymi listinami. V každom prípade s vďakou všetkým, ktorí mali podiel na tom, že sa aj po mnohých tragických a nešťastných udalostiach, ktoré obec v minulosti skúšali, dochovalo dosť materiálu, aby mohol byť spísaný a zachovaný v kronike našej obce pre ďalšie generácie.

Spracovala:

Jana Pronská

r. 2022

Obr. 13

